

75
години
years

РЕПУБЛИКА СЕВЕРНА МАКЕДОНИЈА
УНИВЕРЗИТЕТ „СВ. КИРИЛ И МЕТОДИЈ“ ВО СКОПЈЕ

ЗБОРНИК - ПРЕДАВАЊА

на 56. ЛЕТНА ШКОЛА на МЕЃУНАРОДНИОТ
СЕМИНАР ЗА МАКЕДОНСКИ ЈАЗИК,
ЛИТЕРАТУРА И КУЛТУРА
при УКИМ во Скопје

Охрид, 17 – 31.8.2023 година

75
години
years

Скопје, 2024

РЕПУБЛИКА СЕВЕРНА МАКЕДОНИЈА
УНИВЕРЗИТЕТ „СВ. КИРИЛ И МЕТОДИЈ“ ВО СКОПЈЕ

ЗБОРНИК - ПРЕДАВАЊА
на 56. ЛЕТНА ШКОЛА на МЕЃУНАРОДНИОТ
СЕМИНАР ЗА МАКЕДОНСКИ ЈАЗИК,
ЛИТЕРАТУРА И КУЛТУРА
при УКИМ во Скопје

Охрид, 17 — 31.8.2023 година

75 години
years

За издавачот:

проф. д-р Биљана Ангелова, ректор на Универзитетот „Св. Кирил и Методиј“ во Скопје

Предавања на 56. Летна школа на МЕЃУНАРОДНИОТ СЕМИНАР ЗА МАКЕДОНСКИ ЈАЗИК, ЛИТЕРАТУРА И КУЛТУРА при УКИМ во Скопје

Редакциски одбор:

проф. д-р Александар Скепаровски, проректор за меѓународна соработка
проф. д-р Кристина Николовска, директор на МСМЈЛК при УКИМ
проф. д-р Веселинка Лаброска, дописен член на МАНУ
проф. д-р Лорета Георгиевска-Јаковлева
м-р Евдокија Илијевска

Уредник:

проф. д-р Биљана Ангелова, ректор на Универзитетот „Св. Кирил и Методиј“ во Скопје

Јазична редакција:

м-р Лилјана Јовановска
Филаделфија ДООЕЛ

Компјутерска обработка:

Виктор Кочомановски

Печати:

Винсент Графика - Скопје

Тираж:

150 примероци

ПОЗДРАВНО ОБРАЌАЊЕ

НА ПРОФ. Д-Р НИКОЛА ЈАНКУЛОВСКИ, РЕКТОР НА УНИВЕРЗИТЕТОТ „СВ. КИРИЛ И МЕТОДИЈ“ ВО СКОПЈЕ

Почитувана проф. д-р Весна Мојсова-Чепишевска, директорка на Меѓународниот семинар за македонски јазик, литература и култура,

Почитувани членови на Советот на Меѓународниот семинар за македонски јазик, литература и култура,

Почитувани професори, лектори, предавачи и учесници на 56. Летна школа,

„Милоста кон народниот јазик е наш долг и наше право. Ние сме должни да го милуваме нашиот јазик, затоа што тој е наш, како што е наша и татковината.“ Оваа често споменувана порака од великиот Крсте Мисирков, веќе 120 години од објавувањето на неговата култна книга „За македонските работи“ со која се поставени темелите на кодификацијата на македонскиот литературен јазик е еден од клучните аманети за сите генерации кои од таа, историска 1903 година, па наваму, биле и се дел од македонската општествена, научна и културна стварност.

Нашиот Универзитет, непрекинато го следи Мисирковиот аманет и ја остварува оваа должност, како столб на развојот на македонистиката. Ама, од клучно значење за остварувањето на аманетот за нашиот македонски јазик е и што 56 години, од формирањето на Меѓународниот семинар за македонски јазик, литература и култура наваму, нашиот Универзитет се вложува и во развојот на современата странска македонистика. Без неа, заложбите и сонот на Мисирков, ама и на неговите потомци, а наши претходници, не ќе беа целосно остварени. За неа, клучна е токму оваа Летна школа – стожерот на странската македонистичка мисла. Токму нејзиниот развој бил и е причина активностите на Меѓународниот семинар да стануваат сè побројни.

И еве во летото на оваа 2023. – година на клучни јубилеи за македонистиката, но и за македонската нација и држава, повторно сме во градот-светилиште на најстариот универзитет во Европа – Светиклиментовиот, во Охрид за да ви посакаме добредојде на 56. Летна школа на Меѓународниот семинар за македонски јазик, литература и култура Вам, нешто повеќе од 60-тина семинаристи од 18 земји од светот.

Особено ми е драго што оваа година се надевам ќе остане запаметена и по тоа што повторно, покрај семинаристи од земјите од кои редовно има ученици, на оваа Летна школа има семинаристи од земји во кои се надеваме тамошни универзитети ќе станат или повторно ќе бидат академски средишта во кои се изучуваат македонскиот јазик, литература и култура.

Па така, годинава имаме семинаристи и од НР Кина – таму, веќе се одвива настава по македонски јазик, а минатата година за првпат беше избран лектор и се прави сè Лекторатот да има забрзан развој. Додека повторно имаме семинаристи и од САД, Јужна Кореја и Италија, кои потврдуваат дека возобновениот интерес за македонистиката во нивните средини на што укажаа минатогодишни учесници, веќе има и континуитет. А од Турција, покрај семинаристи од Истанбул, и годинава има и од Анкарскиот универзитет, каде пред две години се отвори Катедра за македонски јазик и литература и се поставија темелите на нов Лекторат по македонски јазик.

Не можам, а одделно да не искажам радост што на оваа Летна школа има учесници и од Албанија, во период кога интензивно работиме до крај да се оствари иницијативата за повторно отворање Лекторат по македонски јазик на Факултетот за странски јазици на Универзитетот во Тирана.

Но, радува и што откако по 2–3 години се вратија и семинаристи од Романија, годинава повторно има учесници оттаму, што имаме учесник и од Украина, и што и годинава се зголемува интересот за изучување на македонскиот јазик од семинаристи од Грција. И подеднакво ми е драго што тука се семинаристи и од земји од кои традиционално, без прекин има учесници на Летната школа: Франција, Полска, Словачка, Унгарија, Словенија, Хрватска, Србија, Руската Федерација, Чешката Република.

Сето ова го нагласувам затоа што сакам да укажам дека за нас, секој од вас кој е подготвен македонскиот збор, мисла и вистина да ги пренесува во својата матична културна средина и низ светот, е од исклучителна важност. И оние кои сте веќе со децении или години посветени на македонистиката, вклучително и универзитетски професори, истражувачи и докажани преведувачи кои и при исклучителни предизвици останавте доследни на ставовите за македонистиката и меѓународно ги афирмиравте. И оние кои сте од новите генерации странски македонити и сте на почетното или средното рамниште на познавање на македонскиот јазик – затоа што вие сте иднината.

Почитувани,

Напоменав дека ова е година на јубилеи, затоа што покрај 120-годишнината од објавувањето на „За македонските работи“ на Мисирков, меѓу другото, годинава чествуваме и 120 години од Илинденското востание кое доведе до првата република на Балканот – Крушевската, 115 години од раѓањето на Коста Солев Рацин, 100 години од раѓањето на Ацо Шопов. Чест ни е што токму со Третата зимска школа на Меѓународниот семинар за македонски јазик, литература и култура при УКИМ, која беше во негова чест, а со тоа и со посветеност на странската македонистика го започнавме остварувањето на програмата „2023. – Година во чест на Ацо Шопов“. Дел од оваа програма е и оваа Летна школа. А годинава се навршуваат и 80 години од првиот час на македонски јазик на слободна македонска територија – во селото Подвис, во септември 1943 година – и тоа на народен јазик.

Но покрај овие, не можам да не спомнам уште еден важен јубилеј – по оваа Летна школа ќе се одржи и јубилејната, 50. Меѓународна научна конференција на Меѓународниот семинар за македонски јазик, литература и култура при УКИМ. Во ниту една друга земја во регионот се чини нема меѓународна научна конференција на која толку интензивно и без прекин се посветува внимание на еден јазик и на една национална литература и култура. Токму од Летната школа се изнедрија и дел од странските истражувачи кои во изминатите децении на оваа научна конференција ги презентираа резултатите од своите истражувања посветени на македонистиката. Ова и нè обврзува, и годинава, и во годините пред нас да се настојува Летната школа да се организира на ниво кое ќе овозможи од неа да произлезат такви посветени кадри – со големи познавања, но пред сè со голема љубов кон македонистиката.

Затоа, и за оваа година, конципирана е програма која сигурен сум дека ќе ги зголеми и познавањата и љубовта кон македонистиката кај семинаристите, а со дел од неа ќе одбележиме и дел од овие големи јубилеи. Покрај лекторската настава и бројните предавања, дел од програмата се и промоции, културни настани. Ама посебно сакам да подвлечам: дека и во програмата на оваа Летна школа, учествуваат професори и истражувачи и од МАНУ, и од Филолошкиот факултет „Блаже Конески“, и од Институтот за македонски јазик „Крсте Мисирков“, и од Институтот за македонска литература, и од Факултетот за драмски уметности, и од Православниот богословски факултет, а традиционално, преку одделен курс, придонес дава и академското

културно-уметничко друштво „Мирче Ацев“. Ова всушност е конкретна потврда дека мисијата за посветеност на странската македонистика е централна точка на заложбите за афирмацијата на македонскиот јазик, литература и култура на нашиот Универзитет. Ама и потврда од колкава важност за нас е влогот во работата и посветеноста на странските македонисти.

Почитувани,

Неспорен факт е дека во изминативе децении и години, дури да дојдеме до ова 56. издание на Летната школа, и нашите претходници и ние сме се соочувале со предизвици, негирања и напади кои се упатени кон македонистиката. Ама клучно, и во таквите моменти, ставовите и заклучоците на странската македонистика, на балканистиката и славистиката ја кажуваат и потврдуваат македонската вистина. Благодарение и на влогот што го остварувале и што го остваруваат странските македонисти и слависти. Тоа е една од причините поради кои, и во оваа прилика, чувствувам потреба и обврска, и на оние кои се денес со нас, и на сите други странски македонисти, не само да им искажам благодарност, туку и да им упатам порака дека УКИМ ја давал, ја дава и верувам секогаш ќе им ја дава поддршката во нивната решеност и посветеност за афирмација на македонистиката. Суштинска, а не само формална или декларативна. Македонскиот збор одекнувал, одекнува и ќе одекнува низ светот, на сите континенти! Таа обврска ние како Универзитет ја имаме и пред Мисирков и пред низа наши претходници, ама и пред нашите потомци.

Од името на УКИМ и од свое име, ви посакувам успешна работа и Летна школа која и по своите резултати ќе биде потврда дека и денес го остваруваме аманетот од Мисирков и дека ја остваруваме обврската што ја имаме пред претходниците и потомците. Убеден сум дека ќе биде така!

проф. д-р Никола Јанкуловски
ректор на Универзитетот „Св. Кирил и Методиј“ во Скопје

ПОЗДРАВНА РЕЧ

НА ДИРЕКТОРКАТА НА МЕЃУНАРОДНИОТ СЕМИНАР ЗА МАКЕДОНСКИ ЈАЗИК, ЛИТЕРАТУРА И КУЛТУРА ПРИ УКИМ

Почитуван проф д-р Никола Јанкуловски, ректор на УКИМ,
 Драги семинаристи,
 Почитувани професори, предавачи, почитувани лектори на 56.
 Летна школа,

„Ако куќа не направив / со високи шимшир порти, / куќа цел свет братски ми е / братски срце што отвора, / срце – порта највисока, / срце – куќа најширока.“ При речиси секоја помисла на школите на МСМЈЛК при УКИМ, во мене одново одекнуваат и овие стихови од песната „Татунчо“ на големиот Коста Солев Рацин. Затоа што откако наши претходници, заради своите идеали не можеа да направат куќа, во времето по освојувањето на слободата, МСМЈЛК при УКИМ, токму заради целосно остварување на дел од тие идеали, веќе 56 години гради куќа на странската македонистика. Куќа со силни, издржливи темели поставени од наши претходници. Токму овде, на брегот на Охридското Езеро – она езеро од стиховите на Ацо Шопов од книгата „Гледач во пепелта“ (1970), кое е крај манастирот во кој „Водата се враќа во фреска на сидот“, а „Со неа и зборот и пламенот на ридот.“ Ама и куќа со силни сидови, кои постојано ги досидуваме заедно со странските македонисти и слависти и во кои се засидани научните вистини за македонскиот јазик, литература и култура. Нејзините високи шимшир порти, постојано се отворени, оти во неа и навистина го збира целиот свет, што се потврдува и годинава, кога овде се посветеници на македонистиката од различни страни на светот. Затоа, еве нè денес, застанати пред отворените порти, од срце да им посакаме добредојде на тие околу 70 семинаристи, како дома да влезат во куќата во која досега веќе се над 4000 посветеници на македонскиот збор и мисла од над 60 земји. Во неа има место за уште многупати по толку.

Драги семинаристи, добро ни дојдовте во куќата на странската македонистика!

Добро ни дојдовте на 56. Летна школа на МСМЈЛК при УКИМ!

И ова издание на Летната школа на кое ќе продолжиме да ја градиме куќата на странската македонистика, и покрај нашата силна волја и посветеност, се чини мошне потешко ќе беше остварливо ако немавме поддршка. И тоа и материјална и организациска од ректоратот на УКИМ, финансиската од Министерството за култура. Додека дел од

програмските активности ќе ги оствариме и со поддршката од Општина Охрид. На сите поддржувачи им искажувам искрена благодарност од МСМЈЛК при УКИМ.

А исто толку голема благодарност упатуваме и до сите институции кои имаат влог во програмата на оваа Летна школа. Се потврдува дека ја разбравме пораката што Крсте Мисирков ни ја остави откако неговата книга „За македонските работи“ веќе била објавена, а неговите идеали сè уште не биле остварени: „Велам, за среќа, има македонска национална култура и историја, зашто тој факт го вооружува македонскиот народ со непобедливо оружје во неговата борба за човечки права и за слободен национален живот како рамноправен член во бројот на културните народи.“ Потребата тој факт да се афирмира пред светот, особено пред академската заедница, афирмирајќи ја и посебноста на македонскиот јазик и на македонската литература, била причина да се почне со организација на оваа Летна школа и со изградба на она што денес е куќа на странската македонистика. Неспорно, тој факт веќе одамна е афирмиран низ светот и Мисирковите идеали чинам веќе се остварени. Ама причините за непрекинато одржување на оваа Школа, со текот на годините станаа и побројни. Клучната причина е што постојано има странски македонисти од сите континенти, кои со голема посветеност и со конкретни остварувања, тој факт го афирмираат низ светот. Затоа и денес, повторно сме овде, крај Охридското Езеро. И затоа, имајќи предвид дека и покрај сè друго, без нивната решеност да се посветат на македонистиката, оваа Школа како куќа на странската македонистика не ќе можеше да се издигне толку високо од поставените цврсти темели, чувствувам и потреба и обврска да им се обратам на дел од странските македонисти – оние кои денес се овде, како семинаристи на ова издание на Школата.

Драги семинаристи,

Со вас, овде, во куќата на странската македонистика, токму заради вашата решеност да се вложите во изучување на македонскиот јазик, литература и култура, денес, се чувствуваме како да сме на врвот на светот. Посакуваме, таквото чувство да го имате и вие. И не само денес, туку во секој ден од следните две седмици, ама и потоа... А во стихови, Шопов има напишано: „Од врвот на светот ја здогледав и препознав мојата земја / распарчена и разграбена од темни братоубиствени војни, / од туѓи желби и посегања да ја присвојат за себе. / Само здивот на едниот нејзин дел / се извишува високо до непознати небеса / и како пролетен ветар од Шара / го заплиснува убавиот Пирин на Јане / и го разбранува синиот Егеј потемнет од мака...“ Искрено се надеваме дека на оваа Летна школа, вие, не само што ќе ја препознаете и што подобро ќе ја запознаете,

туку уште повеќе и ќе се приврзете за нашата земја на црното сонце, со продлабочени знаења за нашиот јазик, литература и култура. Дури „Една птица од топлите јужни краишта, / изморена од долго летање и замелушена од врела сончевина, / споулавено кружи над езерото и во чаталестото дрво разлистено над воденото огледало / го бара своето скриено старо гнездо.“, како во песната „Гнездо во брановите“, која Шопов ја има напишано токму во Охрид, во 1977 година. И се надеваме дека вие ќе ги достигнете височините на непознатите небеса и ќе го најдете скриеното старо гнездо, токму овде, во лулката на словенската писменост.

Ние ќе сториме сè за тоа да се случи! И тоа и со големата посветеност на лекторите Гордана Алексова, Борче Арсов, Бојан Петревски, Андријана Павлова, Иван Антоновски и Елена Ѓорѓиовска, како и на предавачите – врвни специјалисти и еминентни истражувачи, кои со своите предавања во следните денови ќе ви ја пренесуваат својата македонистичка љубов. Но и со сето друго што е дел од програмата на оваа Летна школа и со сето дружење што ни претстои овде, дури иако сме од различни страни на светот ќе комуницираме на убавиот македонски јазик.

Неслучајно, еден од учебниците од кои дел од вас во следните денови ќе ги продлабочуваат своите знаења од областа на македонистиката, започнува со стиховите од една друга песна на Шопов – „Ќе те сретнам после многу лета.“ Оти дел од вас, заради љубовта кон македонистиката, овде, на Летната школа во Охрид, дојдени од различни страни на светот се среќаваат и по многу лета.

И посакуваме таа традиција да продолжи! Ама исто толку посакуваме и оние кои годинава за првпат учествуваат на школа на Меѓународниот семинар, преку оваа, 56. Летна школа, уште повеќе да ја засакаат македонистиката и овде да се среќаваат уште многу лета, како промотори на македонскиот збор. И годинава ќе сториме сè за да биде така. Затоа што само ако таа традиција продолжи, и овде кај Охридското Езеро се среќавате и после многу лета, вклучително вие кои годинава доаѓате за првпат или не сте биле многупати, и во времето што е пред нас, фактите за македонскиот јазик, литература и култура ќе одекнуваат низ светот.

Нека ни биде успешна 56. Летна школа на МСМЈЛК при УКИМ!

проф. д-р Весна Мојсова - Чепишевска
директор на Меѓународниот семинар за
македонски јазик, литература и култура
при УКИМ во Скопје

ПРЕДАВАЊА

проф. д-р Лидија Капушевска-Дракулевска
Филолошки Факултет „Блаже Конески“ при УКИМ во Скопје
l.drakulevska@flf.ukim.edu.mk

ПОЕТСКИОТ ПРОФИЛ НА АЦО ШОПОВ По повод 100 години од раѓањето

Апстракт: Во обидот да се исцрта специфичниот и мошне оригинален поетски профил на еден од основоположниците на македонската литература, Ацо Шопов, се тргнува од фазите во неговото творештво кои се во знакот на: патриотската (револуционерна) поезија, интимистичката лирика, модернистичката фаза или рефлексивно-медитативната поезија, сатиричниот дискурс и автобиографскиот лиризам. Преку парадигматични примери од стиховите на Шопов, се откриваат и анализираат доминантните одлики на оваа поезија, како што се: симбиозата на личното (индивидуалното) и општото (универзалното), меланхолијата и искушенијата на творечкиот чин, со посебен акцент врз некои опсесивни симболи, како што се: тишината, небиднината, телото, крвта, огнот, црното сонце, црната жена... Во фокусот на интересот се стожерните збирки на Ацо Шопов – *Небиднина* (1963) и *Гледач во ѝејелџа* (1970), како и *Песна на црната жена* (1976).

Клучни зборови: Ацо Шопов, поезија, небиднина, меланхолија, црно сонце

Ацо Шопов (1923 – 1982) е поет и преведувач, еден од основоположниците на современата македонска поезија (и литература). Општественик, дипломат, академик. Носител е на многубројни ордени, добитник е на највисоките државни и книжевни награди. Во негова чест е именувана наградата за поезија што секоја година ја доделува Друштвото на писателите на Македонија за најдобра поетска книга.

Роден е во Штип каде што завршил основно и средно училиште. Имал несреќно детство (во знакот на болеста на парализираната мајка), кое, кон крајот на животот, ќе го нарече „стоглаво чудовиште.“ Есента, 1943 година, заминува во партизани. Следната година загинава неговата блиска пријателка и соборец Вера Јоциќ и две години потоа, Шопов ја пишува култната песна „Очи“ која ќе го афирмира како поет на Еросот и Танатосот:

*Три дена на раце ѝе носевме збрана,
со ѝаѓа и болка во ѝоѓледојѝ срчен,
и секоја кайка од ѝвојайѝ рана
ко крвава жар ми кайеше в срце.*

По војната, матурира во родниот град, а во Скопје дипломира филозофија на Филофскиот факултет. Шопов е првиот македонски автор објавен по ослободувањето – збирката *Песни* (1944). Во текот на својот кус, но мошне плоден живот, објавил уште единаесет оригинални стихозбирки. Во творештвото минува низ неколку фази: започнува со *йаџриоџска џоезија*, во духот на времето и обновата на земјата по Втората светска војна (раните збирки, покрај споменатата *Песни*, овде влегуваат уште и: *Пруџа на младосџа*, 1946 – заедно со С. Јаневски, *Со наши раџе*, 1950, *На Грамос*, 1950), потоа преминува кон *инџимисџичка лирика* како еден вид отпор против владејачкиот соцреализам (*Сџихови за макаџа и радосџа*, 1952, *Слеј се со џишинаџа*, 1955, *Вейроџ носи убаво време*, 1957), но преминот кон субјективното пеење кај него е во симбиоза со еден рефлексивно-медитативен тон кој особено ќе дојде до израз во неговите стожерни збирки *Небиднина* (1963) и *Гледач во џејелџа* (1970) – обете *модернисџички обоени*, структурирани околу еден носечки симбол. На оваа линија се надоврзува и стихозбирката *Песна на црнаџа жена* (1976), резултат на неговиот престој во Африка (како амбасадор на СФРЈ во Сенегал, 1971 – 1975), која е во знакот на *авџобиоџрафскиоџ лиризам*, што ќе биде обележје и на неговата последна стихозбирка, *Дрво на ридоџ* (1980). Надвор од споменатите фази е книгата *Јус-универзум* (1968), прва збирка *саџирична џоезија* кај нас.

Како поет, Ацо Шопов перманентно осцилира помеѓу личното (индивидуалното) и општото (универзалното), апстрактното и конкретното, рационалното и ирационалното... Критиката постојано ќе ја нагласува неговата антејска врзаност за македонската почва и културна традиција, од една страна, а од друга, космополитизмот на неговата лирика која не е затворена во строго национални рамки. Шопов е едновремено и наш, македонски, но и „поет низ кого дише светот“, како што вели Едуар Моник, позајмувајќи ја прочуената сентенца на Еме Сезер. Или, како што ќе изјави нашиот поет во една пригода, „сакајќи да го запознам и откријам светот, јас поблиску ја запознав својата татковина, и обратно, откривајќи ја својата татковина, всушност, го запознав и го открив светот“. Оттаму и песната „Во Штип и во Жоал“ (*Песна на црнаџа жена*), песна за „два[та] града мали и речиси безимени,“ „еден под Исарот, / друг на Океанот,“ оттаму и стихот: „Македонија е судбина на светот, светот е судбина на Македонија“ – во песната „Патување во родниот крај – средба со светот“, финална во тестаменталната збирка на Шопов, *Дрво на ридоџ*.

Врз истиот принцип на синергија на универзалното и националното е конструиран и концептот „небиднина“ – оригинален, мошне инвентивен и многузначен поим кој ќе стекне идентификациски карактер и ќе стане амблем, синоним на поезијата на Шопов. Во едно интервју од 1965 г., самиот ќе изјави: „Во ‘Небиднина’ се обидов да го решам проблемот на отуѓувањето. Отуѓувањето не како апстрактен поим, отуѓувањето не како психолошка категорија, туку она отуѓување кое би било поврзано со оваа почва и со овој регион. Притоа, на тоа расположение не сакав, ниту можев да му дадам регионален карактер“ (Шопов 1965). И уште: „За мене, овој збор ја изразува сета судбина на нашиот народ: неговата вековна борба, стремежи, неостварени идеали на љубов и патила. Небиднината е небиднина, и ми се чини непреводлива“ (Шопова 2003: 139).

Поимот *небиднина* во поезијата на Шопов¹ нема фиксно значење, а се дешифрира низ цела серија негативни категории: не-битие, небитисување, празнина, белина, беспредметност, отсуство, темност..., со еден збор едно големо Ништо, но сфатено метафизички, како отсуство на реалитетот, односно како апсолутна празнина. Оттаму и можноста Небиднината да се идентификува со апсолутот, совршенството, како првична, почетна и крајна цел на светот, на сите нешта, како повисок степен и од битието и од мислењето, а не како некаков nihilizam (Riffard 1989: 275). Во оваа смисла и самиот Шопов во едно интервју автопоетички ќе изјави: „Небиднината, јас ја сфаќам како остварување низ неостварливост“ (Шопов 1979).

Очигледно, нашиот поет, преку симболизација на поетскиот јазик, креира оригинални, автентични кодови чија цел не е јасноста, туку сугестијата и алузивноста, како и една филозофска и метафизичка димензија на писмото. Меандрите на неговиот уметнички јазик орбитираат околу неколку опсесивни симболи: *тишина*, *тело*, *оган*, *крв*, *црно сонце*, *црна жена*, покрај споменатата *небиднина*. Концептот *небиднина*, всушност, е во дослух со *тишината* или говорот на неизреченото. Тоа е „громогласна тишина“ која „може многу погласно да изговори некои вистини и од најгласните зборови и кажувања“ – како што вели самиот Шопов (1976). Поетот знае дека само во тишина, на вистински начин, може да се проговори за мудроста на егзистенцијата.

¹ Во време кога настанува книгата стихови *Небиднина*, Шопов работи на преводот на „Хамлет принцот дански“ и на „60 сонети“ од Шекспир (1968). Култниот монологодилема на Хамлет, кој во превод на Шопов гласи: „Да бидеш или да не бидеш ти – / Еве во што е прашањето сега“, упатува на можна корелација со поимот *небиднина*, во смисла на немирот, на оној вечен несопој кој ја бранува човековата мисла и кој не знае за време и место – доминантна преокупација на Шопов.

Неговата култна минијатура „Во тишина“ важи за најуспешниот „лирски медалјон“ во македонската поезија и таа во целост гласи:

*Ако носиш нешто неизречено,
нешто што те иритира и ѝече,
закојај го во длабока тишина,
тишината сама ќе го рече.*

Тишината, молкот, му претходат на „раѓањето на зборот“, на говорот. Истоимената воведна песна во стихозбирката *Небиднина* – „Раѓање на зборот“ – ја проблематизира креативната јанса низ призма на митопоетската претстава за создавањето (мошне впечатливо доловена и во истоимената слика на Илија Пенушлиски инспирирана од песната на Шопов). Песната започнува со метафизичка слика на камената шума над која чади ноќта. Тоа е слика на хаосот пред создавањето на светот:

*Глужд на глужд.
Камен врз камен.
Камена шума
изземнина.
Глужд на глужд.
Камен врз камен,
од камен и ние обата.
Чади ноќта.
Зборот се двои од темнина.*

За поетот, зборот е тој што го претставува вистинскиот почеток на постоењето на светот, во стилот на библиската формула: „На почетокот беше зборот.“ Ритуалноста на чинот на раѓање на поетската реч која „се двои од темнината“ е аналогна на трансформацијата на материјата во алхемичарскиот процес. Ацо Шопов е еден од ретките поети кој толку несебично е посветен на творечкиот чин и на пеењето како синоним на живеењето. Во оваа смисла, во еден разговор со Гордана Бошнакоска, ќе рече: „Поетот треба да ја втисне во песната сета своја творечка индивидуалност, да ја проживее со секој дамар на својот поетски сензибилитет и напивно да се поистовети со неа“ (Шопова 2003: 237). Оттаму и свеста за „проклетството“ на поетското создавање, оттаму и оној безмалку суициден копнеж: „да изгорам во јагленот на зборот, / да се стопам“ – во финалето на песната „Раѓање на зборот“.

Несомнено, Шопов сака да ги истражи крајните граници на моќта на зборот: тој ја чувствува енергијата на јазикот, но и сите ограничености и искушенија на творечкиот чин. Потрагата по зборот што постојано се раѓа и постојано умира (кажано метафорички), ќе го доведе до прагот на молитвениот дискурс: молитвата е време на молчење, таа претпоставува химничен тон и една возвишена, свечена и по малку мистична атмосфера низ која човекот се прочистува од внатрешните темни пориви и заронува во спокојство и тишина, како подготовка за она што ќе следи – поетската креација.

Телото мое ќе моли:

Пронајди збор што личи на обично дрво

што личи на дланки јаѕленосани и ѝрародиџелски ѕоли,

што е како чедносѝ во секое молење ѝрво.

За ѝаков збор ѝтелото мое ќе моли.

Овие почетни стихови од песната „Молитва за еден обичен но уште непронајден збор“, прва од вкупно единаесетте молитви во *Небиднина*, се илустративни за творечкиот чин како телесно-јазикотворечки чин. Животот на *ителото* и животот на *зборот* се поистоветуваат во циклусот „Молитвите на моето тело“: сетилните пориви својствени за телото стануваат материјал и медиум на поетскиот исказ. За Шопов, „Молитвите“ се просто молитви на телото, песна на љубовта“; како лирска поетизација на љубовта, тие го промовираат творечкиот како еротски чин. Лирскиот субјект во молитвите на Шопов води дијалог со некое Ти кое не е конкретизирано и чиешто присуство е загадочно, повеќе се насетува, отколку што е фактичко и реално. Сеедно дали е „девојка, жена, мајка?“ („Трета молитва на моето тело“), таа жена, „непозната“ и „мудра“ („Небиднина“) е „везилка на оваа игра“ („Шеста молитва на моето тело“) во која обајцата (со лирскиот субјект) се „заробени“ „во круг“ („Петта молитва на моето тело“). На тој начин, неименуваната жена во „Молитвите“ на Шопов прераснува во своевидна „*état d'ame*“ – состојба на духот во која тој е способен да твори.

Не помалку провокативна е и оксиморонската синтагма на Ацо Шопов „црно сонце“, доминантна во стихозбирката *Гледач во ѝејелѝа*: „Ни исток имаш црно сонце, ни имаш запад, / ни небо за молитва ни земја за напад. // И секој што ќе посака да ти се напие од сјајот / изгнаник е од пеколот и изгнаник од рајот“ – гласат почетните стихови на песната „Црно сонце.“ Визијата на црното сонце кај Шопов има алхемичарска,

митолошка и лична, индивидуална предлошка која е најсилно изразена: црното сонце се идентификува со „песна“, „земја“, „жена“, „живот и смрт“, со еден збор, тоа е сеприсутност и трајност. Оттаму и оној стих-обраќање во третиот дел од песната „Црно сонце“: „О песно, земјо, жено, о живот и смрт ведно.“²

Во своите мошне минуциозни анализи на стихозбирката *Гледач во ѝејелѿа* (која органски се надоврзува на *Небиднина*), Старделов (2022: 44) воспоставува аналогија со „Откровението“ во „Новиот завет“, во смисла на пророчките, кошмарни и апокалиптични визији и стравови. Од друга страна, истоимената носечка песна во стихозбирката *Гледач во ѝејелѿа* го промовира нашиот Шопов во „поет на огнот“ и веднаш, „in medias res“, во универзумот на пеењето го става огнот и неговиот дериват – пепелта:

*Изгасни ѝесно во оѓноѿи шѿо го зајали сама.
Прска зборои и исчезнува во ѝејел од кремен.
Гледачу во ѝејелѿа, ја ѿрејозна ли во неа исконската драма
шѿо доаѓа од оноѿо на овој извор ѿемен.*

Пепелта поседува чудесна моќ да биде објава, облик, појава на невидливото (аналогно на магијата на поезијата), а поетот е пророк или „гледач во пепелта“ кој има моќ во пепелта да ја препознае „исконската драма“ на егзистенцијата. Огнот сфатен како архетип на животот во неговата севкупност, во себе ги носи никулците на космосот, но и на хаосот: тој е „болест и здравје“, „лекува од рани“ и „симиња глави“; „Секогаш и сегде семожен и морен, / свезда е во срце и мрак во корен“ („Долго доаѓање на огнот“). Како еден од низата светлосни топоси, огнот, во поетската визија на еден поет-симболист (од типот на нашиот Шопов), го олицетворува копнежот за духовен возлет (претставува еманација на интересот за мистичното, езотеричното, окултното). Со други зборови, огнот е манифестација на творечкиот порив на поетот; следствено, смислата на животот се поистоветува со смислата на поезијата. На тој начин, песната добива арспоетички карактер и функционира како *метѿајесна* или *ѿесна за ѿеснаѿа*. Парадигматична во оваа смисла е веќе посочената носечка песна „Гледач во пепелта“: „Песно, те откинав од клунот на птица во крвта што ми лета, / од црвеното небо на запалените вени“.

² Веќе во песната со наслов „Песна“ од стихозбирката *Ветрот носи убаво време*, се воспоставува релација на песната со земјата: „Биди земја неподатлива и тврда“.

Симболизацијата на песната, односно на пеењето како предмет на песната по пат на нејзиното поистоветување со жената (аналогно на *небиднинаџа* и *црноџо сонце*), постои и во збирката *Песна на црнаџа жена*, во која повторно е инкорпорирана семантиката на црното (овојпат, по аналогија на Сенгор и на автентичниот допир со „црната“ Африка). Инаку, семантиката на црното е во дослух со *меланхолијаџа*, уште една доминантна карактеристика на поезијата на Шопов, чијашто генеза треба да се бара во неговото детство и болеста на мајка му. Тагата, осамата, ќе останат трајна инспирација на поетот и во симбиоза со чувство на несовершенство родено од копнежот по убавина и по совршенство, ќе резултираат со едно вечно незадоволство, немир, апатија, неспокој... Во песната „Кон галебот што кружи над мојата глава“ (*Стихови за макаџа и радосџа*) има стихови кои гласат: „Јас сум лотка, осудена / на судир со непознатото“, а во „Ветрот носи убаво време“ (истоимена збирка): „Убавото е убаво и поминува. / Останува тагата“. Суптилното чувство на резигнираност во поезијата на Шопов се храни од двојно искуство: емоционално (лично, интимно), но и интелектуално, па во оваа смисла може да се доведе во корелација со филозофијата на егзистенцијализмот (водечка во тоа време), како и со искуствата на француската модерна поезија, особено со наследството на Бодлер и симболистите – трајно инкорпорирани во современите поетски текови. Средбата на нашиот Шопов со споменатите европски сознанија се случува, меѓу другото, и за време на неговиот престој во Париз (првиот го реализира во почетокот на 1953 г., а вториот – од мај до декември 1961 г.).

Етимологија на терминот „меланхолија“ е од грчко потекло и буквално значи: „црна жолч“, а во преносна смисла – горчина, мачнина, тегобност. Медицински, меланхолијата е психосоматска болест и има двојна природа: означува и физички ентитет, материјална течност, но и сериозна душевна болест, психијатриско пореметување што резултира со чувство на тага, празнина, недостаток на волја, потиштеност... Медицината и уметноста се разидуваат околу сфаќањето на меланхолијата: од медицински аспект, таа е сериозна болест, а од уметнички – има божествени атрибути и е поврзана со генијалноста.

Фигурата на меланхолијата во западната култура, некако по правило, била претставувана како фигура од женски род – персонификација на уметноста. Оваа традиција била донекаде востановена преку алегорискиот приказ на меланхолијата на прочуената гравира на Албрехт Дирер „Меланхолија I“ (1514), на која, меѓу богатиот арсенал од реквизити, се препознава и црното сонце како алхемичарски симбол.

Првите пишани траги за меланхолијата, пак, датираат уште пред таа да биде именувана: првиот сочувван запис за умората од животот, проследена со чувство на празнина и неспокој, датира од еден египетски папирус од 1850 г.п.н.е. но, дури тосканскиот поет Чеко Анжолиери, современик на Данте, еден не многу омилен поет во италијанскиот канон, прв ќе ѝ даде поетски израз на меланхолијата. Натаму, меланхолијата може да се следи во делото на Данте, Петрарка, Тасо; Хамлет и Вертер, како и Дон Жуан се, веројатно, најпознатите ликови во културната историја со книжевна дијагноза „melancholicus.“ Меланхолијата не ѝ е туѓа ниту на македонската поезија: таа пулсира низ стиховите на многу наши творци – од Григор Прличев и Константин Миладинов, до Блаже Конески, Ацо Шопов и Матеја Матевски.

Кај Шопов, и крвата, и сонцето, дури и ништожноста – се црни. Црна е и жената во стихозбирката *Песна на црната жена*. За егзотиката во оваа книга, Шопов ќе рече дека е дадена само како фон врз кој се случуваат тешки човечки драми и се прави обид да се продере во најдлабоките, најскришните предели на човечкото битие. „Престојот во Црна Африка“ – појаснува тој – „ме увери дека моите поетски преокупации (...) не се ограничуваат само на нашиот животен простор, туку се протегаат и на другите, географски далечни предели. (...) Оној што еднаш го запознал и почувствувал ритмот на Црна Африка (...) тешко може да се ослободи од тие таинствени шумови и довикувања, крвата негова го впива тој таинствен свет и тој почнува полека и поетски да го одразува“ (Шопов 1976).

За илустрација на древната дихотомија меѓу природата и реалноста, од една, наспроти духовното и идеалното од друга страна, може да послужи песната „Во сонот на црната жена“ од споменатата збирка на Шопов. Се работи за љубовно-еротска песна која е созвучна на песната „Црна жена“ од Леополд Седар Сенгор, која, патем речено, токму нашиот Шопов ја има препеано на македонски јазик. Песната „Во сонот на црната жена“ има, истовремено, и пејзажно-субјективен карактер (од верленовски тип, но во стилот на бодлеровскиот „сплин“), и егзотично-мистична аура (повторно од бодлеровски вид, оној кој се евоцира со посредство на описите на жената), како и една метафизичко-филозофска смисла (преку апотеозата на творештвото). Во песната постои директна идентификација на жената со објекти и сензации од најразлични домени (од земни плодови – *црна маслина*, до небески тела – *црна луна*, од природни појави – *крвојок на океанот* до апстрактни поими со архетипско значење – *звук од шам-шамиие*), за конечно да кулминира во аналогија со песната:

*Сега разбирам зошто не успеав да ти искеам ниедна ѝсна
зошто самата си ѝсна над ѝснито.*

Станува евидентно дека „црната жена“ кај Шопов ги добива атрибутите на „небиднината“ и на „црното сонце“, па оттаму и автопоетичкиот карактер на целата стихозбирка. Може да се рече дека од збирка во збирка, поетската спирала на инвентивни асоцијации во поезијата на Ацо Шопов континуирано е на иста бранова должина со креацијата и со творечкиот порив и дека неговата поезија е, всушност, *метапоезија*...

*

Ацо Шопов бил инспирација за многу поети и сликари, но и филмски уметници³. Во оваа пригода, ќе ги споменам песните-омажи: од првата, на Славко Јаневски која датира од 50-те години на 20. век, преку оние на Ристо Лазаров, Михаил Ренцов и Едуар Моник, на пример, сè до Пајо Авировиќ и Елена Пренцова во најново време. Поетските и ликовните инспирации може да се најдат на сајтот на фондацијата „Ацо Шопов“ кој со многу љубов и посветеност го работи ќерката на поетот, Јасмина Шопова, заедно со неколку свои соработници.

Оваа, 2023 година кога се чествува 100-годишнината од раѓањето на Ацо Шопов, се одржуваат низа пригодни настани, кои ќе бидат финализирани со балетот „Небиднина“ на 20 декември, роденденот на поетот. Делото на Шопов продолжува да зрачи!

Користена литература

Капушевска-Дракулевска Лидија 2001: *Поетика на несознајно*: симболистички импулси во современата македонска поезија. Скопје: Магор.

Riffard P. A. 1989: *Rječnik ezoterizma*. Zagreb: August Cesarec.

Старделов Георги 2022: „Човекот и неговата метафоричка судбина,“ *Синтези* бр. 54, 36–56.

³ На отворањето на фестивалот за Европски авторски анимиран филм Flipbook Film Festival 2023, од 10 до 13 август 2023 г. во Скопје премиерно беа прикажани 4 анимирани филмови инспирирани од конкретни песни на Шопов и тоа: „Небиднина“ во режија на Иван Ивановски, „Грозомор“ – на Крсте Господиновски, „Во сонот на црната жена“ – на Владимир Лукаш и „Долго доаѓање на огнот“ – на Жарко Иванов. За потсетување, по повод 90 години од раѓањето на Ацо Шопов е снимен филмот „Овенчан со вечноста“ во режија на Виолета Цолева.

Ќулавкова Катица 2003: „Толкувачки круг: Толкување на песната 'Раѓање на зборот' од Ацо Шопов“, *Културен живот* бр. 49, 48–53.

Фондација Ацо Шопов *Поезија* – <https://www.acosopov.com>

Шопов Ацо 1965: „Интервју за весникот 'Дуга' (25.03.1965)“. Достапно на: <https://www.acosopov.com>

Шопов Ацо 1976. „Мојот збор е тврда вилица во времето. Интервју со Алдо Климан“, *Млагоси*, Белград, 29. октомври. Достапно на: <https://www.acosopov.com>

Шопов Ацо 1979: „Писателот пред 12 прашалници“. Достапно на: <https://www.acosopov.com>

Шопова Јасмина 2003: *По-ираќије на Шопов*. Скопје, Сигмапрес.

проф. д-р Ѓоко Ѓорѓевски
Православен богословски факултет „Свети Климент Охридски“
при УКИМ во Скопје
gjoko.gjorgjevski@pbf.edu.mk

СОВРЕМЕНИТЕ ПРЕВОДИ НА СВЕТОТО ПИСМО НА МАКЕДОНСКИ ЈАЗИК

Апстракт: Библијата е најпреведуваната книга на сите времиња. Нејзините преводи се дел од културната историја на човештвото, многу аспекти влијаат врз преведувачките процеси низ времињата. Потребно е да се има предвид дека преводот има две меѓусебно тесно поврзани страни. Едната е јазикот, другите културната позадина, а во македонската историја обете се нераскинливо поврзани со библиските преводи. Текстот има намера да даде преглед на историјата, карактеристиките значењето на преводите на Светото писмо на современ македонски јазик.

Клучни зборови: Свето писмо, Библија, преводи, македонски јазик, црква

Преведувањето на целото Свето писмо се случува ретко во македонската писмена традиција во минатото. Таков е примерот со Пчињската и Лесновската Библија од 14 век, кога ги наоѓаме сложено заедно сите библиски книги. Сепак, најчесто се работи за препишани одделни библиски книги во средновековните скрипторски центри, како што се Псалтирот, Паримејникот, Евангелието и Апостолот. Псалтирот е една од најчесто препишуваниите книги во македонските книжевни центри, а меѓу најзначајните македонски псалтирни ракописи се: Синајскиот глаголки псалтир (11 век), Болоњскиот псалтир (13 век), Погодински псалтир (12–13 век). Кога станува збор за паримејникот, сесмета дека неговите нови редакторски измени настанале во 10 век и тоа најверојатно во Македонија. Меѓу поважните би ги издвоиле: Григоровичевиот паримејник, којшто потекнува од 12 век и е најстар во рамките на досега откриени и зачувани паримејници, како и Хлудовиот паримејник, којшто воедно е и најпознатиот македонски текст од 14 век, познат уште и како Лобоковски. Исто така, најстарите руски библиски ракописи биле пишувани врз основа на македонски подлошки, како што се Остромировото евангелие (11 век), Слуцкиот (10 век) и Евгениевскиот псалтир (11 век), но и најстарите српски книжевни споменици, како Мирославовото (12 век) и Вукановото евангелие (13 век), а таквата традиција продолжува трае низ целото средновековие (Поп-Атанасов 2008: 13–14).

Преглед на историјата на современите македонски библски преводи

Како што беше случајот со најстарите преводи на словенски јазик од светите браќа Кирил и Методиј, така и првиот превод на современ македонски јазик беше направен за црковна и богослужбена намена. Најпрвин беше публикувано богослужбеното евангелие во 1952 година (дневните и празничните читања од евангелијата), а само неколку години потоа, во 1957 година се појави и боголужбениот апостол (дневните и празничните читања од Посланијата на св. ап. Павле, од Соборните посланија и од книгата Дела апостолски). Сепак, преведувачкиот подвиг на библските текстови на македонски јазик започнува уште за време на Втората светска војна, во 1942 година, додека уште и не бил кодифициран македонскиот литературен јазик (Гиревски 2004: 53–55). Преводот бил вршен од тогашниот отец Ѓорѓи Милошев, подоцнежниот митрополит повардарски Гаврил, а потоа и архиепископ и поглавар на Македонската православна црква (1986–1993), но во дооформувањето на некои новозаветни текстови учествуваат и проф. Трајан Митревски и академик Петар Илиевски, тогаш како вероучител (Илиевски 2003: 217–224). Во 1959 година за прв пат излегува целосен превод на текстот на четири евангелија, додека првото комплетно издание на Новиот завет се појавува во 1967 година.

Долги години комисија на Светиот Синод на Македонската православна црква, предводена повторно од владиката Гаврил, а сочинета од владиката Михаил (тогаш Методи Гогов, кој подоцна, во годините од 1993 до 1999 година, ќе биде и Поглавар на Македонската православна црква), проф. отец Трајан Митревски, проф. Борис Бошковски и други, работи на преводот на Светото писмо на Стариот завет⁴. Како базиларен текст е земен црковнословенскиот текст на Светото писмо, во консултација со другите словенски и модерни преводи⁵. И додека како

4 Во една Синодска одлука од 1974 год., како учесници во подготвувањето на текстот на Стариот завет, заедно со преведувачот проф. Ѓорѓи Милошев, се спомнуваат Митрополитот Американско-канадски г. Кирил, пр.ст. Трајан Митревски, пр.ст. Славчо Петров, пр. Петар Јорданов, ѓакон Јован Каревски (подоцна митрополит Петар), ѓакон Јован Таковски и Борис Бошковски, со задолжение да го прегледаат текстот и да го подготват за печат. Но, Комисијата не успеала да проработи, а редакторската улога ја преземаат професорите пр.ст. Методи Гогов, пр.ст. Трајан Митревски и Борис Бошковски и преведувачот Ѓорѓи Милошев, кои, со прекини работат се до конечното издавање на македонското издание на Светото писмо.

5 Во договорот на Митрополитскиот управен одбор од 1960 год. стои: „Преведувањето на Стариот завет преведувачот се задолжува да го врши врз основа на црковнословенскиот и латинскиот превод, а да се прави споредувања и со српскиот, бугарскиот и рускиот текст, како уште и со германскиот, францускиот, англискиот и други преводи, за да може преводот да биде по можност што подобар и поточен“.

преведувач на протоканонските книги на Стариот завет се смета проф. Ѓорѓи Милошев, девтероканонските книги се преведени претежно од страна на проф.пр.ст. Методи Гогов.

По неколку децениско посветено работење на преводот на Стариот завет, дури во 1990 година се појавува првиот комплетен превод на целото Свето писмо на македонски јазик. Содржината на ова прво издание на македонската Библија го следи примерот на црковнословенската Библија, односно ги содржи и дветероканонските книги, со што брои вкупно 77 книги⁶.

Во меѓувреме беше направена ревизија на постоечкиот превод. Ревидираниот текст во 2006 година се појави во две едиции: една со девтероканонските книги, а другата само со протоканонските книги. Претходно, во текот на 2001 година издвоено беше отпечатен Псалтирот според ревидираната верзија.

Богослужбеното евангелие е препечатено дури после повеќе од половина век, во 2008 година, а содржи нов ревидиран текст, подготвен од страна на Комисија на Светиот архиерејски синод на Македонската православна црква⁷.

Кон крајот на 2023 година треба да излезе нов превод на Новиот завет од новозаветен грчки јазик, подготвуван од православни теолози, додека во текстот на 2024 година и нов превод, односно два нови превода на Псалтирот, еден од старогрчки, а другиот од еврејски јазик.

За јазикот и јазичните карактеристики на преводите

За јазикот на ова прво издание на Светото писмо на современ македонски јазик, најдобро говори и самиот преведувач: „Со оглед на тоа што нашиот библиски превод извршен пред илјада години во јазична смисла претрпел промени, така што станал неразбирлив, тоа беше и причина што се појави и потреба од нов превод и тоа целосен на наш современ македонски литературен јазик... А при преведувањето ние се трудеме колку е можно да не се оддалечуваме од оригиналот, а во исто време јазикот да биде разбирлив, чисто народен и пристапен до сите“⁸.

6 Единствената разлика е во распоредот на старозаветните книги. Додека во црковнословенската Библија Третата книга Ездра е издвоена на крајот од Стариот завет, во македонското издание таа е сместена по Втората книга Ездра.

7 Во комисијата, којашто беше предводена од Митрополитот Дебарско-кичевски г. Тимотеј, учествуваа: проф. д-р Ратомир Грозданоски, проф. д-р Ѓоко Ѓорѓевски, архимандрит Нектариј, протоѓакон Славе Пројкоски и проф. о. Јован Кумевски.

8 Извадокот е од Словото на Архиепископот Охридски и Македонски г.г. Гаврил на промоцијата на Светото писмо, одржана на 18 октомври 1990 во Универзитетската библиотека во Скопје.

При преведувањето се користени и други современи преводи, претежно од нашето опкружување, па оттаму потекнуваат и се забележуваат туѓи лексеми или синтаксички конструкции. Од друга страна, пак, користењето на преводи со друга текстуална подлошка прави на места, посебно во Стариот завет, текстот да се разликува од црковнословенскиот превод.

Текстот содржи бројни архаизми, преземени зборови од црковнословенскиот јазик, како и употребата на падежна форма кај имињата (на Соломона, на Давида, на Господа), а карактеристична е и употребата на „Он“ како лична замена (3 лице) кога се однесува на Бога.

Во ревидираното издание од 2006 година, направени се поправки од текстолошки и јазичен карактер. Така, на пример, заменката Он (за 3 лице), којашто се однесува на Бога, е заменета со Тој, а генитивно-акузативните конструкции за личните имиња се осовремени и во ревидираниот превод стојат во номинативната форма, со исклучок на Бог и Господ (кои остануваат „на Бога“, „на Господа“). Некои бугарски, српски и хрватски зборови, кои се беа провлекле во првото издание од 1990, се поправени. На пр. „насилие“ е заменето со „насилство“, „предимство“ со „предност“, „самрак“ со „мугра“, „ждреб“ со „ждребка“, „скерлет“ со „пурпур“ и др. (Поп-Атанасов 2008: 16–17). И други непотребни туѓи зборови се заменети со македонска лексика, а и некои фонетски особености кои не се својствени за македонскиот јазик се усогласени со македонската говорна традиција. Пишувањето на голем дел од личните имиња и топонимите е усогласено со еврејскиот оригинал.

Од правописна гледна точка, и кај преводот од 1990, и кај ревидираното издание од 2006 година, се истакнува употребата на големата буква за заменките и заменските форми кои се однесуваат на Бога, односно на Господа (Јас, Ти, Кого, Кому, Него Го, Нему Му и др.). Се забележува повторување на одделни зборови, најчесто заменски форми, но и предлози, веројатно со тенденција да се привлече вниманието на читателот или да може полесно да се запамети (Макаријоска 2008: 27).

Во однос на текстуалната подлошка, се забележува дека при ревидирањето на текстот се користи еврејскиот оригинал за Стариот завет, којшто се разликува од црковнословенскиот превод и старогрчката подлошка (LXX, преводот на Седумдесетте). Веројатно била намерата во едно издание да се спојат двете верзии, па можно е оттаму потекнуваат и заградите на почетокот од Библијата, кои би ги бележеле подолгите верзии на LXX, кои потоа исчезнуваат.

Но, и покрај сите забелешки, ревидираното издание содржи прочистен текст, каде што се поправени бројни грешки и пропустиво првото издание. Посебен придонес е даден во поправањето и воедначувањето

на имињата, со што е применет соодветен критериум. Имено, познато е дека библиските имиња можат да бидат пренесени или транскрибирани според еврејскиот оригинал или според црковнословенскиот превод, којшто, пак, се користи со старогрчкиот превод LXX. Сите новозаветни имиња и топоними, како и сите старозаветни имиња кои се среќаваат во Новиот завет се транскрибирани според црковнословенската, односно старогрчката верзија. Тоа значи дека не се менувани имињата за коишто се смета дека се одомаќени или добро познати. Сите имиња и топоними, пак, кои се среќаваат до пет пати во Стариот завет, се понашени според еврејскиот оригинал.

Со текот на годините се почувствува потреба за нов превод на современ македонски јазик, со запазување на белегот и богатството на црковнословенското наследство, но со примена на лексика и синтакса, со кои се одликува современиот македонски јазик. Критериумите се развиваа во насока на размислувањата на Блаже Конески, кој беше забележал: „во историскиот развиток на нашиот јазик се измениле надворешно извесни стари словенски наставки или станале непродуктивни и им отстапиле место на нови начини за зборообразување – па поради сето тоа црковнословенските треба по форма да се сообразат со денешната состојба на зборообразувањето во нашиот јазик“ (Конески 2021: 76). Тоа значи дека замислата била да се подготвитекст што ќе биде поразбирлив за помладите поколенијаи којшто ќе ја пренесе содржината на новозаветниот текст во согласност со карактеристиките на современиот македонски јазик.

Тековни преведувачки активности на Светото писмо

Новото издание на Новиот завет, коешто ќе треба да се појави кон крајот на 2023 година, ќе биде прв превод на македонски јазик од изворниот грчки текст. За изворници биле користени две уважувани изданија на оригиналниот текст и тоа: изданието подготвено во 1904 година од Б. Антониадес, а поправено во 1912 година и изданието на Робинсон-Пјерпонт, објавено во 1991. На оние места каде што овие две изданија се разликуваат едно од друго, земено е она коешто, во тој случај, е истоветно со црковнословенскиот текст на Новиот завет. Притоа, како споредбени текстови биле ползувани и бројни современи преводи.

На секоја книга ќе ѝ претходи вовед со кратки белешки околу авторството, настанувањето и содржината на новозаветниот спис, а на крајот ќе биде поставен додаток краток библиски речник за мерки и

монети. Кратенките за книгите, како и имињата и називите во текстот се преземени од последното македонско издание на Светото писмо, додека поделбата на глави и стихови е направена според изворниот текст.

По она во 2001 година, следната 2024 година ќе бидат отпечатени две изданија на Псалтирот, како што беше претходно спомнато: едното како превод од еврејскиот оригинал, а другото од грчкиот превод на LXX. Една од главните карактеристики на преводот е дека тој треба да биде на современ македонски јазик, обраќајќи при понашувањето посебно внимание врз запазувањето на неговата поетска форма. Познато е дека во Црквата псалмите се најупотребуваниот старозаветен текст и дека отсекогаш заземале посебно место, и по засебните молитви, и во заедничкото богослужение, па затоа при преведувањето посебно се става акцент врз поетичноста на преводот, со можност истиот понатаму да биде употребуван во црковното богослужение.

На крајот, потребно е да се потсети дека сите погоре споменати изданија на превод на Светото писмо на современ македонски јазик во целост или во делови се во сопственост или координација со Македонското библиско здружение, чија главна активност се состои токму во преведувањето на Светото писмо.

Користена литература

Гиревски Ацо, 2004: *Македонскиот превод на Библијата*, Православен богословски факултет, Скопје.

Илиевски Петар, 2006: „Краток преглед на историјата на македонскиот превод на престолното евангелие“, *Јубилеен зборник: 25 години митрополиј Тимотеј*, Дебарско-кичевска епархија, Охрид, 217–224.

Конески Блаже, 2021: *Грамајтика на македонскиот литературен јазик*, МАНУ Скопје.

Лилјана Макаријоска, 2008: „Македонскиот јазик во современиот библиски превод и во изданијата на МПЦ“, *Македонскиот јазик во современиот превод на Библијата*, Православен богословски факултет, Скопје, 23–35.

Поп-Атанасов Ѓорѓи, „Белешки кон јазикот на македонскиот превод на Библијата“, *Македонскиот јазик во современиот превод на Библијата*, Православен богословски факултет, Скопје 2008, 13–19.

доц. д-р Бобан Карапејовски
Филолошки факултет „Блаже Конески“ при УКИМ во Скопје
karapejovski@ff.ukim.edu.mk

ОД ПОКАЗНИ ЗАМЕНКИ ДО ЧЛЕН: ПРИРОДАТА И РАЗВОЈОТ НА ПОСТПОЗИТИВНИОТ МАРКЕР НА ОПРЕДЕЛЕНОСТА ВО МАКЕДОНСКИОТ ЈАЗИК⁹

Природата на јазичниот знак, ако тргнеме од погледот на Сосир, ја спојува претставата што ја имаме за некој поим (означеникот, т.е. денотацијата, со подоцнежниот јазик на Лајонс) и звучната слика (означителот), под која тој ја подразбира неговата материјална страна – пишана или изговорена (сп. Glovacki-Bernardietal. 2007, 110–112). Она што сериозно недостига во идејата на Сосир е одделен/изделен предмет во дејствителноста, кој се посочува во говорниот чин и е конкретен израз на јазичниот знак во стварноста. Поврзницата на јазичниот знак и експонентот на јазичниот знак, покрај преку човековите сетила, со помош на јазичните средства примарно и најлесно се изразува преку категоријата *о̀пределенос̄и*, односно преку нејзините експоненти.

Поимот на изделеност, определеност и идентификуваност е мошне субјективен. Затоа и Падучева тргнува од она што го нарекува *е̄гоцен̄ирични единици на јазикоӣ*, во кои, несомнено, спаѓа и категоријата *о̀пределенос̄и*, со оглед на тоа што првото лице управува со дискурсот¹⁰. Независно од тоа дали говорителот и првото лице се совпаѓаат, во хиерархизацијата поважен е вистинскиот зборуваач. Ваквите разидувања најчесто се појавуваат во ситуациите со наратор и директен говор во текстот (сп. ги ставовите на Цивјан), каде што може да се појават различни фокализации, т.е. гледишта кон дејството што е дадено во реченицата, односно во текстот.

Експонентите на категоријата *о̀пределенос̄и* се пројавуваат уште во најстариот период од развојот на нашиот јазик. Демонстративите се вообичаените показатели, кај придавките има и одделни форми, а „постпозитивната употреба на показните заменки се среќава уште во општословенскиот, но во македонскиот јазик, врз основа на тие почетоци и под влијание на другојазичната средина на тој начин се развил тројниот член. Примерите што ги наоѓаме во Климентовите слова ни покажуваат дека во X век овој начин на искажување на определеност веќе бил познат“ (Илиевска 1989, 79).

Уште кон крајот на X и во почетокот на XI век се забележува постпозитивна употреба на показните заменки, кои почнуваат да се слеваат со претходните именски форми. Во подоцнежниот период

9 Во основата на ова предавање се наоѓа шестата глава од монографијата на авторот: *Јазикоӣ и о̀пределенос̄и: експонентите на катигоријата о̀пределенос̄и во македонскиот јазик*, Скопје, Ми-Ан, 2023.

10 Идеите за структурата на реченицата со максимален број членови и структура: $S = M \{ T \times L [p(x, y, z...)] \}$ (Тополинска in Пипер 2009) наоѓа израз и тука, имајќи предвид дека во некои случаи определеноста е и израз на модалноста.

таквиот случај се артикулира во рамките на именската група, преку позиционирање на слеаниот демонстратив со именскиот збор на првиот елемент од именската група, односно од именката врз придавката, како во првиот засведочен пример на таква целосна развиеност на морфемата во Добрејшовото евангелие.

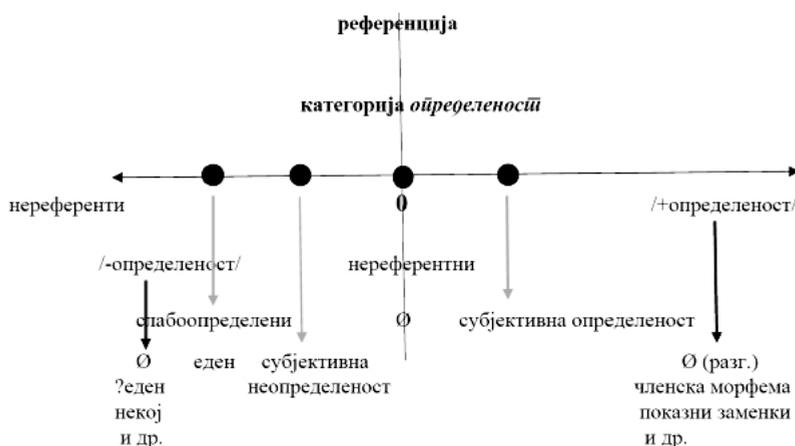
Па, сепак, во сите овие случаи доминира анафората, понекогаш деиксисот. Не можат да се забележат случаи на употреба на членот, т.е. на експонентот на определеноста за искажување генерична или ситуациска определеност. Дури и во дамаскините, во кои доаѓа до израз во поголем степен народниот јазик, таквата употреба отсуствува. Во јазикот на т.н. македонско просветителство, кон крајот на XVIII и во XIX век, кај Пејчиновиќ, Крчовски итн. веќе се појавуваат такви форми и тие се широко распространети. Јазикот на Цепенков покажува идентичност со современата состојба, со што со право македонскиот XIX век можеме да го квалификуваме како почеток на епохата на современиот македонски јазик.

На современ план, определеноста/неопределеноста може да се нијансира како на сликата 1, за која можеме да претпоставиме вакви примери:

(1) *Дошол некој човек.*

Со самата употреба на л-формата, како и на заменката *некој*, двојно се пројавува неможноста за идентификување на референтот означен со поимот *човек*, иако знаеме дека таков референт постои.

(2) *Еден човек влезе.*

Слика 1. О̀пределенос̀та и неопределенос̀та ѝреи́с̃тавени како скаларни величини

Со оглед на употребата на презентот и високото ниво на констатација во предикацијата, постоењето и присуството на референтот е констатирано, но ние не можеме, освен да го определеме со неговите општи карактеристики (дека е човек), целосно да го идентификуваме.

(3) *Еден човек ѝе ѝозрави.*

Примерот (3) ја поместува точката надесно на оската, повеќе кон нулата, што значи и кон определеноста, зашто во овој пример веќе можеме да констатираме не само постоење референт туку и познатост за говорителот, но од некакви причини, несподелување, односно неидентификување на референтот: можеби зашто говорителот тоа не сака да го направи, од субјективни причини, или, пак, претполага дека соговорникот не го знае референтот (што би било чудно, со оглед на пропозициската содржина на исказот во однос на поздравувањето).

(4) *Да се биде човек е ѝешко.*

(5) *Влезе човек, а не мачка.*

Примерите како (4) и (5), пак, покажуваат неререферентност. Именскиот збор е употребен ослободен од референцијата, како јазичен знак во сосировска, односно како денотат, во лајонсовска смисла.

(6) *Човекој ѝе бараше. Кој човек? Еден.*

Во примерот (6), спротивно на (3), првото лице се решава за прикажување на референтот како определен и идентификуван, иако тоа не е дел од познанието на учесниците во комуникацискиот чин. Затоа и натамошната отстапка во дискурсот.

(7) *Марко ѝе бараше.*

(8) *Петар (x₁) ѝе бараше. Човекој (x₂) е сујер.*

Во примерот (7), ономазиолошки определената именска група, односно сопствената именка, со себе носи уникална референција, па преку името се врши целосно и заокружено определување и идентификување. Речиси идентична сила има членот во анафорска функција, како x₂ во (8).

Анафорската функција на експонентите на определеноста е најстара – нема текст без анафора! Во анафорска употреба примарни се показните заменки, а членот развива постдеиктички, т.е. постанафорски значења. Во дијахронското претставување на развојот, констатацијата за најдоцна ситуацијска и генерична пројава на членот покажува отсуство на негова граматикализација во извесна временска отсечка. Дополнително, таквите употреби не се семантички примарни за членот, туку се јавуваат подоцна, под синтаксичко, граматичко влијание, под воздејство на аналогијата, па по граматикализацијата ваквата употреба е секундарна.

Во употребата на експонентите се појавува и почнува силно да влијае врз дистрибуцијата (се разбира, и врз значењето) и комуникациската структура на реченицата. Логично е да се претпостави дека актуелното реченично расчленување бара член кај познатото, кај темата, а таков индикатор може да отсутството кај новото, кај ремата. Членот, како што видовме, сепак, може да биде и дел од рема, ако се работи за нерасчленета реченица или, пак, ако е таа комплексна по својата структура и пројава (зафаќа повеќе елементи, освен членуваната именска група).

Според својата форма, традиционално, за македонскиот член се вели дека е троен, како аналози на трите елементи во демонстративниот систем, означувајќи дисталност, проксималност и неутралност. Мареш ваквиот систем го квалификува како асиметричен, ставајќи го на една страна т-коренот, а на друга – в- и н-. Се развиваат теории што му противречат на овој традиционален став. Тргувајќи од функционалноста, а не од формата, Тополињска и Линдстет, во прва линија, се залагаат за единичност на членот, врзувајќи го само за т-коренот, оправдувајќи ја оваа своја теорија со можноста за замена 1 : 1 на в- и н-коренот со соодветниците кај показните заменки (сериите *овој* и *оној*). Сè почнува од теоријата на Крамски, односно од неговиот „тест за членот“, каде што го поставува основниот критериум за единица од јазикот што може да се нарече *член*: она што се појавува како елемент во именските групи што покажуваат генерична определеност. Тргувајќи од тоа, Тополињска го проширува опфатот на тестот и врз ситуацијата определеност, а Линдстет се надоврзува заменувајќи ги членските морфеме со демонстративните парници, па заклучуваат дека само т-коренот ги исполнува погорните услови за член, а не и в- и н-. Ние тој тест го прошируваме. Се покажува дека т-коренот на членот е ексклузивен и за т.н. посесивни конструкции – во нив не може да се замени со демонстративниот еквивалент.

Сепак, дали е тоа баш така? Системот на тројноста во македонскиот јазик, по сфаќањата на Мареш за асиметричност, но и на општолингвистичките тенденции за стабилизирање и поставување симетрични врски во јазикот, покажува дека значењето на в- и н-коренот се поместува и покажува тенденција кон ексклузивизација на членските морфеме и исклучување на соодветна показна замена од некои употреби. На пример, в-коренот се наметнува во ситуацијските употреби:

(9) *Небово е зелено.*

(10) *Сонцево е шойло.*

Во идиолектите го проширува своето семантичко поле и навлегува дури и во генеричноста:

(11) *Луѓево одамна не се нормални.*

Во дијалектите дистрибуцијата на членот варира: на македонскиот исток, како и во северните говори, доминира состојба со едночлен систем – постои само т-коренот, додека во западните говори ситуацијата е

аналогна на стандардот. Се разбира, формите имаат минорни варијации, во смисла на губење на финалното *ӣ*, на пример, како доминантна во повеќе дијалекти. Наспрема ова, исто така на поширок западен ареал, со жариште во Охрид и Охридско, н-коренот навлегува во сферата на употреба на *ӣ*.

Развојот на таканаречените двојноопределени именски групи може да се бара во балканско воздејство. Во грчкиот тие се чести и неутрални форми. Можеме да претпоставиме дека балканскиот јазичен сојуз влијаел врз појавата на овие форми во македонскиот. Сепак, поли-, мулти- или, просто, двојноопределеноста е само формална категорија. Можеме да забележиме дека демонстративниот елемент во ваквите примери може да не се согласува по коренот, па дури и по родот и бројот со центарот, кој е веќе маркиран по определеност со морфолошки врзан член. Имајќи ги предвид и контекстите и семантиката на ваквите примери, се забележува дека показната замена ја губи својата определувачка моќ и во ваквите случаи станува показател на модалноста: на емпфаза, емпатија, афектираност итн. Просто, може да се претпостави премин на демонстративите од зборовната класа *заменки* во зборовната класа *ӣаршикули*.

(12) *Како да ги насејува мислӣте на Коце̄ӣа, Илмија вели:*
 – *Го гледаш, Коце, ова дрво̀во нао нас? Колку шӣо лисје има,*
безброј, еден со еден нема да е еднаков. Така е и со нас, со лу̀жѐво.
Секој со свој̄ӣа сурбина. (БКДневник)

Практично, демонстративите стануваат партикули, зашто тие, по дефиниција, се семиолошки празни (не се знак самите по себе), семантички се упатувачи/индекси и стануваат полни кога/откако ќе упатат, а синтаксички ја задржуваат и ја потенцираат службата на потсилувачи. Исто така, во синтаксичка смисла, го задржуваат редот на зборовите и оперираат со сите исполнети синтаксички врски (на пример, конгруенцијата). Кога ќе отстапат од задржувањето на синтаксичките врски и кога ќе почне да отсуствува и конгруенцијата, можеме да бидеме речиси сигурни дека се сосема испразнети и служат само како потсилувачи.

Свое значајно место експонентите на определеноста имаат и кај глаголската именка – во нејзиното основно значење на именување дејство, каде што не се очекува маркер на определеност, но и неговото појавување и изместување на значењата на употребата глаголска именка: каузалност, темпоралност итн.

Како корелати – со своја референцијална семантика или како десемантизирани празни упатувачи – членот и показните заменки се појавуваат и кај релативизацијата, па тие стануваат важен дел за структурата (синтаксата) и за значењето (семантиката) во релативните зависносложени реченици.

- (13) *Го видов човеко̄ӣш̄ӣо̄ не̄ ѿозрави вчера.*
 (14) *Го видов ѿој/оној човек ш̄ӣо̄ сакаше да ни ѿомо̄гне.*
 (15) *Лекар ш̄ӣо̄ сака да ѿомо̄гне, не смее да го ѿрави ова.*
 (16) *Лекаро̄ӣ ш̄ӣо̄ сака да ус̄ӣее во кариера̄ӣа, не смее да го ѿрави ова.*
 (17) *Еден лекар ш̄ӣо̄ сака да ус̄ӣее во кариера̄ӣа, не смее да го ѿрави ова.*
 (18) *Зай̄ознав еден човек, каков ш̄ӣо̄ не си видел досе̄га.*

Како што определеноста како категорија има свои показатели, така и показателите на определеноста можат да се јават како маркери за други граматички појави. На пример, во отсуство на падежна деклинација, партитивниот генитив наоѓа свој аналитички еквивалент во предлогот *о̄г* и идентификувана целина преку членска морфема (поретко демонстратив):

- (19) *Дај ми о̄дсире̄њето̄.*
 (20) *Изде̄е ѿарче о̄длебо̄ӣ.*
 (21) *Исӣи чаша о̄дмлеко̄ӣо̄.*

Степенот на граматикализација на членот е толку висок, што дури и оние придавки што се непарадигматски добиваат (макар разговорно) членска морфема [*тазе(ӣо) бурек, ѿе̄ге̄ӣ(о̄ӣ) чора̄ӣи*]. Спротивно на тоа, ја имаме тенденцијата на блокирање на формата за избројана множина за самостојна употреба и целосно отсуство на показател на определеноста во вид на членска морфема врзан за неа (*два дена – два̄ӣа дена – *ден̄аӣа*).

Неопределеноста, пак, ја третираме како дел од категоријата *о̄йределенос̄ӣ*, но со негативен предзнак. Таа најчесто се пројавува без експонент – во именската група отсуствува граматикализиран индикатор за тоа дека е таа неопределена.

- (22) *Ми се јаде бурек.*

Најчесто во примерите со неопределена именска група, претполагаме предмет на мислата, односно употреба на зборот на начин што се создава или се поттикнува претстава за објект на мислата, па се упатува на најопштите поимски карактеристики на јазичниот знак.

Наспрема тоа, неопределеноста не мора да биде неререферентна, како во погорниот пример (22), туку може да биде и специфична, кога се подразбира дека објектот на мислата има свој репрезент во стварноста, но тој:

- а) не може да се идентификува од страна на учесниците во говорниот чин [пример (23)];
 б) не може да се идентификува од страна на адресатот (24);
 в) адресантот не сака да го направи податлив за идентификација од страна на адресатот (25).

(23) *Некој човек* *ѿака* *рекол*.

(24) *Влезе (еден) човек* *и бараше книџа*.

(25) *Една девојка* *ми рече да ѿи кажам дека ѿе чека да ѿ се јавиш, сѿе се виделе завчера на забаваѿа*.

Бројот *еден* пројавува тенденција кон стабилизирање како неопределен член во ситуации на референтна неопределеност. Во случаите на нереперентност, се претпочита *некој*, а *еден* може да се појавува, но во таквите случаи акцентот е на карактеризација, односно квалификација на предметот на мислата, во смисла на неговите атрибути (нешто какво што нешто друго; какво било), а не со фокусирана денотативност (нешто, кои и да е, кое било):

(26) *Земѿ (? едно – дали во фокус е бројноста; едно шише) вино*
и – дојди.

(27) *Во ѿорѿаѿа сѿавѿи и (*едно) кафе*.

Употребата на *еден* генерички, повторно оди во прилог на погорната теза, со оглед на тоа што и таму во преден план се карактеристиките на предметот на мислата, а не поимот *perse*:

(28) *Лекари* *не ѿраваѿ ѿака*.

(29) *Едни лекари* *не би најравиле ѿака*.

Дури и со тенденција во таквите примери поприродно да се доживува конструкција со потенцијал отколку со индикатив.

Дека тестот за постоење неопределен член е можноста за употреба во нереперентни конструкции, се покажува и во примерите од англискиот и францускиот кај Karolak 2002, 48–51), каде што се дадени имиња на професии и звања, преку кои најдобро се гледа дека во ситуации на еквативност (дали како предикатив или воведени со *како*), во македонскиот не може да се појави *еден* како неопределен член:

(30) *She seemed an old woman*.

Таа изгледаше (како) сѿара жена.

или:

(31) *A businesswomen turned politician*.

(Една) Бизнесменка сѿана ѿолиѿиичарка.

Тука е важно и дека ваквите конструкции може да се трансформираат во такви со т.н. двоен акузатив, од типот на:

(32) *Најравѿа (една) бизнесменка ѿолиѿиичарка*.

но, во сите трансформации нема да се појави неопределен член во македонскиот во резултатот на трансформацијата, односно на дејството (кај, условно, вториот акузатив)¹¹. Може да се претпостави неопределен член кај првиот елемент, зашто неопределеноста е специфична – за неа постои референт во стварноста, а не поим/предмет на мислата.

Со тоа што во случаите со специфична неопределеност во погорните примери може да се појави и член, надвор од неговото примарно значење, па примерот (31) да се трансформира во:

(33) Бизнесменка̄ӣа с̄ӣана̄ ѝолӣӣчарка.

но, тука со поголем степен на специфичност и идентификација, што покажува, особено во примерите со генерична референција:

(34) Бизнесменкӣӣе с̄ӣануваа̄ӣ ѝолӣӣчарки.

дека стои тврдењето на Гак (Гак 1965, 129) за „користењето десемантизирани лексички елементи за изразување морфолошки категории“. Понатаму, поставувајќи ја задачата за определување на границата на реченичните членови, се отвора прашањето за кое имаме одговор во македонската лингвистика и во лингвистичката македонистика за статусот на членската морфема, која од акцентоген демонстратив, го поминала патот до атонична показна замена, па таа клитика станала морфолошки врзан член.

Тенденцијата на јазикот кон симетричност и влијанието на аналогизацијата како врвно средство на влијание во јазикот, нешто што го забележале уште младограматичарите, придонесува наспрема граматикализираниот определен, да се покажува тенденција за граматикализација на неопределен член. Може да се очекува дека тој процес би се заокружил во некоја следна етапа од развојот на јазикот. Доказ за тоа се и примерите во кои се појавува удвојување на објектот со *еден*, меѓу другото, затоа што се работи за специфична референција. Не може да се појави удвојување во ретките случаи на употреба на *еден* во неререферентни именски групи.

Па, така, ако тестот за членот беше генеричноста, ситуацијата референција и неможност за алтернирање со демонстративите, утврдуваме дека главниот тест за постоењето неопределен член е тестот за неговата граматикализираност во неопределена неспецифична референција, односно во неререферентни именски групи. Едноставно, во македонски контекст многу е тешко да се замисли контекст со глаголска именка, на пример, и *еден* + ИГ, во кои *еден* би бил маркер на неопределеност, а не број: *имање (едно) дејте значи...; земање (едно) шише ѝрејс̄ӣавава... итн.*

Во однос на стабилизацијата на оваа категорија по однос на возрастните групи, се забележува дека јазикот во разговорниот

¹¹ За повеќе на темата „двоен акузатив“, в. кај Дучевска и Карапејовски (Dučevska and Karapejovski 2019).

функционален стил, обично доминантен во сленгот или во јазикот на младите, веројатно поради принципот на јазичната економија, знае да отстапи и да отсуствува членски маркер, веројатно поради контекстуалната (под)разбирливост на таквиот експонент, особено со делови од телото, каде што посесивноста е јасна и показателот на определеноста е дискурзивно редундантен:

(35) *Me боли злава.*

(36) *Mи ѝогаге рака.*

Конечно, споредено со други јазици, можеме да кажеме дека македонскиот е специфичен во словенскиот јазичен свет, бидејќи другите јазици, со исклучок на бугарскиот, немаат систем на членски морфемии, а определеноста ја искажуваат или контекстуално, или со помош на супрасегменталните средства, или со помош на линеаризацијата, односно збороредот, или со помош на показните заменки. Во однос на бугарскиот, пак, македонскиот развива тричлен систем на членски морфемии и ја има природната дистрибуција, за разлика од опозицијата краток – долг член во бугарскиот, како производ на санкционирањето во стандардот во однос на синтаксичката функција на именската група (долг за субјектна, односно за позиции кога имаме независна именска група, а кратка форма во зависните употреби). Во однос на другите балкански јазици, се забележува дека постпозитивен член постои кај сите – речиси аналогна на македонската ситуација е албанската; во грчкиот тој процес е отиден толку напред, што се појавува и потреба од полидетерминација, итн. Во другите јазици, како англискиот, германскиот и францускиот, се забележуваат голем број сличности во однос на семантиката на членот, но – формално – таму членот е одделна лексема. Клучната разлика е во искажувањето на неопределеноста: македонскиот и натаму не успева да развие неопределен член, особено во нереперентни контексти [сп. англ. *He is a student.* vs макед. *Тој е (*еген) ученик.*]. Во романските јазици, како и во албанскиот, ситуацијата е идентична со англискиот, односно процесот на граматикализација на неопределеноста е заокружена преку одделен експонент за категоријалното значење.

Приопштувањето на македонскиот јазик кон лингвистиката и презентирањето на јазикознанието на македонски јазик подразбира и континуирано проследување на состојбите, појавите и процесите, погледнати најпрво изолирано, дескриптивно, а потоа подложени на интерпретација компаративно и контрастивно, при што треба да се комбинираат традиционалните теориски погледи, новите лингвистички достигнувања и личните погледи на авторот, кој во областа треба да избере сопствен пристап и да се обиде да изгради сопствен лингвистички светоглед. Дури и најезактните науки и нивните законитости и закономерности, повеќепати биле предмет на коригирање низ историјата на човештвото, барем таа што ни е позната. Експериментите, било да се природно-математички или општествено-хуманистички, особено обидите сфатени и лично и спуштени на ниво на авторско дело, помагаат

да се надмине стапицата на владејачки парадигми и догматизирање на знаењето. Се разбира, недогматичноста мора во себе да го вгради познавањето на сите претходни знаења и догми, како услов за нивно надминување. Иако, надминувањето не мора нужно да значи напредок. Лингвистиката покажува дека некои знаења, кои денес ѝ припаѓаат на историската лингвистика, сосема се живи и во современите лингвистички теории и истражувања. Идејата за поврзување на светот на идеите (на Платон, на пример), она што е предмет на мислата (кај Сосир) или денотацијата (кај Лајонс), со светот сфатен како просторно-временски континуум, успева да ги комбинира знаењата на физиката, механиката, филозофијата, медицината, математиката, психологијата и/со лингвистиката. Сите овие сегменти, односно сите овие науки се вклучени во школските примери на кружниот пат на говорот или чинот на говор во најпрости услови, т.е. објаснувањето на систематичноста на јазикот (математика), звуковата страна на некој систем (акустика, физика), процесот на обработка на брановите (механика, физиологија, медицина), сфаќањето на идеите (неврологија, невролингвистика, медицина, психологија), под капата на филозофијата, како мајка наука, барем во античка смисла, покажуваат дека времето на лингвистиката допрва доаѓа. Во денешно време, сето ова ставено во контекст на машинските јазици (!), машинското учење и создавање јазик со кој ќе се хуманизираат алгоритмите на математичко-техничкото расудување и машинското функционирање.

Концептите на *референцијата* и на *определеноста*, поради нивната врзивна природа – на мислата и на производот на мислата, на идејата и на реализацијата на идејата, на поимот и на конкретните предмети како носители на карактеристиките на поимот, покажуваат како се развива една цивилизација, како една заедница со споделен систем од знаци го концептуализира светот. Концептуализациите на светот придонесуваат за создавање идеи за негов развој и подобрување, за споделен напредок на човековата иднина, како резултат на знаењата од минатото и напорите во сегашноста.

Користена литература¹²

Боронникова, Наталија Владимировна. 2002. *Функциональный анализ семантики армянского языка* (дисертација на соискание ученој степени кандидата филологических наук). Пермь: Пермский государственный педагогический университет.

Велјановска, Катерина. 1987. „Показателите по посоченост во јазикот на Ѓорѓи Абациев“. *Годишен зборник на Филолошкиот факултет*, кн. 13, 7–10. Скопје: Универзитет „Св. Кирил и Методиј“, Филолошки факултет.

Дучевска, Анета. 2005. *Анализа на шекспировиот и дискурсои во македонскиот*

¹² Единиците што се наведуваат претставуваат поширок преглед за односната тема. Читателот се упатува кон одделни монографии и статии за да добие попродлабочен увид во проблематиката.

- јазик (докторска дисертација). Скопје: Филолошки факултет „Блаже Конески“.
Дучевска, Анета. 2009. „Референцијата и текстот“, Во: *Зборник во чест на проф. д-р Лилјана Минова-Ѓуркова по повод 70 години од раѓањето*, 135–148. Скопје: Универзитет „Св. Кирил и Методиј“, Филолошки факултет „Блаже Конески“.
- Ѓуркова, Александра. 2008. *Синтакса на сложена реченица во македонскиот црковнословенски ракописи*. Скопје: Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“.
- Иванова, Елена Юрьевна и Алла Анатольевна Градинарова. 2015. *Синтаксическая система болгарского языка на фоне русского*. Москва: Языки славянской культуры.
- Илиевски, Петар Хр. 1988. *Балканолошки лингвистички студии*. Скопје: Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“.
- Карапејовски, Бобан. 2023. *Јазикот и определениот: екзистенцијата на категоријата определениот во македонскиот јазик*. Скопје: Ми-Ан.
- Конески, Блаже. 1996 [1986]. *Историја на македонскиот јазик*. Скопје: Просветно дело.
- Конески, Блаже. 1999 [1982]. *Грамматика на македонскиот литературен јазик*. Скопје: Детска радост.
- Курц, Иосиф. 1963. „Проблема члена в старославянском языке (Конструкции существительного с местоимением указательным и с дальнейшим атрибутом)“, Во: *Исследования по синтаксису старославянского языка*. 121–182.
- Линдстет, Џоуко. 2013. *Маркери на определениот на именната група в историјата на българскиот език*. (Достапно на: [https://tuhat.halvi.helsinki.fi/portal/en/activities/third-international\(c3e62ada-defa-4774-9750-335292585ada\).html](https://tuhat.halvi.helsinki.fi/portal/en/activities/third-international(c3e62ada-defa-4774-9750-335292585ada).html), пристапено на: 2.1.2020)
- Мареш, Франтишек Вацлав. 2008. *Компаративна фонологија и морфологија на македонскиот јазик: синхронија и дијахронија*. Скопје: Универзитет „Св. Кирил и Методиј“, Меѓународен семинар за македонски јазик, литература и култура.
- Милетич, Любомир. 1887. „Членът в българскиот език“. *Периодическо списание на Българското книжовно дружество*, кн. XXI–XXII, 305–331.
- Милетич, Любомир. 1901. „Членът в българскиот и во рускиот език“. *СБНУ* 18 (1901), 5–67.
- Минова-Ѓуркова, Лилјана. 2000. *Синтакса на македонскиот стандарден јазик*. Скопје: Магор.
- Минова-Ѓуркова, Лилјана. 2011. *Релативната реченица во македонскиот јазик во XIX и XX век*. Скопје: Универзитет „Св. Кирил и Методиј“, Филолошки факултет „Блаже Конески“.
- Минова-Ѓуркова, Лилјана. 2020а. *Лингвистички студии за македонскиот јазик: Грамматика, синтакса и стилстика на македонскиот јазик (II. 1)*. Скопје: Универзитет „Св. Кирил и Методиј“, Филолошки факултет „Блаже Конески“.
- Минова-Ѓуркова, Лилјана. 2020б. *Лингвистички студии за македонскиот јазик:*

- Социолингвистички теми : јазикот и нормата (и. 2). Скопје: Универзитет „Св. Кирил и Методиј“, Филолошки факултет „Блаже Конески“.
- Мирчев, Кирил. 1953 „Кога възниква членната форма в българския език“. *Български език*, 1953 (1), 45–50.
- Мирчев, Кирил. 1956. „За членните форми в Добрейшевото евангелие, среднобългарски паметник от XVIII в.“ *Български език*, 1956 (3), 223–228.
- Митковска, Лилјана. 2002. „За конструкциите со неконвенционални единици на мера во македонскиот јазик“. *Славистички студии* 10, 265–280. Скопје: Универзитет „Св. Кирил и Методиј“, Филолошки факултет „Блаже Конески“.
- Митковска, Лилјана и Елени Бужаровска. 2021. „Да-конструкциите во комплетивна функција“, *Прилози на Одделението за лингвистика и литературна наука*, 359–376. Скопје: МАНУ.
- Мишеска-Томиќ, Олга. 1977. „За комуникативната перспектива“ *Годишен зборник на Филолошкиот факултет*, кн. 3, 73–98. Скопје: Универзитет „Св. Кирил и Методиј“, Филолошки факултет.
- Николаева, Татьяна Михайловна (ред). 1979. *Категория определенности-неопределенности в славянских и балканских языках*. Москва: Наука.
- Падучева, Елена Викторовна. 1996. „Неопределенность как семантическая доминанта русской языковой картины мира“, Во: R. Benacchio, F. Fici, & L. Gebert (Eds.), *Determinatezza e indeterminatezza nelle lingue slave*, 163–185. Padova: Unipress.
- Падучева, Елена Викторовна. 2008. „Режим интерпретации как контекст, снимающий неоднозначность“, Во: *Компьютерная лингвистика и интеллектуальные технологии по материалам ежегодной международной конференции «Диалог»* (2008), Периодическое издание, выпуск 7 (14), 412–419.
- Падучева, Елена Викторовна. 2010. *Высказывание и его соотнесенность с действительностью (Референциальные аспекты семантики местоимений)*. Москва: URSS.
- Падучева, Елена Викторовна. 2019. *Эгоцентрические единицы языка*. [2-е издание] Москва: Издательский дом ЯСК.
- Пандев, Димитар. 1984. *Тиквешки зборник – лингвистичка анализа*. (Магистерски труд.) Скопје: Универзитет „Св. Кирил и Методиј“, Филолошки факултет „Блаже Конески“.
- Пандев, Димитар. 2011. *Македонска хрестоматија*. Скопје: Универзитет „Св. Кирил и Методиј“, Филолошки факултет „Блаже Конески“.
- Панзова, Виолета. 1996. *Универзалната грамафика на македонскиот јазик*. Скопје: Епоха.
- Петревски, Бојан. 2018. „Концесивните неинтегрирани конструкции во македонскиот јазик“. *Journal of Contemporary Philology* 1 (1), 47–63. <https://doi.org/10.37834/JCP1810047p>
- Петроска, Елена. 2001. „За двојното согласување на конструкциите од типот група деца во современиот македонски јазик“, Во: *XXVII научна конференција на XXXIII меѓународен семинар за македонски јазик, литература и култура*,

- 141–151. Скопје: Универзитет „Св. Кирил и Методиј“, Меѓународен семинар за македонски јазик, литература и култура
- Петроска, Елена. 2008. *Количесџивениџе каџеџориџ во македонскиоџ: оџ семантиџика кон форма*. Скопје: Македонска реч.
- Плунгјан, Владимир Александрович. 2003. *Обџа морфолоџија: Введение в џроблематиџику*. Изд. 2-е, исправлено. Москва: Едиториал УРСС.
- Теунисен, Маргарита. 1984. „Улогата на членот при комуникативното и синтаксичкото раслојување на реченицата“, Во: *X научна дискусија на Меџународноџ семинар за македонски јазик, лиџератури и култури*. Скопје: Универзитет „Свети Кирил и Методиј“.
- Тополињска, Зузана. 1974. *Грамаџиџка на именскаџа фраза во македонскиоџ лиџературиен јазик*. Скопје: Македонска академија на науките и уметностите.
- Тополињска, Зузана. 1979. „Кон дефиниџијата на членот“, Во: *Присџаџаџни џредавања, џрилози и библиоџрафија на новиџе членови на Македонскаџа академија на наукиџе и уметноџиџиџе*, 33–40. Скопје: Македонска академијана науките и уметностите.
- Тополињска, Зузана. 1982. „Мак. Еден– неопределен член?“ *Македонски јазик*, 32–33 (1981–1982), 705–715. Скопје: Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“.
- Тополињска, Зузана. 1995. *Македонскиџе дијалекџи во Еџејска Македонија (кн. 1). Синџаџа (дел I). Механизми на џредикаџија; Сложени реченични конџируџии (конџируџии со сврзнички џредикаџиџи); Механизми на номинаџија*. Скопје: МАНУ.
- Тополињска, Зузана. 1997. *Македонскиџе дијалекџи во Еџејска Македонија (кн. 2). Синџаџа (дел II). Механизми на џредикаџија; Сложени реченични конџируџии (конџируџии со сврзнички џредикаџиџи); Механизми на номинаџија*. Скопје: МАНУ.
- Тополињска, Зузана. 2006. „Тројниот член– да или не“. *Јужнословенски филолоџ*, 62, 7–15. <https://doi.org/10.2298/JFI0662007>
- Тополињска, Зузана. 2009. *Македонски јазик*. In: Предраг Пипер (ред.), Вјара Малџиева, Зузана Тополињска, Маја Ђукановић, Предраг Пипер. *Јужнословенски језици: џрамаџиџичке џируџиџуре и функције*. Београд: Београдска књига.
- Угринова-Скаловска, Радмила. 1961. „Две стилски особености во нашиот говорен јазик“. *Македонски јазик*, XI–XII, кн. 1–2, 105–111. Скопје: Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“.
- Угринова-Скаловска, Радмила. 1970. „Историски преглед врз развитокот и употребата на членот во македонскиот јазик“. *Лиџературиен збор*, XVII/2, 1–5. Скопје: Сојуз на друштвата за македонски јазик и литература.
- Фридман, Виктор. 2016. „Една стилска особеност во македонскиот говорен јазик во XXI век: двојно определување во таканаречените ‘Бомби’ од 2015 г.“, Во: *Зборник во чесџи на Радмила Уџринова-Скаловска џо џовод деведесетџодиниџинаџа од раџањето*. Скопје: Универзитет „Св. Кирил и

Методиј“ во Скопје, Филолошки факултет „Блаже Конески“.

Црвенковска, Емилија. 2002. „Македонскиот јазик како странски: проблеми во усвојувањето на категоријата определеност/неопределеност кај именките“, Во: *IV Македонско-северноамериканска славистичка конференција*, 301–310. Скопје.

Црвенковска, Емилија. 2003. „Употребата на членот во македонскиот јазик“, Во: *Настава и истражување во македонски јазик како странски: состојби и перспективи*, 101–108. Скопје: Универзитет „Свети Кирил и Методиј“, Филолошки факултет „Блаже Конески“, Катедра за македонски јазик и јужнословенски јазици.

Црвенковска, Емилија. 2006. *Јазикот и стилот на природот*. Скопје: Менора.
Црвенковска, Емилија и Лилјана Макаријоска. 2018. „Заменските форми во црковнословенските ракописи од македонска редакција“, Во: *Реферати на македонскиот славистички XVI меѓународен славистички конгрес во Белград, Република Србија, август 2018 година (специјално издание)*, 5–28. Скопје: Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“.

Шмелев, Алексеј Дмитриевич. 1992. „Определенность-неопределенность в аспекте теории референции“, Во: А. В. Бондарко (ред.) *Теория функциональной грамматики. Субъектность. Объектность. Коммуникативная перспектива высказывания. Определенность/неопределенность*, 266–278 Санкт Петербург: Наука.

Aguilar-Guevara, Ana, Julia Pozas Loyo & Violeta Vázquez-Rojas Maldonado (ed.). 2019. *Definiteness across languages (Studies in Diversity Linguistics 25)*. Berlin: Language Science Press.

Alexiadou, Artemis. 2014. *Multiple Determiners and the Structure of DPs*. Amsterdam – Philadelphia: John Benjamins Publishing.

Chesterman, Andrew. 1991. *On definiteness: A Study with Special Reference to English and Finnish*. Cambridge: Cambridge University Press

Franks, Steven. 2017. *Syntax and spell-out in Slavic*. Bloomington, Indiana: Slavica Publishers.

Friedman, Victor A. 2015. *Macedonian studies 2*. Skopje: Macedonian Academy of Sciences and Arts.

Glovacki-Bernardi, Zrinjka et al. 2007. *Uvod u lingvistiku*. Zagreb: Školska knjiga.

Guz, Wojciech. “Definiteness and Specificity in Two Types of Polish Relative Clauses”, In: *Language Use and Linguistic Structure. Proceedings of the Olomouc Linguistics Colloquium 2016*, 323–342. Olomouc: Palacký University.

Haspelmath, Martin. 1999. “Explaining article-possessor complementarity: economic motivation in noun phrase syntax”. *Language*, 75, 227–243.

Hoxha, Bujar. 1998. *Nyjat në Gjuhën Angleze dhe Shqipe (The Articles in English and Albanian Language)*. Skopje (Shkup): Shkupi.

Joseph, Brian D. 2019. “Multiple Determination in Greek and the Balkans”. *Balkanistica*, 32.1: 171–183.

Karlič, Virna. 2011. “Kategorija (ne)odredenosti u hrvatskom i makedonskom jeziku”, In: G. Kalogjera (Ed.), *Zbornik radova s Međunarodnog znanstvenog skupa*

- Hrvatsko-makedonske književne, jezične i kulturne veze održanog u Rijeci od 23. do 25. ožujka 2011*, 319–332. Rijeka: Filozofski fakultet.
- Karlić, Virna. 2017. *(Ne)određenost: Načini i sredstva izražavanja u hrvatskom i srpskom književnom jeziku*. Zagreb: Srednja Evropa.
- Mirkulovska, Milica. 2005. "Definiteness in Macedonian with some parallels in Bulgarian." In: Z. Topolinjska & M. Mirkulovska (Eds.), *Balkan morpho-syntactic similarities a bridge for levelling differences among people*. Retrieved June 20, 2018, from http://ical.manu.edu.mk/cal/Morpho-syntactic%20similarities/002_Mirkulovska.pdf
- Mladenova, Olga. 2007. *Definiteness in Bulgarian : modelling the processes of language change*. Berlin – New York: Mouton de Gruyter.
- Múcsková, Gabriela. 2012. "The category of definiteness in relation to the lexical and grammatical development of the Slovak language", In: *Theory and Empiricism in Slavonic Diachronic Linguistics*, 423–433. Praha: Nakladatelství Lidové noviny.
- Petroska Elena. 1998. „The cultural dialect of the younger generation in Skopje“. *The International Journal of the Sociology of Language*, 59–72. Berlin – New York: Mouton de Gruyter.
- Schroeder, Christoph. "Articles and article systems in some areas of Europe 2006", In: *Pragmatic Organization of Discourse in the Languages of Europe*. Berlin – New York: Mouton de Gruyter. DOI: <https://doi.org/10.1515/9783110892222>
- Sonnenhauser, Barbara. 2009. *The Macedonian tripartite article: a discourse-oriented account* (Paper presented at the Forth Meeting of the Slavic Linguistic Society 2009 in Zadar).
- Sosir, Ferdinand de. 2004. *Spisi iz opšte lingvstike*. Sremski Karlovci – Novi Sad: Izdavačka knjizarnica Zorana Stojanovića.
- Tesnière, Lucien. 2015. *Elements of structural syntax*. John Benjamins B.V.
- Topolinjska, Zuzanna. 2009. "Definiteness (Synchrony)", In: K. Gutschmidt, S. Kempgen, T. Berger, & P. Kosta (Eds.), *The Slavic languages: An international handbook of their structure, their history and their investigation*, 176–188. Berlin: Walter de Gruyter.
- Znika, Marija. 1987. "O upotrebi određenih i neodređenih pridjevnih oblika", *Jezik34*, 101–106.

проф. д-р Трајче Стамески
Филолошки факултет „Блаже Конески“ Скопје при УКИМ во Скопје
tstameski@gmail.com

ФИГУРИТЕ НА ЗМЕЈОТ И ЛАМЈАТА ВО ПРИКАЗНИТЕ НА МАРКО ЦЕПЕНКОВ

Апстракт: За целите на ова предавање ги анализираме фигурите на змејот и ламјата во волшебните приказни на Марко Цепенков од различни интерпретативни аспекти. Во фокусот на нашето истражување ќе се задржиме на некои нивни специфики кои се присутни во македонското уснокнижевно творештво, а кои исто така се дел и од поширокиот (јужно)словенски контекст. Затоа, во предавањето ќе се задржиме на симболиката на овие две демонолошки суштества, како и на трансформациите на протагонистите, кои низ различни раскажувачки ситуации доаѓаат во судир со нив. Исто така, текстот нуди и соодветна типологија на фигурите на змејот и ламјата во зависност од акциите и однесувањата во конкретните приказни. Иако, според надворешен изглед и карактерни црти тие суштински не се разликуваат, сепак овие две демонолошки суштества се во антагонистички однос кон главниот лик. Борбата на јунакот со нив е последица на карактеристичниот мотив на грабнување девојка и во тие случаи тие претставуваат реална опасност за главниот лик и олицетворение на страв. Во овој контекст ќе ја разгледаме и нивната важност за реализација на иницијациските сценарија.

Клучни зборови: змеј, ламја, иницијација, мотив, приказна

Симболиката на змејот

Во овој прв дел од предавањето иницијално ќе се фокусираме на симболиката на змејот, кој во македонските народни приказни, најчесто се појавува како чувар на богатствата и лик кој честопати претставува главен антагонист на јунакот. Од митолошките дискурси знаеме дека во некои заедници змејот се поистоветува со змијата и ги симболизира негативните аспекти како омраза и зло, но и победа над незнаењето и мракот. Очигледно, станува збор за амбивалентен карактер на змејот кој е истовремено и водно и небесно суштество. Всушност, станува збор за различни аспекти на единствен симбол: змејот како активен (демијуршки) принцип со небеско потекло и симбол на оплодувачките води и дождови. Во водениот симболизам змејот се поврзува со настанувањето на дождовите и грмотевите. Тој го симболизира небесниот дожд кој ја оплодува земјата. Во оваа смисла неговата моќ е мистериозна. Доколку го анализираме змејот како небесна (творечка) сила, тој станува супституција на царот и неговиот престол. Тогаш елементите вода и

оган ги симболизираат „кралските функции и животниот ритам“ преку кои се обезбедува редот и хармонијата во природниот поредок. Токму затоа, некои толкувања чекорењето на змејот го поистоветуваат со „величествено чекорење на владетелот.“

Во јужнословенскиот фолклор змејот е фигура на демонолошко суштество со исклучителна сила и симбиоза на змијски и човечки особености. Претставата за него е карактеристична за сите (јужно) словенски народи, кои го именуваат со различни називи: змај, змеј, змев, змеп, змек, змиј и др.

Со оглед на тоа што станува збор за навистина комплексен демонолошки лик, постојат и различни претпоставки за неговото потекло, но сите тие се недоволно аргументирани и малку сигурни. Во македонските легенди за генезата на змејот, најзастапено е мислењето за неговото настанување од змија (смок) која не е видена од човечко око цели 40 години и на која потоа ѝ растат крилја и се трансформира во змеј. Исто така, актуелни се и верувања според кои змејот е роден од смртна жена и доколку се испочитуваат специјални услови (точно определено време да биде сокриен од другите луѓе, да не го огрее сонцето, жената да го дои до три години и сл.) тој може да се социјализира и да егзистира како човек во функција на заштитник на заедницата.

Примерите од македонските сказни покажуваат тенденција за отсуство на опис на змејот. Фактички нема информации за неговиот изглед, освен препознавање врз основа на неколку карактеристични црти: суштество со повеќе глави (3, 6 или 9), кое поседува крилја со кои лета и ноздри од кои исфрла силен оган. Отсуството на детален физички изглед на змејот нè наведува на претпоставката дека очигледно раскажувачите (пејачите) немале јасна претстава за него и неговата појавност ја редуцирале на неколку издвоени атрибути..

Меѓутоа, и во митологијата и во фолклористиката постојат типологии на змејови, како: огнен змеј, воден цар, планински змеј, змеј-чувар на границите, змеј-проголтувач, змеј-грабнувач, кои своите дистинктивни карактеристики ги добиваат во однос на живеалиштето во кое егзистираат (планина, пештера, езеро, облаци, небо и сл.).

Сепак, универзална особина на змејовите е грабнувањето на девојки. Мотив кој е присутен во фолклорот на повеќето (јужно) словенски народи. Во македонските примери, грабежот најчесто се случува среде бел ден и обично на празникот Велигден. Познати се ситуации кога змејот се преобразува во предмет (китка цвеќе, дел од накит и сл.) и во тој случај девојката што е во таен однос со змејот

доживува промени на физикусот (станува бледа, молчелива, венее, се самоизолира и не води грижа за сопствениот изглед), што е уште една потврда за исклучителноста на односот со демонолошкото суштество.

За целите на ова предавање се задржавме на волшебните приказни, собрани од најголемиот запишувач на македонски народни приказни – Марко Цепенков. Тој има запишано вкупно 135 волшебни приказни, во нив фигурата на змејот се појавува во три, а ламјата во седум сказни.

Како лик во приказните на Цепенков змејот е присутен во: „Еѓуптилот и змеот на бачило“, „Двете деца, брат и сестра, што и мачеше маштеата и татко му и однесе в планина“ и во приказната „Дуња Ѓузели и царскиот син“.

Змеј-грабливец и борба со змеј

Еден од најфреквентните мотиви во приказните на (јужно) словенските народи е грабнувањето девојка од страна на змејот, кој е во корелација со мотивот борба на јунакот со змејот. Иницијално се претпоставува дека овој мотив произлегува од постариот феномен на змејот-проголтувач, кој е во неразделна врска со комплексниот обред на иницијација. Според, верувањата, јунакот кој одредено време престојувал во желудникот на змејот, честопати се враќал назад збогатен со магични способности (разбирање на „немуштиот“ јазик) со кои стекнувал власт над животните.

Дел од овие иницијациски елементи се присутни во приказната „Двете деца, брат и сестра, што и мачеше маштеата и татко му и однесе в планина“ на Марко Цепенков. Интересно за оваа приказна е тоа што главните протагонисти се брат и сестра (приказната потсетува на познатата „Ивица и Марица“ на браќата Грим) и истовремено и двајцата поминуваат низ тешки иницијациски препреки. Меѓутоа, со помош на волшебната стрела, која ја добиваат како подарок од чудесниот помошник (Господ), момчето и девојчето успешно се справуваат со тешкотиите и стекнуваат пријателства со благодарните шумски животни. Заpletот и кулминацијата на тензичноста се постигнуваат кога во приказната се актуализира мотивот: девојка заробена од змеј-грабливец (тој во визбите на Големата куќа – типизиран простор за иницијациското сценарио ја крие грабнатата царска ќерка.)

Приказната доследно ги поврзува сите карактеристични иницијациски мотиви. Затоа, на претходниот мотив се надоврзува борбата на сиромашното момче со змејот и победа над антагонистот. Среќниот крај и за двајцата протагонисти само го заокружува и последниот иницијациски степен на обредното сценарио.

И приказната „Дуња Гузели и царскиот син“ на Цепенков ја генерира типизираната фигура на змејот како грабливец. Меѓутоа, тука претставата за змејот има покомплексна смисла, затоа што при неговото дејствување се случуваат неколку трансформации: змеј – орел – бик – гулаб – јајце. Очигледно приказната чува остатоци од раните претстави на змејот со две лица, од кои водениот бик го репрезентира неговиот дублет или хтонски предок.

Акумулацијата на напластени митски содржини во фигурата на змејот драстично ја зголемува неговата изопштеност на планот на силата, заради што во приказната е присутна епската борба на јунакот со змејот која има фантастични размери. Токму од оваа причина, раскажувачот на приказната употребува необична постапка и го маргинализира главниот јунак, а ја фаворизира улогата на неговиот необичен помошник Патенталија. Всушност, во приказната се имплицира идејата дека единствено лик со исклучителни способности е способен да го победи надмоќниот змеј. Во контекст на погоре кажаното, интересно е и согледувањето дека помошникот Патенталија откако ќе издвојува победа над змејот, почнува да го разбира јазикот на животните. Токму оваа особина (дел од иницијационата шема) дополнително ќе биде изразена во продолжението на приказната и со нејзина помош тој ќе му помогне на царскиот син да се ослободи од подоцнежните опасности.

За разлика од претходните две, приказната „Еѓуптинот и змеот на бачило“ на Цепенков покажува поинаков однос кон фигурата на змејот. Во неа, централен мотив е надмудрувањето меѓу Еѓуптинот и змејот за големината на нивното јунаштво. Приказната индикативно ја користи стереотипната претстава за Еѓуптинот (снаодлив, остроумен, фалбација, лажливец и др.) и што е многу интересно, во неа тој има рамноправен однос со змејот. Всушност Еѓуптинот, кој и самиот е свесен дека е далеку послаб од змејот, ги користи итрината и лагата како основни механизми за надмудрување на змејот. Од друга страна змејот е претставен како интелектуално инфериорен поради што ги губи битките со Еѓуптинот. Парадоксот оди дотаму што на крајот змејот е приморан да го признае поразот и да ја прифати вистината дека Еѓуптинот е поголем јунак од него, поради што богато и го наградува. Во суштина, ова е хумористична приказна (анегдота) со атипична претстава на змејот како страшливец, но сепак приказната ја чува и традиционалната слика за змејот како заштитник и чувар на скриените богатства.

Фигурата на Ламјата

Во фолклорот на јужнословенските народи ламјата е претставена како демонолошко суштество со повеќе глави, опасност за човекот и посевиите. Таа ги опустошува лозјата и нивите и предизвикува силни невремиња и бури. Позната е под називите: хала, аждаја, троглава змија, Луња, Злина и др. Фактички, јужнословенските називи за ламјата се всушност позајмици од византискиот грчки јазик, поточно од зборот дракон – огромна риба, силен ветар (страшило). Во старогрчката митологија Ламиа најпрво била убава девојка која ја засакал Зевс. Но, љубоморната Хера направила таа во лудило да ги убие сопствените деца. Потоа Ламиа ја изгубила убавината и живеела во бессоници, а единствено задоволство пронаоѓала во грабнувањето и убивањето на туѓите деца. Интересно е што ова верување најмногу е присутно на територијата на Македонија.

Во суштина и за ламјата нема конкретизиран опис, во многу особености таа наликува на змејот (бројот на главите, големината, крилјата и сл.), но исто така и се разликува од него, особено кога преобразена во форма на магла ги собира плодовите од нивите. Обично, просторот на нејзиното живеење е водата (длабоките езера или дното на море), но и други влажни места (бунари и пештери) во кои таа ги чува украдените богатства. Меѓутоа, во фолклорот змејот и ламјата се антагонисти. Според некои верувања се смета дека змејот е рожба од добри, а ламјата од лоши луѓе.

Во приказните на Цепенков, ламјата е присутна како лик во: „Лажливио јунак“, „Тројцата браќа, најмалио ќелеш и ламјите“, „Цане и ламјата“, „Царо што немаше челад и му даде дервишо јаболко, та му се роди девојче“, „Ламјата што му дааше на еден човек секое утро по еден бесценет камен“, „Ламјата што пукнала од маќа“, „Четириесетте царски синои и четириесетте снаи, големата змија, ламјата, Арапо, царо и дервишот“. Во продолжение на текстот ќе укажеме на неколку специфични особености на ламјата во запишаните приказни на Цепенков.

Солиден показател за тврдењето дека ламјата во македонското уснокнижевно творештво понекогаш не се разликува суштински од змејот е приказната „Лажливиот јунак“, каде таа се поврзува со мотивот: грабнување на царската ќерка. И во оваа приказна потребна е голема снаодливост и итрина на јунакот за да ја победи ламјата во нерамномерната борба. Интересен е фактот дека во приказните на Цепенков, ламјата покажува поголема плашливост од човекот, за разлика од змејот кој дејствува непоколебливо и не се повлекува штом еднаш започне со акција.

Од, друга страна, важно е да напоменеме дека и јунаците кои се соочуваат со ламјата, покажуваат помала доза на страв кон неа, иако во најголемиот број примери, тие се апсолутни аутсајдери, а како главно оружје го користат интелектот и снаодливоста. На тој начин приказните дополнително го истакнуваат социјалниот контраст и желбата на јунакот преку победата над ламјата да го промени сопствениот социјален статус во општеството, затоа, главните протагонисти на почетокот на овие приказни се именувани како: лажлив јунак, ќелеш, сиромашно момче и сл., а на крајот се трансформираат во вистински херои-спасители. Всушност и во овие приказни борбата на јунакот со ламјата е дел од сложената иницијациска траекторија која мора да ја помине иницијантот до неговиот конечен премин кон повисоката општествена хиерархија. Борбата со ламјата е исто така и доказ за херојството и бестрашноста на јунакот без кои е невозможно да се замисли неговиот брак со царската ќерка.

Исто така, анализата на приказните на Цепенков ни покажува дека, освен грабливоста како особина, ламјата се појавува и во други форми: закана за луѓето, опустошување на нивите, чувар на богатството, господарка на водите и др. Ваквите согледувања значенски ја збогатуваат сликата за ламјата и нејзината рецепција во македонската средина.

Резиме: Приказните на Марко Цепенков недвосмислено ни покажуваат дека змејот и ламјата се актуелни фигури во македонското уснокнижевно творештво (и во народната проза и во народната поезија). Иако, според надворешен изглед и карактерни црти тие суштински не се разликуваат, сепак овие две демонолошки суштества се во антагонистички однос кон главниот лик. Борбата на јунакот со нив е последица на карактеристичниот мотив на грабнување девојка и во тие случаи тие претставуваат реална опасност за главниот лик и олицетворение на страв. Епската борба меѓу јунакот и змејот (ламјата) ја истакнува и симболизира специфичната архетипска тема за победата на Јас над темните сили на злото. Во таквите околности јунакот е исправен пред императивот на соочување со сопствената сенка, како олицетворение на потсвесната (несвесната) страна на човековата личност. Затоа што само доколку јунакот стекне власт над неа, може да се надева на позитивен исход од борбата со демонолошкото суштество.

Користена литература

- Густав Јунг Карл 1998: *Човекој и неговийе симболи*, Зум Прес, Скопје.
- Prop Vladimir 1990: *Historijski korijeni bajke*, Svjetlost, Sarajevo, 1990.
- Самарџија Снежана 1997: *Поејика усмених ѓрозних облика*, Народна књига, Београд.
- Толстој Светлана, Раденковиќ Љубинка 2001: *Словенска мийологија*, Енциклопедијски речник, Цептер, Београд.
- Шевалие Жан, Гербан Ален 2005: *Речник на симболие*, Табернакул, Скопје.
- Цепенков К. Марко 1972: *Волшебни ѓриказни*, книга 2, Македонска книга, Скопје.
- Цепенков К. Марко 1972: *Волшебни ѓриказни*, книга 3, Македонска книга, Скопје.
- Речник књижевних ѓермина*, Београд, Нолит, 1984.

проф.д-р Ана Стојаноска
Факултет за драмски уметности при УКИМ во Скопје
ana.stojanoska@fdu.ukim.edu.mk

ФЕНОМЕНОТ ИЛИНДЕН ВО МАКЕДОНСКАТА ДРАМА И ТЕАТАР

- Истóрискојто како драмска (театарска) матрица

Македонската драма и историските датуми

Македонската драма и театар, на ист начин како и културата, ги третираат значајните историски датуми како важни, специфични и вредни за обележување и ги вмрежуваат во сопствената матрица. Таквите датуми се најчесто големи историски настани, но и личности кои придонеле во промената на општествено-политичкиот контекст. Во историјата на македонската драма и театар познати се детерминирањата на важните настани и историски и биографски како дел од драмската/театарската матрица. Таков е примерот со настаните поврзани со Илинден како темат, пример за тоа се повеќето организирани настани да се обележи овој значаен датум во македонската историја, како и објавувањето на збирката драми „Илинден и македонската драмска литература“ приредена од театролог и професор Александар Алексиев, издание на „Македонска книга“ во 1983г. Во оваа збирка, освен обемниот театролошки и драматолошки осврт на Алексиев во предговорот, насловен како „Најавата и одгласот на Илинден во македонската драма и театар“, се вклучени драмите „Духот на слободата“ од Војдан Чернодрински, „Илинден“ од Никола Киров Мајски и „Окрвавен камен“ од Васил Иљоски. Сите овие драми тематски се поврзани со Илинден и тоа оној од 1903г. На ист начин, се третираат и датумите поврзани со важни настани од далечната или поновата историја, па тука може да ги вброиме дури и „Црнила“ на Коле Чашуле, иако историското останува само како референца за времето и просторот, а дејството е комплетно во насока на современата драматургија, поточно егзистенцијалистичката драма.

Овој труд се обидува да го дефинира историското како драмска (театарска) матрица во насока на детерминирање на феноменот Илинден во македонската драма и театар.

Драмска матрица

Теориската драматургија како драмска матрица го елаборира начинот на кој поетички и естетички е создадена една драма. Најчесто, тоа е дефинирање на драмската композиција и начинот на кој еден текст се претвора во сценски, поточно, алатките со кои наративниот материјал станува перформативен. Во лексиката на Аристотел, тој термин е насловен како *ойсис*. Во класичната драматургија, како што тоа го објаснува познатиот француски театролог Патрис Павис, „композицијата е строго регулирана. Тука се на сила правилата на веродостојност и наративната организација (експозиција, заплет, расплет, препрека). Правилата на кои им се покорува композицијата на модерната драматургија толку се различни и противречни што ја губат секоја втемеленост и сè потешко е да се опише нивната организација.“ (Pavis, 2004: 72) Драмска матрица би бил, сепак, начинот на кој е создадена една драма и начинот на кој таа подлога може да се чита како потенцијална театарска претстава. Во самиот корпус на драмскиот материјал секогаш има доминантна тема околу која се развива и заплетот и дејството. Драмската матрица секогаш зависи од начинот на кој се третира истата. Феноменот на историското во корелација со создавањето на драмскиот материјал најчесто може да се третира како експликација на важен историски настан, важна историска личност која пак, може да е прикажана во контекстот на настанот или пак, во личниот контекст (биографското како матрица).

Третманот на историското како драмска (театарска) матрица

Од вкупно 150 драми кои припаѓаат на битовата стилска формација, речиси повеќе од половината се поврзани со значајни историски настани или личности. Кога станува збор за македонската драма и театар, треба да се има предвид дека историски позиционираниите драми најчесто припаѓаат на оваа стилска формација, но тоа не значи дека ги исклучува и останатите. Она што може да се потврди е тоа дека битовата драма развиена врз мелодрамската матрица, фокусирана да ги прикаже сликичките од животот, најчесто има функција да третира теми од историското минато.

Историја секогаш значи навраќање кон минатото. Историското има задача да нè потсети на значајните настани и датуми што го менуваат и општествениот и политичкиот контекст. Како што тоа е дефинирано во *Поимникоѝ на книжевнаѝа теорија*, во одредницата „историја“, според авторката Ката Кулавкова, „Историјата може да

биде индивидуална (субјективно обележана) или официјализирана (навидум објективизирана) приказна (наратив) за историската стварност на еден народ, на еден регион (регионална или ареална историја), на светот (европска, светска). Историскиот наратив се официјализира во институциите на системот на културата и на државата (и во рамките на меѓународните институции), кога се легитимира како производ на историографијата сфатена како научна дисциплина чијшто предмет на проучување е историската стварност и потенцијалните истории (интерпретации на историското минато, меморизирани колективни слики на историското минато)“ . (Ќулавкова, 2007: 225) Примерите во македонската драма може да се селектираат во неколку топови:

- Илинден како настан („Духот на слободата“ од Војдан Чернодрински (1909), „Окрвавен камен“ од Васил Иљоски (1968), „Илинден“ од Никола Киров Мајски (1923)).
- Историските ликови поврзани со Илинден („Црне војвода“ од Марко Цепенков, (1903), „Револуционер“ од Димитар Хаџидинов (1902), „Питу Гули меѓу своите“ од Никола Киров Мајски (1957), „Гоце“ од Венко Марковски (1952)).
- Влијанието на Илинден врз општествено-политичкиот контекст („Борците од два Илиндена“ од Јордан Леов (1945), „Ајдучка полјана“ од Димитар Г.Молеров (1902/3), „Патот на слободата“ од Стале Попов (1954)).
- Настаните пред Илинден и начинот на живот под османлиското ропство („Македонска крвава свадба“ од Војдан Чернодрински (1900), „Од глаата си патиме“ од Војдан Чернодрински (1902), „Робот и агата“ од Војдан Чернодрински (1902), „Срешта“ од Војдан Чернодрински (1903), „Кузман Капидан“ од Мита Димитријевиќ (1947), „Србија шетаатсја в земел својих“ од Јордан Хаџи Константинов – Цинот (1857), „Кузман Капидан“ од Васил Иљоски (1954), „Сирма војвода“ од Асен Каваев (1952)).

На кој начин историскиот настан станува драмски материјал, може да се прикаже преку анализа на повеќе драми кои за одреден настан создаваат своја матрица, како што тоа е примерот со Илинден.

Илинден како драмски темат

Театрологот и професор Александар Алексиев тврди дека и македонската драма е изнедрена во годините на првиот Илинден и дека може да се направи една паралела, зошто токму Илинден е доминантен драмски темат кој подоцна ќе го рефлектира минатото во современата драмска и театарска практика. „Родена буквално во пазувите на национално-ослободителното движење, создадена како

негов непосреден продукт и израз, македонската драма, впрочем, како и македонскиот театар, не можеа да го заобиколат Илинден кого толку загрижено и воодушевено го навестуваа“. (Алексиев 1983, 5) Илинден е, се разбира, темат што не може да биде ниту заобиколен, ниту игнориран во македонската драма и театар исто како и во македонската култура. Датумот што е избран за Илинденското востание, 2 август 1903 година и симболично преку религиозната и митолошка матрица – значењето на празнувањето на светецот Илија и преку историската и политичка матрица – да се извојува победа против долговековниот владетел. Потоа тој датум се рефлектира и во неколку наврати од современата историја – како што е примерот со 2 август 1944 година, кога во манастирот Прохор Пчински се одржува Првото заседание на АСНОМ со кое се поставуваат темелите на новата македонска држава, како и третиот Илинден, денот на македонската независност, иако е точно со референдумот од 8 септември 1991 година. Илинден е највпечатливиот датум во македонската историја и логично на тоа ќе биде препознаен како доминантен драмски темат.

Истражувајќи го феноменот Илинден во македонската драма и театар, театрологот Јелена Лузина, посочува дека „гледани од тематолошки аспект, неколкуте македонски драмски текстови што за свој **материјал-темат** земаат дел од историскиот контекст на Илинденското востание, автоматски се кодификуваат како **историски**.“ (Лузина 1995, 146) Тоа значи, во драматуршка смисла, дека независно на кој начин е создадена драмата поради историскиот темат ќе се третира како историска. Она што е значајно за нашето истражување е тоа дека ова е еден период на македонската драма и театар што е развиен во вистинската смисла на зборот и ќе стане доминантна тематика во одреден контекст. Како што наведува Лузина, во претходно цитираната студија, „сите изводи од дотогашниот повеќедецениски опит како да укажуваат (и тоа однапред!) дека македонскиот театар кон **илинденскиот историски темат** се однесува приближно еднакво референцијално колку и усното народно творештво. Дека на/кон него ќе реагира еднакво импулсивно, спонтано и чувствително. Еднакво бргу. Промптно колку и анонимните пејачи на народни песни. Дека таа – театарска – реакција ќе резултира со еднаков (или барем сличен) број соодветни реплики/претстави. Меѓутоа, театарот (сепак!) не реагира така“. (Лузина, 1995: 148) За тоа како е третиран Илинден како драмски темат, продолжува Лузина, донесувајќи ги прецизните факти од начинот на поставување на темата до нејзино театрализирање врз дискурс на реалистичниот приказ. Во македонската драма и театар, Илинден е еден од доминантните темати,

но, сепак, смета Лужина како да не биле спремни модалативно да ја совладаат големата историска тема. Прв што го почнал третманот но истиот го „затворил“ во сопствената драмска и режисерска поетика и естетика е Војдан Чернодрински. Неговиот драмски ракопис како да не можел да излезе од субјективниот пристап и од романтизирањето на главната идеја во неколку свои драми. Потоа доаѓа на ред Мајски, кој е повторно лично вклучен во самата тематика како секретар на Претседателот на Крушевската Република, Никола Карев. И во неговата драма историската тематика е третирана низ призмата на историските победници и победени. За на крај, главниот историски темат, Илинден да го препознаеме во драмата „Окрвавен камен“ од Васил Иљоски, драма, повторно напишана со повод и причина. Сепак, тоа не треба да нè оттргне од потрагата по причините за начинот на третирањето на Илинден како драмски/театарски темат.

Драмите – парадигми

За Александар Алексиев, Војдан Чернодрински (1875–1951) е првиот автор што уште со своите први драмски обиди се фокусира на сликање/прикажување на состојбата на македонскиот народ под турското ропство, а со самото тоа и на обележувањето на Илинден како доминантен драмски темат. За Чернодрински, историската вистина станува митска и со тоа тој создава/проектира свое видување за настаните во една пропагандна, дури и активно ангажирана позиција, покажувајќи дека театарот, барем неговиот, тргнал да го менува светот. Според Алексиев, „Чернодрински, настојуваќи да стане еден од ретко ефикасните пропагатори на македонската револуција, се обиде и успеа да создаде еден мошне специфичен за нашите тогашни услови драмски вид, кој најточно може да се дефинира ако го означиме како *револуционерна драмска аџиџика*.“ (Алексиев 1983, 9) Сепак, тоа само го доближува драмскиот текст до основната матрица на историска драма, а повеќе натежнува кон мистификација и митологизација. За сериозен пристап кон феноменот Илинден, за сериозна драмска и театарска форма може да зборуваме само за драмата „Духот на слободата“ (1909). Професорот Алексиев потврдува дека „Чернодрински прв во нашата литература ја инаугурира и темата за Илинден како конкретен настан и повод за уметничка трансформација.“ (Алексиев, 1983: 21) Причината е според него, тоа што по иницијатива на Крушевското братство кое му се обраќа писмено на Чернодрински на 16 август 1905, канејќи го „веќе прославениот македонски драмски автор со драмски текст да го „овековечи името на

градот Крушево, а од друга страна, со изведбата на оваа пиеса да може Братството да се здобие со некаква сума со која ќе може колку толку да ги помогне многуте несреќници и страдалници кои го дале Илинденското востание“. (Алексиев, ибид.) Оваа историски документирана референца ни покажува и за значењето и влијанието на Чернодрински во тој одреден период, но и за значењето на самиот историски настан. Сепак и покрај силната желба да ја напише и изведе драмата, нема да успее во тие години кога е побарано тоа од него. Драмата ќе биде напишана и изведена во 1909 година од страна на Македонско-одринскиот театар во Солун. Она што ја прави различна оваа драма од сите пред и по неа, што ги напишал Чернодрински е вметнувањето на ликот на Слободата и тоа како Дух и тоа како еден нереален лик кој за прв пат во македонската драма и театар, по Змејот во „Змејовата невеста“ на Молеров, вметнува фантастичен лик во среде централен историски настан. Долгогодишното театарско искуство на Чернодрински се покажало како мошне успешно во оваа драма посебно поради последната сцена, во која сцените од востанието не се покажани директно, туку само се слушаат, што е одлично сценично решение преземено од античките трагедии. За што всушност станува збор во оваа драма со толку лиричен и метафоричен наслов „Духот на слободата“? Самиот Чернодрински ја дефинира како „драма во 1 чин од револуционерното движење во Македонија“. Дејството се случува во куќата на Чорбаци Димо, вечерта на 2 август 1903г. во Крушево. Драмата почнува како што вели Чернодрински „од салонот се слуша музика, пеење, извици. Свадба. Околу полноќ е. Месечина“. (Чернодрински, 1983: 35) Фокусирана на нокта за време на свадбата на синот Манол, драмата ги покажува на едноставен театарски начин сите елементи на битовата драма и типичната патријархална слика што е во основата на драмската матрица. Она што е податок плус е најтрагичниот и натеатралниот момент во драмата – Манол кој се жени и Манол револуционерот, поставен на крстосницата на самиот живот. Дали додека почнува значајното востание тој треба да остане и да ги заврши своите должности кон таткото и кон семејството или пак, да се придружи на своите соборци, оние кои до тој ден тој ги подготвува за самото востание? Оваа драмска ситуација – растргнатоста меѓу честа и должноста ја решава неговата средба со Духот на слободата – нереален, сомнабулен, лиричен симбол во лик што покажува на кој начин Чернодрински го третира значењето на големата тема. Духот на слободата се појавува за прв пат во осмата појава, после нивната меѓусебна конверзација она што се истакнува е силниот театарски знак што го покажува Чернодрински,

посебно во следниве реплики: „МАНОЛ: (изнервиран ја зема пушката) Оди си! СЛОБОДАТА: (одеднаш таа силно го осветлува) МАНОЛ: (ја испушта пушката и паѓа изнемоштено) Оди си, ќе ослепам од твојот блесок! СЛОБОДАТА: Сети се на својот долг кон народот и кон мене (се изгубува).“ (Чернодрински, 1983: 41) Колку и да е наивен пристапот, за прв пат историскиот момент е врамен во драмска форма и на истиот му е дадено сериозно значење. Чернодрински во последната сцена, се решава Илинденското востание да го прераскаже, да се слушне меѓу коментарите на присутните на свадбената вечера и со тоа да ја зголеми трагедијата, правејќи паралела меѓу личната и колективната трагедија.

За разлика од кратката и театрална сцена на драмата на Чернодрински, Никола Киров Мајски создава слика на Илинден на еден бавен, повеќе литерарен од театрален начин на деновите на Крушевската Република во истоимената драма. Никола Киров Мајски (1880 – 1962) е македонски револуционер и писател, автор на прочуениот Крушевски манифест. Манифестот пак, е еден од ретките документи што е зачуван во драмски текст. Оригиналната верзија на документот ја нема и како посебна „тривија“ е неговото зачувување во драмата „Илинден“ на Мајски. Во историските мемоари местото на Мајски е обележано како Секретар на Претседателот на Крушевската Република Никола Карев. Бил пред сè, учител и еден од ретките луѓе во историскиот моментум со неверојатна смисла за оставање архива на настаните кои биле во тек. Драмата е напишана во 1923 (по повод јубилејот и како за секој историски текст со одредена временска дистанца) и како што самиот ја жанрира „Драма во пет дејствија (слики од великото македонско востание во 1903 год.)“ (Мајски, 1983: 47). Драмата е напишана на народен јазик, на крушевски говор. Имајќи однос како учител кон театарот преку училишните театарски форми оваа драма има и дидактичка функција, но е напишана со цел, да се остави трага и да ги театрализира настаните од „великото македонско востание“. Здружението *Илинденска организација*, здружение на ветераните на востанието, конституирано во Софија по Првата светска војна, поточно во 1921 година, решава да организира прослава на јубилејот. Поттикнат од нивната идеја Мајски ја пишува драмата. Не се познати податоци за интегрална изведба на драмата, единствена пречка на тоа е најверојатно нејзината не толку драмска/театарска структура. Според Лужина, може да се чита оваа драма како „интимно и историско сведоштво за еден круцијален настан.“ (Лужина, 2000: 154) Но, сепак, во историјата на македонската драма и театар оваа драма е пример за користењето на историските податоци во еден драмски

материјал. Илинден е доминантниот темат на оваа драма која во петте чинови ја прикажува состојбата пред и за време на круцијалниот настан. Првиот чин е поставен во телеграфско-поштенската станица, во која се запознаваме со ликовите на Турците. Идејата на Мајски е јасна, сака сите настани да ги прикаже низ објективната призма. Но, тука иако има зачеток на одлична сценичност, сепак литератната форма го обременува драмскиот текст. Во духот на битовата драма, бинарните опозиции се силни и екстремни, а важниот настан е само сенка на прераскажаните односи.

„Илинден“ е драма за читање, драма која повеќе раскажува отколку што прикажува. Не може да се жанрира како историска драма, затоа што ги нема основните елементи на драмската структура на историската драма. Но, како драмска матрица може да се препознае и да покаже во која насока се третираат историските податоци во создавањето на еден драмски текст. Исто како и кај Чернодрински, настаните се пренесени преку затворена сцена. Петтиот чин е само текст кој што не е подреден според ликовите, туку според гласовите што ја пренесуваат информацијата, на некаков начин делува како радиодрама. „Дејствие петто: Зад завесата од многу страни се слуша громогласно ура, бијат камбани, пукаат пушки, трескотат бомби, офкање. Сред тој шум оддалеку се слуша бунтовната песна: Бојот настана, туптјат срдца ни/Дрзост, дружина верна сговорна... (...) – Јанд`м! Москов гелмиш! ... Предај се! ... Качалм, бре Муса!“ (Мајски, 1983: 93)

Најтеатарската драма која има за цел да го прикаже Илинден и неговиот потенцијал како настан од кој се развива драмска матрица е драмата „Окрвавен камен“ на Васил Иљоски (1902–1995). По повод 65-годишнината од Илинденското востание, тогаш веќе искусниот и афирмиран драмски автор Васил Иљоски ја пишува оваа „драма во два дела, седум слики“ со силен метафоричен наслов „Окрвавен камен“. Првата изведба на драмата е режирана од Димче Стефановски, во продукција на Народниот театар од Битола, поставена на Гумење, во Крушево каде се наоѓал востаничкиот штаб. Но, втората изведба на драмата, по повод седумдесет и петгодишнината е вистински театарски спектакл, повторно во продукција на битолскиот театар, но во режија на Димитар Христов. Христов претставата ја сместува на Самоиловата Тврдина во Охрид, на 2 август 1978 година. Покрај ансамблот на театарот од Битола, учество земаат и Радио телевизија Скопје, Вардар филм, гарнизонот на ЈНА од Охрид, Културно-уметничките друштва „Стив Наумов“ и „Илинден“ од Битола. Спектаклот се репризира и следниот

ден во Крушево. Оваа претстава во меморијата на македонскиот театар се зема како една од ретките во која се вклучени огромен број учесници во насока на идејата да се театрализира големиот историски настан. За разлика од дотогашното сликање на настаните од Крушевската Република, во оваа драма на Иљоски, директно се покажуваат најважните учесници во историските настани, посебно прикажани преку ликовите на експресивниот револуционер Питу Гули во спрега со рационалниот Никола Карев. Оваа нивна класична драмска ситуација на емоција и рачио и доминантниот драмски двигател кај Иљоски.

За разлика од овие драми во кои Илинден е централниот настан, во македонската драма постојат и неколку други кои ги тематизираат настаните пред и по Илинден, но на еден мошне важен начин, во насока на која се покажува како македонската драма и театар ги тематизира значајните историски датуми и личности. Во насока на тоа е единствената драма на Марко Цепенков „Црне војвода“. Марко Цепенков (1829–1920) во своето богато и обемно наследство ни остави и еден драмски текст. Драмата ги покажува настаните во прилепската околина со третман на локалните јунаци кои се борат против зулумите на турската војска и власт. Во театарска или драмска смисла оваа драма нема големо значење, но директно е поврзана со историскиот контекст и во насока на прикажување на кој начин историското се третира како драмска матрица.

Досегашните анализи покажаа дека постојат неколку начини да се искористат историските настани и/или личности во создавањето на една драма. Најчесто тоа е театрализација на одреден значаен настан што публиката ќе го препознае и ќе ѝ даде можност емотивно да ја гледа, преживее и проживее зададената слика. Во контекстот на македонската драма, еден драмски текст се издвојува во начинот на користењето на историскиот материјал, поточно на начинот на кој оригиналните и документарни податоци се преземаат во директна форма. На сличен начин како што тоа го прави големиот Бухнер во „Смртта на Дантон“, проектирајќи го век и половина претходно она што денес ќе се нарекува документарен театар, писателот и учител Димитар Г.Молеров (1874 – 1961) го прави тоа со својата драма „Ајдучка полјана“.

„Ајдучка полјана“ на Димитар Г. Молеров е драма која го театрализира маркантниот настан од македонскиот предилинденски период – грабнувањето на познатата мисионерка Мис Стон од страна на четата на Јане Сандански. Оваа драма треба да се чита како драма за читање, како исклучок што го потврдува правилото дека битовата драма е пишувана за изведба на сцена. Во историскиот контекст оваа драма,

заедно со „Илинден“ на Мајски треба да се смета за драма која кокетира со документарниот израз. И двете драми имаат сигурен документарен извор. За Молеров тоа е дневникот на неговиот брат Костадин, за Мајски тоа е целата документација што тој ја водел за време на Крушевската Република, како секретар на Никола Карев. „Има индиции дека токму во четата на Сандански, во тој критичен момент, се наоѓал и комитата Костадин Молеров, дваесет и петгодишен студент по психологија, кој – според сведоштвото на брат му – своите револуционерни/романтични денови ги бележел во интимен дневник. Ракописот на тој дневник Димитар Молеров повеќепати го спомнува во своите автобиографски записи, оставајќи – освен податоци за неговата содржина – уште и податок за неговиот наслов „Ајдучки дневник“. (Лужина, 2000: 24) Користејќи го дневникот на својот брат, Молеров создава драма која настанот на еден пасторален, дури и романтичарски начин го прикажува овој историски настан, притоа водејќи сметка фактите да ги стави во директен контекст. Впечатливо е и неговото портретирање на Гоце Делчев. Неговата големина е толкава што не е потребно тој да го говори текстот. Ликот на Гоце Делчев во оваа драма е изедначен со симбол и како таков е директно поставен. Ова е интересен театарски потег на Димитар Молеров, кој со театарски јазик, со директен знак, ја пренесува целокупната симболика и значенска фигура на Делчев. Нему не му треба текст или нешто друго што ќе реферира на неговата улога во македонската историја. Тој, исто како и боговите во античките драми се појавува само како таков, а неговото значење се подразбира и целата јавност е запознаена со тоа. За разлика од останатите ликови и од обременоста на текстот и пишувањето на драмата, како драма за читање, овој лик на Гоце Делчев е репрезентативен театарски знак, протагонист кој во целиот текст/драма само се навестува, а е директен, активен учесник во драмското дејство. Тој не се гледа, само се слуша. Тука е симболиката и театралноста на ликот. На пример, во четвртиот чин, дејството се пренесува од собата од колибата во која се сите, меѓу кои и Мис Стон и Цилка, кон гласот што се слуша од отворената врата. Прецизно театарски е наведено дека е Гоце Делчев тој што зборува и по неговиот монолог, Мис Стон вели: „Ете вистински апостол“ (Молеров, 1993: 196). Монологот на Делчев продолжува целосно фокусиран на оправдување на идеологијата, а според независниот став на Мис Стон се елаборира неговата моќ и праведност. Всушност, Молеров на еден репрезентативен начин го поставува Гоце Делчев за директен протагонист на драмата. Неговата идеолошка големина „не му дозволува“ да е прикажан директно, па само

се слуша. Всушност, слично на постапките од античката драматургија, и овде демек случајно, со отворањето на вратата од која се слуша гласот, се прикажува главниот проблем и на драмата и на тематската област која ја прикажува. Во тие четири монолози (всушност дел од дијалогот во соседната соба) на Гоце Делчев се прикажува неговиот лик онаков како што го зачувала македонската историја. Со кратките коментари на Мис Стон, која е отелотворение на западниот свет, културниот начин на мислење, неговиот лик уште повеќе се качува на пиедестал на еден мошне интересен театарски начин. Наместо да го прераскаже, тој директно го става во дејство историскиот лик Гоце Делчев, а уметнички го надградува и театарски/драматуршки го вметнува среде драмското дејство. Се разбира дека кога станува збор за маркантен историски лик како што е Гоце Делчев секогаш треба да се има предвид личниот однос кон легендата, обременетоста со хероизмот и згуснатата лична патетика.

Историските ликови како драмски

„Постоењето на историски значајни личности, кои со сопствената идеологија и практика, тектонски го поместуваат и уметничкиот, а не само општествениот контекст, најчесто подразбира и имање став и однос кон нив. Тие личности се идеологизираат, хиперболизираат и целосно се трансформираат понатаму и низ историјата, и низ уметноста. Најчесто од историски се еманираат во легендарни, а потоа стануваат ликови-протагонисти во уметнички дела: слики, филмови, романи, раскази, поезија, драми, музички композиции и др. Таквите ликови најчесто стануваат иконични знаци чие значење полека се менува и се оддалечува од оригиналното, но и се здобива со одредена митска форма.“ (Стојаноска, 2018: 2003) Во начинот на третирање на историските ликови како драмски се препознава на кој начин историскиот јунак станува митски јунак, а со самото тоа и драмски јунак или протагонист во една драма. Типичен пример за тоа е ликот на Гоце Делчев во македонската драма и театар. Со Гоце Делчев е поврзан комплексен однос во македонската историја кој се гради и надградува со децении, не само историски, туку и во културален контекст. Гоце Делчев е роден како Георги Николов Делчев на 4 февруари 1872 година во Кукуш, Егејска Македонија (денес Куклис, Северна Грција), како прво машко дете, трето по ред, во големото семејство Делчеви, во кое се родиле вкупно девет деца. Основно образование завршил во родното место, а средно во Машката гимназија „Св. Кирил и Методиј“ во Солун. Во 1891 година се запишал во Военото училиште во Софија. Три години

подоцна станал учител во Штип и преку оваа работа ја шири својата револуционерна идеја. Еден е од најголемите македонски револуционери и идеолози. На ТМОРО се придружува благодарение на соработката со еден од основачите – Даме Груев, во 1895 година. Активно е вклучен во сите дејности на организацијата, а во македонската историја останува запаметен како противник на предвременото крвање на востанието, кое подоцна ќе биде наречено Илинденско. Во документарните материјали од архивите во Софија и Истанбул се евидентира неговиот став против помошта на Русија и Бугарија во процесот на ослободување на македонското население. Гоце Делчев загина во Баница, на 4 мај 1903 година во директен судир со турскиот аскер, се знае дека е предаден заедно со своите соборци. Наспроти неговиот цврст став, сепак е кренато Илинденското востание, кое директно ги покажало и недостатоците кои ги напоменал Делчев. Во македонската историја, Гоце Делчев останува запаметен како еден од ретките инвентивни и идеолошки настроени активисти. По неговата смрт, неговото име се поставува високо на пиедесталот на историски значајни личности, а со тоа му се додаваат или му се одземаат способностите и активностите кои го дефинираат како револуционер. Во сите драми што се предмет на мојата анализа, неговиот лик, без разлика дали е директно споменат или само се навестува, одговара на симболот што го поставува историскиот контекст. Војдан Чернодрински во драмата „Срешта“ (1903), Гоце Делчев го споменува само во посветата на текстот, ама јасна е алузивноста што ја проектира. Во поднасловот на драмата тој пишува „Едноактна сцена во стихови на прстонароден македонски говор од борбите за политичко ослободување од турско ропство посветена на апостолот на слободата Гоце Делчев од неговиот соборец и идеен другар В. Чернодрински“ (Чернодрински, 1992: 267). Приредувачот на книгата „Војдан Чернодрински Одбрани дела“ – Александар Алексиев, од каде што е искористен овој цитат, во белешка дообјаснува дека Чернодрински многу ретко ги датира своите ракописи, но во случајот на „Срешта“ има исклучок, затоа што на една од трите зачувани ракописни варијанти, запишал датум 3 јуни 1903 година. Бидејќи Гоце Делчев загина на 4 мај истата година, познатиот македонски театролог Алексиев смета дека Чернодрински „почувствувал потреба да му се оддолжи на овој најистакнат наш револуционерен деец посветувајќи му ја оваа сценка“ (Алексиев, 1992: 510). Значи, во оваа едночинка во стихови не станува збор за поставување на ликот на Делчев ниту пак, реферирање кон неговото дело. Драмата е само посветена на него. Меѓутоа, се гледа влијанието на Делчев врз овој тип

драматургија. Иако драмата, или поточно речено, сценката е фокусирана на доминантниот предмет на интерес на драматиката на Чернотрински – османлиското влијание и животот на македонскиот човек под турско ропство, сепак се евидентира значењето и моќта на тогаш веќе мртвиот македонски идеолог. Како директен инспиратор и иницијатор за создавањето на едно драмско/театарско дело, може да се детектира и во претходно спомената драма „Илинден“ од Никола Киров Мајски (1903). Гоце Делчев не е лик на драмата, меѓутоа е инспиратор за создавањето на дејството, и на некои од другите ликови. Директно како централен лик/протагонист, носител на главното драмско дејство е поставен во драмите „Гоце“ на Венко Марковски (1952) и едночинката „Гоце“ на Горан Стефановски (1991). Ако во драмата „Гоце“ на Венко Марковски кон него е пристапено на еден наивен/романтичен начин, директно под тежината на комплексната патетика на идеолошката слика, обременета и од политичкиот контекст во кој се пишува/објавува/поставува (1952 година), тогаш во истоимената драма на Горан Стефановски, објавена речиси четириесетина години подоцна (1991), се забележува интервенција на авторот кон ликот, преиспитување, личен конфликт со достигнатото и своевидна идеолошка травестија која и директно е пренесена преку дијалогот меѓу Гоце и Момчето. Во оваа едночинка на Стефановски, пишувана по порачка и изведена на манифестацијата „Македонско оро“, на Канадско-македонската федерација, во Торонто, Канада, 1991 година. Гоце Делчев говори со јазикот на веќе решената историска практика. Неговата автоиронија е решена на тој начин што тој го презема говорот на Данаил Николаев и го тера Момчето да го говори неговиот текст што го забележала историјата. На тој начин се прави автореферентен однос меѓу ликот на Гоце Делчев и историската позадина на револуционерот Гоце Делчев. Всушност вистинскиот конфликт во едночинката посветена на последните минути од животот на Делчев е всушност внатрешниот конфликт на револуционерот, слично на онаа сега веќе митска синтагма на Крсте Петков Мисирков, што напраивме и што треба да напраиме за однапред! (Мисирков, 1903). Всушност наместената игра на Делчев со младиот Коле Тошев е негово расчистување со себеси. Одличен е примерот на Горан Стефановски како се автореферира кон еден лик. Во оваа драма ликот на Делчев е истовремено и протагонист и антагонист. За разлика од ваквиот современ, актуелен, дури и постмодерен пристап при создавањето на еден лик, со однос кон историјата и културата и кон нивно ресемантизирање, во драмата на Венко Марковски, патетичниот, романтичен однос на авторот кон темата го нивелира ликот на Делчев

и од него прави само монохроматска слика. Иако ја имал можноста и приликата, слично на прославлените национални романтичарски драми од минатото, да направи лик, кој иако во стихови ќе можел да реферира кон актуелноста и да прикаже како може да се развие од историски во митски лик, сепак Венко Марковски не успеал и од Гоце Делчев направил лик еднаков на она што едноставно се знае од историската практика. Неговиот говор (драмата е напишана во стихови) е фокусиран само на римата и ритмизирањето, без да се води сметка за идеологијата или пак, за социјалната потка која може да се препознае во опусот на Делчев. Дури и кога треба да биде над историскиот материјал, драматуршки не успева да го направи тоа. Сепак, во оваа драма, Гоце Делчев е протагонист еднаков на неговата историска карактеризација која е евидентна и лесно препознатлива за македонските културолошки прилики.

Заклучок

Историското како драмска (театарска) матрица наједноставно се дескрибира како искористување на одреден историски настан или личност и создавање на конкретен драмски текст на таа основа. Во историјата на светската драма и театар историските драми најчесто го театрализираат некој од клучните настани на светската или локална историја обидувајќи жанрот да го стават во широкиот распон на поджанровите од големите трагедии до документарните драми. Еден од доминантните темати во македонската драма и театар е и Илинден. Како важен историски и општествено-политички настан Илинден станува тема на многу уметнички дела. Во македонската драма и театар, како што тоа е покажано во оваа студија, Илинден е искористен повеќепати да се создаде драмско дело и/или театарска претстава, но сепак не може да станува збор за одреден жанр или пак, за третман како што е тоа во историските драми. Една од причините за тоа е недоволната спремност на тогашните драмски автори историското да го направат драмско, поточно уметничко и истовремено да создадат сериозна драма и/или претстава. Сепак, претходните анализи покажаа дека во македонската драма и театар, Илинден зазема доминантно место и истиот може да се препознае во неколку различно позиционирани во насока на периодизација на драмските дела. Останува на младите драмски автори во современ контекст да го третираат Илинден и да може да видиме на кој начин од оваа временска дистанца може да се искористи значајниот датум.

Користена литература

- Алексиев, А. (1976) *Основнојоложничиие на македонскаиа орамска лииераиура*. Скопје: Култура.
- Алексиев, А. (1983) *Илинден и македонскаиа орамска лииераиура*. Скопје: Македонска книга.
- Алексиев, А. (1992) *Појаснување кон објавенииие дела и маиеријали во: Чернодрински, В. (1992) Ообрани дела*, Скопје: Мисла.
- Лужина, Ј. (1995) *Исиорија на македонскаиа орама: Македонскаиа бишова орама*, Скопје: Култура.
- Лужина, Ј. (2000) *Теаиуралика*, Скопје: Матица Македонска.
- Мајски, К.Н. (1983) *Илинден*, во: Алексиев, А. (1983) *Илинден и македонскаиа орамска лииераиура*. Скопје: Македонска книга.
- Марковски, В. (1952) *Гоце*, Скопје: Државно книгоиздателство за уметничка литература „Кочо Рацин“.
- Молеров, Д. (1993) *Драми*, Скопје: Мисла.
- Pavis, P. (2004) *Pojmovnik teatra*, Zagreb: Akademija Dramske umjetnosti, Centar za dramsku umjetnost, Izdanja Antibarbarus d.o.o.
- Стефановски, Г. (2010) *Собрани орами 1-3*, Скопје: Табернакул.
- Стојаноска, А. (2018) *Теаиуар: иредизвик*, Скопје УКИМ.
- Чернодрински, В., Алексиев, А. (прир.). (1992). *Ообрани дела*. Скопје: Мисла.
- Кулавакова, К. (2007) *Поимник на книжевнаиа иеорија*, Скопје: МАНУ.

доц. д-р Бојан Петревски
Филолошки факултет „Блаже Конески“ при УКИМ во Скопје
bojan_petrevski@yahoo.com

(МАКРО)СИНТАКСИЧКИТЕ КАРАКТЕРИСТИКИ НА ГОВОРЕНИОТ МАКЕДОНСКИ ЈАЗИК ВО МЕДИУМИТЕ

Апстракт: Во трудот се разгледуваат синтаксичките особености на говорениот македонски јазик во медиумите, кои во пишуваниот се јавуваат многу поретко или се речиси и сосема исклучени. Во таа смисла, дури и говорениот јазик во медиумите, кој е многу поконвенционален од разговорниот говорен јазик, покажува низа синтаксички специфичности во споредба со пишуваниот јазик. Со примери од повеќе зборувачи (новинари, политичари, политички аналитичари и универзитетски професори), се претставуваат особеностите на именската синтагма, простата и сложената реченица во говорениот македонски јазик во медиумите. Се покажува дека во простата реченица често се јавуваат недовршени конструкции (апозиопези), автокорекции (епанортози) и инфилтрирани елементи, а во именската синтагма – покрај инфилтрираните елементи – и случаи со нетипична позиција на елементите и комбинации на определен со неопределен детерминатор. Во рамките на сложената реченица, се издвојуваат, пред сè, конструкциите со голем број дел-реченици, а како клучен (макро)синтаксички феномен, кој се јавува во сите посочени структури, се претставуваат и парентетските реченици.

Клучни зборови: говорен македонски јазик, именска синтагма, проста реченица, сложена реченица, макросинтакса

Воведни белешки

Во овој труд се тргнува од една елементарна поставка – дека никој не зборува како што пишува и, обратно, не пишува како што зборува, чија цел е да укаже на разликата меѓу пишуваниот и говорениот јазик. Таа разлика е засегната уште во третата теза на Прашката школа, формулирана како *Проблеми на истражувањата на различниџе функции на јазициџе*, при што се посочува дека има две манифестации на јазикот – говорена и пишувана и, во тој поглед, дека е значајно да се утврди која од нив се врзува за определени функции на јазикот и во колкава мера (Paveau et Sarfati 2008: 117).

Што се однесува на синтаксата на говорениот јазик, како што одбележуваат Шародо и Менгено (Charaudeau et Maingueneau 2012: 203), таа се одликува со специфично функционирање, за кое традиционалните категории на граматиката на реченицата, проста или

сложена, се покажуваат како недоволни за анализа. Во таа смисла, многу повеќе може да се зборува за синтаксички специфики на говорениот одошто на пишуваниот јазик, затоа што, општо земено, синтаксичките карактеристики на пишуваниот јазик се во најголем дел застапени и во говорениот, а говорениот јазик покажува низа синтаксички карактеристики што се или сосема исклучени или на маргините во пишуваниот.

И покрај тоа, синтаксичките описи повеќе ги црпат примерите од пишуваниот одошто од говорениот јазик. Има повеќе причини за тоа, од кои една е, неспорно, фактот дека пишуваниот јазик е фиксиран и, поради тоа, подостапен за анализа од говорениот, кој прво треба да се регистрира во форма на транскрипти, па потоа да се проучува. Сепак, причините, условно земено, за предноста на пишуваниот во однос на говорениот јазик се и подлабоки. Во таа смисла, една од нив е фактот дека говорениот јазик се поима, во најмала рака, како помалку стандарден од пишуваниот. Како што наведува Мартин (Martin 2015: 214) во книгата *Сѝрукѝураѝа на ѝговорениоѝ јазик* (во поглавјето *Макросинѝакса*), спонтаниот говор долго и не се сметал за научно релевантен затоа што на него се гледало како на материјал полн со грешки и како на одраз, како што посочува, на погрешната употреба на јазикот од необразованите луѓе. Тој додава дека таа тенденција е сѐ уште жива кај многу лингвисти, кои инсистираат на проучување на пишуваниот јазик. Освен тоа, Мартин (ibid.) укажува дека, и кога се повикуваат на својата интуиција за да потврдат некоја конструкција, лингвистите го следат, пред сѐ, пишуваниот јазик.

Говорениот јазик во медиумите не е (или барем во најголема мера не треба да биде) разговорен (што значи: ни сосема спонтан), но во секој случај, често е критикуван дека не е задоволително стандарден. Независно од тоа, синтаксичките или, како што упатува алтернативата во насловот, макросинтаксичките карактеристики на говорениот македонски јазик во медиумите – ќе бидат претставени дескриптивно. Тоа значи дека целта е да се изложат тие специфики на говорениот јазик без да се оценуваат како стандардни или како нестандартни, затоа што, како што ќе биде покажано, повеќето од нив не се ни подложни на судови од перспектива на стандардната норма, туку, едноставно, се застапени во говорениот јазик во огромна мера. Во таа смисла, говорениот јазик е синтаксички многу понеконвенционален од пишуваниот, но тоа не значи дека може да се оцени како синтаксички понестандарден.

Тоа што, општо земено, пишуваниот јазик има поедноставна синтакса се должи, пред сѐ, на можноста подолго да се обмисли структурирањето на реченицата, која се подредува на класичните врски

на координација и субординација. Во говорениот јазик таква можност нема, па зборувачот често импровизира, се колеба, се самокоригира, па дури и ретерира, што резултира и со дифузни реченици, од кои некои воопшто не би се јавиле во пишуваниот јазик. Како што посочува Менгено (Maingueneau 2014: 25), во говорениот јазик разликата меѓу простите и сложените реченици е релативизирана. Прибегнувајќи кон интонацијата и кон дополнителни средства (повторувања, сврзувачки елементи), зборувачот конституира единици што не се вклопуваат во структурата на класичната реченица: освен врз систем од зависности организирани околу предикатот, нивните релации во голема мера почиваат и врз прозодиско-семантички принципи. Во таа смисла, синтаксичката организација на говорениот јазик наметнува потреба од поинаква анализа, која спаѓа во сферата наречена *макросинџакса* (поим што ќе биде објаснет понатаму).

Почетна илустрација

Во натамошниот текст ќе бидат претставени тие синтаксички карактеристики на говорениот македонски јазик во медиумите што се многу позастапени во него, а многу помалку (или дури и воопшто незастапени) во пишуваниот јазик. Примерите се, главно, од новинарскиот и од политичкиот дискурс, т.е. од следниве зборувачи: Димитар Апасиев, Владимир Божиновски, Билјана Ванковска, Љупчо Георгиевски, Драган Даниловски, Јован Деспотовски, Илија Димовски, Богдан Илиевски, Борјан Јовановски, Димитар Ковачевски, Јасна Котеска, Александар Кржаловски, Вело Марковски, Антонио Милошоски, Христијан Мицкоски, Миленко Неделковски, Сашо Ордановски, Александар Русјаков. Сите примери ќе бидат наведени во целосно автентична форма, без какви и да се измени.

За почетна илустрација, ќе биде посочена една секвенција од говорениот јазик во медиумите што во никој случај не би се јавила во пишуваниот (1).

(1) *Најпроштив, мислам дека во време, знаеш како, од она шито го викаат ваџабауџизам, нели, а шито, а шо а вие коа бевте едно друго, до продолжување на истиите фалшиви приказни, да си шечат, и во некаква нареден период, и да ти кажам, ако се случи, шито е сосема можно, ВМРО ДПМНЕ можеби да формира влада идната година кога ќе дојдеме до избори, шогаш мислам дека ќе се враќат многу од овие теми во истиот шож полн замав како шито ги праеше Груевски, бидејќи таму нема кој шиа да го сиречи, нема кој шиа до го коригира, нема кој*

ѿоа да љо, да се сѿроѿивсѿѿави и да каже “не” на ѿоа, ѿѿака ѿѿѿо ова е само еден, ова е само едно инѿѿермеѿо би рекол, Борјан, на враќање на исѿѿѿѿе вредносѿѿи, коѿѿѿѿо нели ако се случѿѿѿ изборѿѿѿе ѿѿѿака како ѿѿѿо се сеѓа некакѿѿи анкеѿѿи (...) (CO)

Првиот впечаток е дека во пишуваниот јазик ретко би се јавила реченица со олку голем број дел-реченици, од кои некои се и нецелосни, па и целата секвенција е дифузна. Освен тоа, во пишуваниот јазик авторот многу поретко би си дозволил да ретерира, т.е. да се премислува, па и да се коригира за јазичен израз што веќе го употребил, а како што се забележува, во случајот тие карактеристики се јавуваат во неколку наврати. На пример, се поставува прашањето зошто реченицата *мислам дека во време* не продолжува со временска определба (*време коѓа...*), туку со обраќање кон соговорникот: *знаеш како*. Или зошто кон крајот реченицата *нема кој ѿоа да љо* не продолжува со предикат од типот на *разбие* или *елиминира*, туку *да*-конструкцијата се повторува и се прибегнува кон предикатот *се сѿроѿивсѿѿави*? Само еден ред подолу: зошто секвенцијата *ова е само еден*, не продолжува, на пример, со именката *вовед*, туку се коригира, се преформулира со секвенцијата *ова е само едно инѿѿермеѿо*? На прашањата од овој тип, низ повеќе примери, ќе биде одговорено во натамошниот текст, при што прво ќе бидат претставени карактеристиките на простата реченица, а потоа – на именската синтагма и на сложената реченица.

Автокорекции (епанортози) и недовршени реченици (апозиопези)

Автокорекциите, т.е. т.н. епанортози, се една од повообичаените карактеристики во говорениот јазик, но и една од спецификите на говорениот во споредба со пишуваниот јазик, каде што се јавуваат многу поретко¹³. Во говорениот јазик тие се јавуваат често бидејќи зборуваачот дејствува без премногу време да размислува кој е најсоодветниот израз. Пример за автокорекција е конструкцијата во (2), каде што релативната замена *којѿѿѿо* се коригира со релативната замена *чијѿѿѿо*.

(2) *Меѓуѿѿоа, Борјан, не е за ѿѿѿѿценување ни еден друѓ феномен, ѿѿѿо којѿѿѿо – ѿѿѿо чијѿѿѿо чадор ВМРО живее ѿѿѿо една сѿѿѿѿрашна сенка, а ѿѿѿо е сенкаѿѿа на Орбан (...)* (CO1)

13 За епанортозата в. кај Робрие (Robrieux 2010: 119).

Автокорекцијата може да се однесува на сите реченични конституенти. Така, во примерот (3) се коригира предикатот *се ӣрави* наспрема *се оӣвора*, во примерот (4) се коригира именскиот дел од предикатот *ӣреӣседа* со *џрадоначалник*, а во примерот (5) се коригира модификаторот *менув* со *менување*.

(3) *И ӣракӣчно со ӣомош на Брӣтанцӣте и на Американцӣте, со млади ис̄торичари во во Германија се ӣрави ӣоа – се се се оӣвара (...)* (БЈ)

(4) *И сега ӣаму – морам да ӣти кажам дека мене, на ӣпример, ӣриказнаӣа за Владо Тодорович, кој е еден од џлавно обвинеӣӣте за целатӣа оваа работӣа, а беше ӣреӣседа, а беше џрадоначалник на Оӣӣшина Ценӣар (СО1)*

(5) *И нашӣа ӣорака е дека ние нудиме ӣлан за менув – нао̄минување на овој ӣроблем, којшӣо џо создала власӣа. (АМ)*

Во голем број случаи, како во претходните два, погрешната варијанта не е ни артикулирана докрај (во претходните два примера: *ӣреӣседа* и *менув* наместо *ӣреӣседаӣел* и *менување*). Таков е и примерот (6), во кој се коригира варијантата *се избеџ* со *се обидува да избеѓне*.

(6) *Зай̄оа власӣа се избеџ – се обидува да избеѓне од ӣемаӣа инфлација (...)* (АМ)

Претходните примери се со лексички корекции, покрај кои се издвојуваат и граматички. Така, чести се случаите во кои зборуваачот ги коригира грешките во конгруенцијата (*еден* наспрема *едно инӣермецо*, во примерот 7, и *не џи ис̄олнува* наспрема *не џо ис̄олнува* *законоӣ*, во примерот 8). Во примерот (9) се коригира неудоениот наспрема удвоениот директен објект: *ке избераӣ* – *ке ја избераӣ оваа изборна коалиција*.

(7) (...) *бидејќи ӣаму нема кој ӣоа да џо сӣречи, нема кој ӣоа да џо коригира, нема кој ӣоа да џо, да се сӣроӣивсӣави и да каже „не“ на ӣоа, ӣака ӣӣо ова е само еден, ова е само едно инӣермецо би рекол, Борјан, на враќање на ис̄ӣӣте вреднос̄ӣи, коишӣо нели ако се случӣӣ изборӣте ӣака како ӣӣо се сега некакви анкетӣи (...)* (СО1)

(8) *Ако сакаме да сме еднакви, ӣоџаӣ овој сӣоменикоӣ ӣӣо е во Сӣруџа ќе ӣреба уӣре заедно со Бујар Османи да ӣојдеме и да џо демонӣираме, бидејќи ӣој сӣоменик во Сӣруџа не џи ис̄олнува, не џо ис̄олнува* *законоӣ*. (ХМ)

(9) *Инаку, и во случај да има технички премиер, како што е сегашното решение, тогаш тој технички премиер има 100 дена техничка работа да ги спроведе ибориите, после кои избори граѓаниите повторно ќе изберат – ќе ја изберат оваа изборна коалиција, јас сум убеден во тоа(...)* (ДК)

Што се однесува на механизмите за автокорекција, во некои случаи се прибегнува и кон негација, како во примерот (10). Првичната синтагма е во сите други држави, следува негацијата не во сите, по која се врши корекцијата во најголемиот дел [од] развиениите.

(10) *Значи во сите други држави – не во сите, во најголемиот дел развиениите – значи веќе, веќе, ако им се одземат првите четири месеци, да речеме, ако имаат, не знам, четири илјади умрени на милион, значи три илјади и петстотина се умрени во првите четири месеци и тоа во година и тол имаат петстотина умрени на милион.* (ВМ)

Една од произразитите синтаксички карактеристики на говорениот јазик во медиумите е **недовршената реченица**, односно т.н. **апозиепа**¹⁴. Во повеќето случаи реченицата се прекинува, па продолжува во натамошниот дискурс. Сепак, прво ќе биде претставен еден поинаков случај, каде што реченицата се прекинува и, спротивно на очекувањата, не се довршува (11).

(11) *Значи Борјан – еве јас сега го поставувам како контрапрашање едно нели како – односно јасно размислување: како сега јас и го синодиној Бучковски – ние со Бучковски не седиме – не илеме кафе – последен пат сме се виделе пред [соговорник 1: кога лобиравме за референдумот] една, на една телевизиска емисија – не се секавам пред две години – кога беше – и неодамна го слушав – не знам на кое беше интервју – кога ви реплицираше, овај, директорката на овој институцијот, нели, од – дали беше за македонски јазик – не знам за што беше – како сега – јас и Бучковски не сме историчари во вокација, нели – двајца луѓе од различна идеологија дури сме – и сега – кога се обидуваме да читаме и интелектуално да се наобра – значи, да се преиспитаме, да се наобра – образуваме – да видиме – нели, сакаме да видиме што е [соговорник 2: критички да размислуваме] – критички да размислуваме – нели, еве, се јави сега еден вирус – јас, верувај, сите теории што се на завера*

¹⁴ Фромилаг (Fromilhague 2010) ја дефинира апозиепата како прекин на очекуваниот синтаксички тек, а во таа насока е и дефиницијата на Робрие (Robrieux: 120–121), кој под *апозиепа* подразбира остар прекин на дискурсот.

досега ги чииам и ги гледам, сакам да се уверам самиој себе дека – дали е твора теорија на завера или е нешто природно што станало (...) (ЈБГ)

Во примерот (11) по секвенцијата како *сега јас и досиодиној Бучковски* следуваат дел-речениците *ние со Бучковски не седиме и не ијеме кафе*. Сепак, значењето не е како *сега јас и досиодиној Бучковски не седиме и не ијеме кафе?*. Станува збор за прекината реченица, која се реактуализира дури по 10 дел-реченици. Реактуализацијата е во секвенцијата како *сега – јас и Бучковски не сме историчари по вокација*. Сепак, ни реактуализираната секвенција не продолжува како што се очекува, туку е прекината. На пример, едно од очекуваните продолженија би било: *како сега јас и Бучковски не сме историчари по вокација, а доаѓаме до овие сознанија?*. Наместо такво продолжение, следува секвенцијата *нели, двајца луѓе дури од различна идеологија сме*, а по неа следуваат дел-реченици во кои зборуваачот прави целосна дигресија (за својот интерес за коронавирусот) и не ја довршува реченицата.

Примерот (12) е, исто така, со апозиопеза, но таква каде што реченицата продолжува во натамошниот дискурс. Секвенцијата *на Германциите како страна која ја загуби Втората светска војна* е прекината, по што следуваат три целосни дел-реченици. Секвенцијата се реактуализира во синтагмата *на Германциите*, по која следува продолжението: *практично, им забранија да лажат за своето минало*.

(12) *На Германциите како страна која ја загуби Втората светска војна – иначе во логориите загинаа негдека меѓу 8 и 12 милиони луѓе, од коишто седум-осум беа Евреи милиони и така натаму, бидејќи натаму имаше и Полјаци, Роми, и којзнае уште кои сè, Славјани се разбира од разни држави и така натаму. Види, на... победниците во Втората светска војна на Германциите практично им забранија да лажат за своето минало.* (CO1)

Во примерот (13) реченицата почнува со *види, очигледна е таа тенденција*, а продолжува со *ние го разговаравме твора во миналото и ошкати и така натаму*. Како слушатели, на почетокот се прашуваме која е таа очигледна тенденција, а одговорот го добиваме по четири дел-реченици, кога секвенцијата *види, очигледна е таа тенденција* се реактуализира во секвенцијата *види, очигледен е проектот*, па се разјаснува дека тенденцијата е: *од МПЦ треба да се направи политички субјект, фактор, како што е Српската православна црква*.

(13) *Еве, да се навраќам на миџинџов на џојовиве. Види, очигледна е џаа џенденција – ние џо разџоваравме џоа и во минаџиоџ џоџкаџи и џака наџаму – џо искриџикувавме СДСМ со џраво – оваа СДСМ џравославново крило, коеџио е сѐ џоџоломо во, кај социјалдемократиџиве, кои џојма немаџи од социјалдемократиџија, но... Види, очигледен е џроектџиоџ дека од МПЦ џреба да се наџрави џолиџички субјекџи, факџор како џио е Срџскаџа џравославна црква. (CO1)*

Примерот (14) се издвојува по тоа што содржи апозиопеза со т.н. **дислокација**. Реченицата почнува со *Евроџа*, елемент за кој се очекува, како субјект, да се врзе со предикат; на пример: *Евроџа се соочува со џроблеми*. Сепак, реченицата добива поинакво продолжение: *видеџе џи џроблемиџе со кои џаа се соочува*. Всушност, на почетокот на исказот субјектот *Евроџа* се јавува во прозодиски издвоена позиција, а во релативната дел-реченица се репризира преку заменката *џаа*. Дислокацијата, односно прозодиското издвојување на субјектот, служи за тематизација, т.е. за истакнување дека е во функција на тема. Во таа смисла, импликацијата на дислокацијата е ‘што се однесува на Европа, можам да кажам да ги погледнете проблемите со кои се соочува’¹⁵.

(14) *Евроџа, видеџе џи џроблемиџе со кои џаа се соочува. (ДА)*

Карактеристиките на именската синтагма

Следното прашање се карактеристиките на **именската синтагма** во говорениот јазик што ги нема – или ги има, но во многу помала мера – во пишуваниот јазик. Во таа смисла, најпрво, апозиопезата се јавува и во именската синтагма, но многу поретко. Причината за тоа е што именската синтагма е помалку комплексна од реченицата, па е поедноставно да биде

¹⁵ Неве (Neveu 2004: 107) ја илустрира дислокацијата со примерот *Le gâteau, elle l'a mangé/Elle l'a mangé, le gâteau* (‘Тортата, таа ја изеде’/‘Таа ја изеде, тортата’) и посочува дека една од основните карактеристики на дислоцираните конструкции е опфатена со терминот *џвојно маркирање* – преку лексички или заменски елемент дислоциран во однос на глаголската конструкција, од една страна, и заменска клитика, од друга. Кресел (Creissels 2006: 117) посочува дека дислокацијата во францускиот јазик не имплицира реприза на референт посочен во претходниот контекст (т.е. дека се употребува често и во врска со нов референт), но и дека во многу јазици таа е тесно поврзана токму со посоченоста на референтот во претходниот контекст, како во англискиот, каде што, во принцип, се употребува за реактуализација на референт посочен во подалечниот претходен контекст (за дислокацијата в. и кај Kirtchuk-Halevi 2005). Начелно, во македонскиот јазик се можни двете употреби, но поспецифичните услови под кои се јавуваат дислоцирани конструкции допрва треба да се истражат.

инкорпорираниот елемент му служи на зборуваачот да ја пополни празнината додека го осмислува остатокот од именската синтаagma.

(18) *Јас се согласувам дека, дека е значајно во овој момент, кога има, би рекол, судар помеѓу – судир помеѓу Западот и НАТО, коишто ја поддржуваат Украина, од една страна, и Русија со нејзините поддржувачи сојузници од друга страна, важно е во тој – би рекол – НАТО кампони, значи, западниот камп, колку што е можно повеќе да се – од една страна да се решат од- некои проблеми, од друга страна да се избегнат зголемување на, на тензиите.* (ВБ1)

Карактеристика блиска до тезата е **амалгамизацијата** во именската синтаagma. Со терминот *амалгамизација* Калтенбек (кај Dehé, Kavalova 2007: 29–31) ги опфаќа случаите во кои инфилтрираната конструкција презема елемент што ѝ припаѓа на основната. Така, во примерот (19) синтагмата *своите загинајќи херои* е сегментирана: почнува со модификаторите *своите* и *загинајќи*, а се довршува во инфилтрираната реченица –*ако си ги сметаш херои*, со што се комплетира именската синтаagma *своите загинајќи херои*. Во примерот (20) е сегментирана синтагмата *овој ултиматум*, при што почнува со детерминаторот *овој*, а се довршува во инфилтрираната реченица – *би го нарекол ултиматум*.

(19) *Немам јас ништо против било кој да си ги честитува своите загинајќи – ако си ги сметаш херои – ние нив не може да ги сметаме така.* (МН)

(20) *Ние всушност со прифаќање на овој – би го нарекол ултиматум – не ги зајочнуваме преговорите.* (ВБ2)

Што се однесува на позицијата на елементите во именската синтаagma, освен честата постпозиција на придавските модификатори, како *фениксои германски*, во примерот (21), како карактеристика се издвојува и **дистантната позиција** на постмодификаторите во однос на центарот. Така, во примерот (22) синтагмата *оваа тема за уставните измени* (*темата за уставните измени*) не е компактна, бидејќи постмодификаторот *за уставните измени* не се јавува непосредно зад центарот (*тема*), туку на крајот од дел-реченицата, и тоа во прозодиски издвоена позиција.

(21) *И, но ѿој е ѿроцесој кој е усѿвари суѿѿинаѿа на, ѿдооцна на ѓерманскиој усѿех, на, на фениксој ѓермански...* (БЈ)

(22) *Власѿа оваа ѿема ја држи во живој, за усѿавниѿе измени, заѿоа ѿѿо нема друѓа ѿема на којаѿѿо може да се ѿофали.* (АМ)

Како карактеристика на именската синтагма во говорениот јазик може да се издвојат и **комбинациите на определен со неопределен детерминатор**, илустрирани со примерите (23) и (24). Во првиот синтагмата е *ѿаа една ѿенденција*, која е, формално, и определена (со показната замена *ѿаа*) и неопределена (со неопределениот член *една*). Во вториот пример синтагмата е *ѿаа нова една* (односно *ѿоа ново едно*) *ѿолиѿичко движење*, каде што, исто така, има показател и на определеноста (*ѿаа*) и на неопределеноста (*една*). Сепак, треба да се одбележи дека, функционално, тие синтагми се определени, бидејќи се однесуваат на идентификуван референт, претставен како познат и за зборуваачот и за соговорникот. Поради тоа, ако се јават во функција на акузативен аргумент, ќе дојде до удвојување: *ја забележав ѿаа една ѿенденција*, а не *забележав ѿаа една ѿенденција*.

(23) *Знаеш ѿѿо ме заѓрижува, ѿаа една ѿенденција, ѓо слушам ВМРО ДПМНЕ како се обидува да ѓо релатѿивизира ова за Скопје две илјади и четѿернаесѿа (...)* (БЈ)

(24) *Дури и во американскаѿа демократѿија, кои во неѓо ѓледаат лидер на ѿаја нова една – ѿа ѿаа е усѿвари суѿер сѿара, ама со нови ликови една ѿолиѿичко движење (...)* (СО1)

Карактеристиките на сложената реченица

Кога се разгледува сложената реченица во граматичките описи на македонскиот јазик, најчесто се земаат предвид конструкции со две дел-реченици, па затоа и се зборува за составни, спротивни итн. независносложени реченици, од една страна, и причински, последични итн. зависносложени реченици, од друга страна (в. кај Минова-Ѓуркова 2000: 235–239)¹⁶. Сепак, повеќето сложени реченици се токму со повеќе од две дел-реченици, а сложените реченици со три и со поголем број дел-реченици не може да се дефинираат ни како составни, ни како спротивни,

¹⁶ За класификацијата на сложената реченица во македонскиот јазик в. и кај Минова-Ѓуркова (1993) и Тополињска (1997: 9–91).

ни како причински, ни како последични итн., затоа што во нив секоја дел-реченица може да биде и од различен карактер¹⁷. Во таа смисла, една реченица од типот на *Присџајџувааџ сериозно, иако се млади, џака шџо честџо се и мноџу бунџовни* – не е ни допусна (концесивна) ни последична (консекутивна) зависносложена, туку сложена реченица со една примарно надредена дел-реченица (*џрисџајџувааџ сериозно*), на која џ се подредува допусната (*иако се млади*), која функционира и како секундарно надредена – во однос на последичната дел-реченица (*џака шџо честџо се и мноџу бунџовни*).

Во таа смисла, се поставува прашањето како да се анализираат **сложените реченици со повеќе од две дел-реченици**, особено во говорениот јазик, каде што често се јавуваат конструкции со многу голем број дел-реченици, како што покажува примерот (25).

(25) *Сџомениџиџе не, мислам, аџџиквизаџијаџа е исџо еден – јас џо нарекувам џџоа соросоџден џроеџџ, заџџоа шџо самаџа аџџиквизаџија како аџџиквизаџија, ако се земе, Македонија е аџџички џџермин, и сеа, ако џџи сџаваџи сџомениџ на Филиџ Македонски, и џџоа е – било аџџиквизаџија, џџџаџи шџо е нашеџо име, нашеџо име е исџо аџџиквизаџија?, значи комунистџиџе аџџиквизирале коџа чџџ – засџанале заџ џџоа име, џреџходно илинџенџиџе ал – аџџиквизирале коџа засџанале, илјаџници џџџџџи џреџходно, луџеџџо шџо се џџврзувале со џџоа име аџџиквизирале, џака шџо сеџџо џџоа е во конџекстџ на дневнойолиџџичкаџа сџџџаџија сеџаџна (...)* (AP)

Таа реченица или, поточно, секвенџија се состои дури од тринаесет дел-реченици. Првата дел-реченица е: *Сџомениџиџе не [мислам], аџџиквизаџијаџа е исџо еден – јас џо нарекувам џџоа – соросоџден џроеџџ*. Таа почнува со апозиџепезата *сџомениџиџе не*, а содржи и амалгамизаџија во именската синтаџма *еден – јас џо нарекувам џџоа соросоџден џроеџџ*. Втората дел-реченица е причинска: *заџџоа шџо Македонија е аџџички џџермин*. Во неа е инкорпорирана третата, која е условна: *ако се земе самаџа аџџиквизаџија како аџџиквизаџија*, со што се добива едно комплексно значење, услов со причина. Четвртата дел-реченица е составна, копулативна (изразува координаџија, конџунџија): *и сеа, џџџаџи шџо е нашеџо име*, во која се инкорпорирани петтата и шестата дел-реченица. Тие се условни и

¹⁷ Саздов (2018: 56) издвојува комбинираносложени реченици, „во кои се јавуваат повеќе зависни, па дури и такви во кои има повеќе од една главна реченица“, и укажува на посочениот факт – дека „сложените реченици во секојдневието многу почесто содржат повеќе од две дел-реченици“.

субординирани на таа во која се вклучени, а меѓусебно се во однос на координација: *ако ти ставаш сѝоменик на Филип Македонски и [ако] тоа е (било) антиквизација*. Седмата дел-реченица – *нашеѝо име е исѝо антиквизација*, е асиндетонска, во јукстапозиција во однос на претходната (*и сеа, тоѝаши шѝо е нашеѝо име*). Осмата дел-реченица – *значи комунистѝиѝе антиквизирале*, е конклузивна (заклучна) во однос на претходната, а на неа се надоврзува деветтата – *коѝа чѝиѝ-засѝанале заѝ тоа име*, која ѝ е субординирана на претходната и со временско значење (а содржи и автокорекција). Десеттата дел-реченица – *ѝреѝходно илинденѝиѝе ал – антиквизирале*, е асиндетонска, во јукстапозиција во однос на претходните две (*значи комунистѝиѝе антиквизирале коѝа чѝиѝ-засѝанале заѝ тоа име*). Единаесеттата дел-реченица – *ѝлаѝници ѝодини ѝреѝходно, луѝеѝо антиквизирале*, е асиндетонска, во јукстапозиција во однос на претходната, а вклучува и дванаесетта дел-реченица – *шо се ѝоврзувале со тоа име*, која е релативна. Тринаесеттата дел-реченица – *ѝака шѝо сеѝо тоа е во конѝекстѝ на дневнойолийѝичкатаѝа сѝѝуација сеѝашина*, е последична и им е субординирана на сите претходни дел-реченици, во врска со кои изразува една општа последица.

Тука се поставува и едно дополнително прашање, за **границите меѓу речениците** во говорениот јазик. Во синтаксичките описи на македонскиот јазик, сложената реченица се дефинира како синтаксичка единица со најмалку две предикативни јадра, пред сѝ автономни личноглаголки форми (в. кај Минова-Ѓуркова 2000: 235). Во таа смисла, се поставува прашањето дали може да се определи секогаш егзактно дека една реченица завршила и почнала нова, односно дека една дел-реченица ѝ припаѓа на претходната или на следната реченица. Одговорот дека тоа се сигнализира со пауза не е задоволителен, затоа што паузата е во голема мера одлука на зборуваачот, т.е. не може да биде објективен критериум за определување на границите на реченицата. Тоа прашање не се поставува во врска со пишуваниот јазик, каде што границите на реченицата се обележани со интерпункцијата, при што, едноставно, кога се става точка, се сигнализира дека реченицата завршила.

Во таа смисла, примерот (26) е текст составен од две прости реченици, разграничени со точка. Од друга страна, ако авторот, наместо точка, реши да употреби запирка (како во примерот 27), веќе станува збор за сложена реченица во која дел-речениците не се ни во координација ни во субординација, туку во јукстапозиција (чиј најблизок соодветник во македонската термилошка традиција е *асиндеѝон*).

(26) *Файија жешиинийе. Луѓеио се разоидоа.*

(27) *Файија жешиинийе, луѓеио се разоидоа.*

Од тоа произлегува дека, во случаите како посочените, само интерпункцискиот знак (точката или запирката), чија употреба е многу субјективна, решава за тоа дали има повеќе прости или една сложена реченица. Тој проблем особено доаѓа до израз кога се прават транскрипти од говорениот јазик, при што во некои случаи е крајно дискутабилно дали зборуваачот направил пауза, која треба да се обележи со точка, или полупауза, која треба да се обележи со запирка. Во таа смисла, се поставува и прашањето за критериумот за пауза или за полупауза, односно колку треба да трае една празнина за да биде определена како пауза или како полупауза. Во тој поглед, и најбегла анализа покажува дека ни паузите ни полупаузите не траат еднакво една со друга, и тоа дури ни кај ист зборуваач. Според тоа, нема егзактен критериум за паузата и за полупаузата и, следствено, ниту за границата меѓу некои реченици во говорениот јазик.

Со оглед на тој проблем, **макросинтаксата**, како што посочува Неве (Neveu 2004:184–185), се поставува на границата меѓу синтаксата и дискурската семантика и нејзината цел е да ги истражи надреченичните синтаксички релации. Макросинтаксичката анализа се применува во две комплементарни области, граматичкото проучување на говорениот јазик и когнитивниот пристап кон релациите меѓу конституентите на исказот, при што се сосредоточува на прозодиските феномени. Во таа смисла, макросинтаксата се занимава со сферата на исказот (наспрема реченицата) и со граматичките релации што не може да се сведат на реченицата во нејзината класична смисла и се тесно поврзани со сегментацијата на исказот, со која изобилува говорениот јазик.

Како еден од основните во макросинтаксата Неве (Neveu 2004: 66–68) го посочува поимот *клауза* (по потекло од англискиот јазик, како *clause*), но уточнува дека тој не е секогаш еквивалент на терминот *дел-реченица*, при што го посочува гледиштето на Берендоне – дека клаузата е елементарен говорен чин (во смисла на елементарна информациска единица). Како што наведува Неве (*ibid.*), клаузата може да има форма на синтагма или на дел-реченица. Притоа, го посочува примерот *И ѝокрај веиуваеио, ѝој не дојде*. Како што наведува, традиционалната граматика го разгледува тој пример како една проста реченица. Во таа смисла, *И ѝокрај веиуваеио, ѝој не дојде* е проста реченица со субјект, предикат

и прилошка определба за концесија. Од друга страна, макросинтаксата го разгледува тој пример како единица составена од две клаузи, од кои првата е *и покрај вејувањето*, а втората – *штој не дојде*. Двете клаузи оформуваат наредена макросинтаксичка единица, наречена *период*. Во таа смисла, макросинтаксички, *И покрај вејувањето, штој не дојде* – е бинарен период, бидејќи е оформен од две клаузи.

Терминот *макросинтакса* го употребува и Бланш-Бенвенист (Blanche-Benveniste 2000: 111). Со оглед на говорениот француски јазик, како еден од најчестите макросинтаксички феномени ги одбележува парентетските конструкции, кои ги дефинира како елементи што се вметнуваат во внатрешноста на исказот, а не влегуваат во класична синтаксичка врска со ниту еден елемент во него.

Во натамошниот текст ќе бидат претставени најтипичните **парентетски реченици** во говорениот македонски јазик во медиумите¹⁸. Со оглед на пошироката класификација на парентетските конструкции, сумирана од Калтенбек (во Dehé, Kavalova 2007: 29–31)¹⁹, расположливите примери ќе бидат изложени низ неколку групи, што не значи дека класификацијата е исцрпена:

- реченици што се однесуваат на претходниот елемент на реченицата во која се инфилтрираат или на неа во целина;
- реченици што се дигресији од основните реченици;
- реченици што функционираат како дискурсни маркери;
- реченици што функционираат како метадискурс;
- случаи со амалгамизација.

Во примерот (28) во функција на парентетска реченица што се однесува на претходниот елемент се јавува дел-реченицата *бидејќи ние работиме според ѝправила, нели, според законски ѝправила*: Причинската дел-реченица (*бидејќи ние работиме според ѝправила*) не ѝ е субординирана на „главната“ (*нашиите документи според ѝвока[...]*), туку инкорпорирана во неа, при што не изразува причина за настанот во „главната“, туку функционира како потврда за постоењето на субјектот (*нашиите документи*): ‘велама документи затоа што ние работиме според законски правила’.

¹⁸ За некои карактеристики на вметнатата реченица во македонскиот јазик в. кај Цветковски (1985).

¹⁹ За прозодиски издвоените конструкции (врз примерот на францускиот јазик) в. и кај Комбет (Combettes 1998) и Неве (Neveu 1998).

(28) *Зайшоа шийо нашииѝе ѓласови, нашииѝе документиѝи –бидејќи ние работиме сѝореѝ иправила, нели, сѝореѝ законски иправила – нашииѝе документиѝи сѝоеја во фиока сѝ додека не се донесе Законот за високо образование, изѓласан од ираиѝенициѝе и ѝоѝоа ѝоѝиѝшан од иреѝседаѝелотѝ...* (JK)

Како што покажува примерот (29), парентетските конструкции (добив ѝорака од еден колеѓа од Охајо) може да функционираат и како дигресији од претходниот контекст, по што на нив се надоврзува друга содржина (значи, ѝој ми објасни дека[...]).

(29) *Во исѝо време ипарадоксоѝ е –добив ѝорака од еден колеѓа од Охајо – значи ѝој ми објасни дека (...)* (JK)

Парентетските реченици како дискурсни маркери се разликуваат од претходните по тоа што не внесуваат нова содржина во основната конструкција, туку служат само за поврзување на претходниот со следниот контекст. Во таа смисла, типични се, на пример, случаите со глаголски форми за второ лице, како *разбираѝе*, во примерот (30).

(30) *(...) кој ќе биде блаѝодарен за нивниѝе –разбираѝе – машинериѝи и ѝоѝорѝика од ѝој иѝиѝ.* (BB)

Блиски до претходната група се метајазичните парентетски реченици, со кои зборуваѝот ја коментира формата на својот исказ. Во таа функција најчесто се јавуваат тие со кои се сигнализира изборот на лексиката. Така, во примерот (31) конструкцијата *ѝа речам* се однесува на соодветноста на изразот *меѓународна реѝуѝиѝација*.

(31) *Мислам дека Македонија ѝука можеше мноѓу да добие, и за себе, и во својѝа –ѝа речам– меѓународна реѝуѝиѝација.* (BB)

Поимот *амалѓамизација*, кој беше објаснет, е илустриран со примерот (32), во кој центарот (*недела*) на именската синтагма *оваа недела* не е содржан во основната, туку во парентетската конструкција.

(32) *...а ја ѝаа ја добивам секојдневно, особено овие денови, оваа –нема ни цела недела оѝќако јас ѝоа јавно ѝо соѝиѝиѝив– расѝе од миѝ на миѝ.* (BB)

Во примерот (33), пак, има две парентетски конструкции, од кои втората се однесува на првата. Така, конструкцијата *една од овие маџисџерски ми е во Будимџешџа* е инкорпорирана во конструкцијата *бидејќи јас маџисџирам во Будимџешџа*, која е, исто така, парентетска, инфилтрирана во претходната – *додека сџудирам*. Случаите со парентетска реченица во парентетска реченица најуверливо покажуваат колку се парентетските конструкции раширени во говорениот јазик.

(33) *Додека сџудирам – бидејќи јас маџисџирам во Будимџешџа – една од овие маџисџерски ми е во Будимџешџа – ние имавме џрисиџај (...)* (ЈК)

Од сите посочени конструкции, меѓу најраспространетите се метајазичните парентетски реченици, па во врска со нив, се поставува прашањето како може да се класификуваат дополнително. Во таа смисла, примерите покажуваат дека меѓу нив мошне чести се речениците што се однесуваат на често употребуван израз. Во нив зборувачот се повикува на друг, пошироко практикуван дискурс. Во примерот (34) таква е парентетската реченица *се вели народски*, која се однесува на прилошката определба *џуџуре*, во претходниот контекст.

(34) *Вака ова џуџуре – се вели народски – како коџа се џраваџ анкеџи за јавно мислење за околу џолиџички разни рабоџи.* (ДД1)

Многу чести се и речениците што се однесуваат на израз за кој зборувачот укажува дека е условен или дека можеби дури и не е соодветен. Во примерот (35) таква е парентетската реченица *еџе џака да џо кажеме џоа*, која се однесува на лексемата *изнервирани*, во претходниот контекст.

(35) *И ја веруам дека оџромен број на нашиџе соџражани коџиџо излеџоа на џроџесџиџе излеџоа, меџу оруџоџо, и заради џоа иџо беа изнервирани – еџе џака да џо кажеме џоа – од изјавиџе коџиџо доаџаа од неодоџорни џолиџичари и џолиџички сџрукџури од Софија.* (ЈД)

Како група многу блиска до речениците со кои се сигнализира дека изразот е условен се издвојуваат речениците со кои зборувачот укажува дека сè уште не решил кој израз да го употреби, од типот на *како да кажам* (примерот 36).

(36) *Башка, ние сме – како да кажам – ѝо ѝоследна дуѝкана свирчеѝо на на Евроѝа.* (АК)

Во некои случаи, освен што укажува дека изразот треба да се прифати условно, зборуваачот му се обраќа и на адресатот, за кого тргнува од тоа дека можеби нема да се согласи со изразот. Таква е парентетската реченица *дозволеѝе ќе кажам* во примерот (37).

(37) *Конечно да се засѝане на ѝаѝѝоѝ – дозволеѝе ќе кажам – на боѝаѝеѝеѝо врз ѝуѝа несреќа.* (ДД2)

Меѓу метајазичните парентетски реченици се јавуваат такви што реферираат и на претходниот контекст, од една страна, и на контекстот што следува, од друга, од што произлегува класификација на анафорски и катафорски метајазични реченици. Се покажува дека катафорските реченици, од типот на примерот (38), се почести од анафорските, од типот на примерот (39). Во таа смисла, зборуваачите почесто антиципираат кој израз ќе го употребат одошто се навраќаат на израз што веќе го употребиле.

(38) *И сеа ние – со фудбалски речник да се изразам – ѝрвоѝо ѝолувреме, коа излезе ѝредлоѝѝ француски, ѝо изѝубивме 5:0 и сеа со модификацииве дадовме уѝешен ѝол.* (АК2)

(39) *На дел од луѝеѝо коѝѝѝо се ѝолиѝѝчари од СДСМ, за среќа или за жал – не знам како да се изразам – јас во ѝѝој ѝериод коѝа сум бил ѝреѝер за дебаѝа, сум им бил ѝреѝер за дебаѝа.* (ИД)

Што се однесува на структурата, метајазичните парентетски реченици се јавуваат во широк дијапазон разновидности: прости реченици – *се вели народски*, во примерот (34), *да-конструкции* – *да кажам*, во примерот (40), релативни дел-реченици – *ѝѝо се вика*, во примерот (41), причински дел-реченици – *бидејќи ова е класичен ѝример на дискриминација*, во примерот (42), условни дел-реченици – *ако си ѝѝи смеѝа херои*, во примерот (19), концесивни дел-реченици – *колку и да звучи конѝрадикѝорно или како осиморон*, во примерот (43), цели сложени реченици – *не знам како да се изразам*, во примерот (39).

(34) *Вака ова ѝуѝуре – се вели народски – како коѝа се ѝраваѝ анкеѝѝи за јавно мислење за околу ѝолиѝѝчки разни рабоѝѝи.* (ДД1)

(40) *А за еден такав баланс сакам да го поочнам разговорот со проф. 9-р Никола Пановски, редовен – **да кажам** – истражувач и – дури би рекол – медики еден од најглавните консултанти (...)* (СО2)

(41) (...) *ама се дочека до сега да имаат карта во ракав – **што се вика** – ирамото на вето да свои услови и ја би рекол на измислен да не држат сè уште во заложништво на евроинтеграциите.* (АК)

(42) *Ние се откажавме од ирамото на самоопределување – сами да си го, да се именуваме како сакаме – од иринципот на недискриминација, бидејќи ова е класичен пример на дискриминација Грција што ни го иравеше со со името (...)* (АК)

(19) *Немам јас ништо проишв било кој да си ги честивува своите загинаити – **ако си ги смејта херои** – ние нив не може да ги смејтаме така.* (МН)

(43) *Ние со ова, всушност – колку и да звучи контрадикторно или како оксиморон – со иотшшувањето на овој иредло, француски иредло така наречен, за иочнување на иредовори, ние де факто си ги зайвораме враиите на ЕУ.* (ВБ2)

(39) *На дел од луѓето коишто се иолиичари од СДСМ, за среќа или за жал – **не знам како да се изразам** – јас во тој иериод кога сум бил ирењер за дебата, сум им бил ирењер за дебата.* (ИД)

Завршни белешки

Дури и говорениот јазик во медиумите, кој е многу поконвенционален од разговорниот говорен јазик, покажува низа синтаксички специфичности во споредба со пишуваниот јазик. Во таа смисла, како карактеристики на говорениот јазик во простата реченица се издвојуваат недовршените реченици (апозипези), автокорекциите (епанортози) и инфилтрираните конструкции. Како особености во именската синтагма се јавуваат тмезата, случаите со нетипична позиција на елементите и комбинациите на определен со неопределен детерминатор.

Основен проблем во говорениот јазик воопшто е границата меѓу речениците и, во тој контекст, припадноста на дел-речениците кон една или кон друга реченична секвенција. Во тој поглед, изразита карактеристика на сложената реченица во говорениот јазик (во медиумите) се случаите

со голем број дел-реченици, кои налагаат сосема поинаква анализа од сложените реченици со помал број дел-реченици. Во таа смисла, говорениот јазик (во медиумите) може да послужи како модел за опис и за класификација на сложената реченица со голем број дел-реченици, каде што поделбата на независносложени и зависносложени реченици е неодржлива.

Макросинтаксата ги зема предвид и прозодиските фактори, особено парентетските реченици, кои се многу позастапени во говорениот јазик, каде што се јавуваат дури и парентетски реченици во парентетски реченици. Парентетските реченици во говорениот македонски јазик во медиумите беа претставени низ неколку групи: реченици што се однесуваат на претходниот елемент на реченицата во која се инфилтрираат или на неа во целина; реченици што се дигресији од основните реченици; реченици што функционираат како дискурсни маркери; реченици што функционираат како метајазични коментари; случаи со амалгамизација.

Метајазичните парентетски реченици се меѓу најчестите, а служат за да се укаже дека: се употребува чест израз; се употребува условен, дискутабилен израз; се изразува колебање при изборот на лексиката; се очекува согласност за изразот од соговорникот. Тие покажуваат дека парентетските реченици се јавуваат во широк дијапазон структури, т.е. како прости реченици, *ga*-конструкции, релативни/условни/причински/концесивни дел-реченици, па дури и како цели сложени реченици.

Користена литература

Минова-Ѓуркова Лилјана 1993: „Кон класификацијата на сложените реченици“, *XIX научна дискусија на XXV меѓународен семинар за македонски јазик, литература и култура*, Универзитет „Св. Кирил и Методиј“, Скопје, 87–91.

Минова-Ѓуркова Лилјана 2000: *Синтакса на македонскиот стандарден јазик*, Магор, Скопје.

Саздов Симон 2018: *Современ македонски јазик 4*, Или-Или, Скопје.

Тополињска Зузана 1997: *Македонските дијалекти во Егејска Македонија. книга 1, Синтакса, ил. 2*, Македонска академија на науките и уметностите, Скопје.

Цветковски Живко 1985: „Вметнатата реченица како можност за разделување на синтаксичките единици кај простата реченица во македонскиот јазик“, *XI научна дискусија на Меѓународниот семинар за македонски јазик, литература и култура*, Универзитет Св. Кирил и

Методиј, Скопје, 83–89.

Blanche-Benveniste Claire 2000: *Approches de la langue parlée en français*, Édition Ophrys, Paris.

Charaudeau Patrick, Dominique Maingueneau (ed.) 2002: *Dictionnaire d'analyse du discours*, Seuil, Paris.

Combettes Bernard 1998: *Les constructions détachées en français*, Édition Ophrys, Paris.

Creissels Denis 2006: *Syntaxe générale, une introduction typologique 2: la phrase*, Hermes Science Publications, Paris.

Dehé Nicole, Yordanka Kavalova (ed.) 2007: *Parentheticals*, John Benjamins Publishing Company, Amsterdam, Philadelphia.

Fromilhague Catherine 2010: *Les figures de style*, Armand Colin, Paris.

Kirtchuk-Halevi Pablo 2005: „Dislocation ?Thématisation ? Le rapport parole-langue repensé“, Linguistique typologique, Presses Universitaires du Septentrion, Villeneuve d’Ascq.

Maingueneau Dominique 2014: *La syntaxe du français*, Hachette Supérieur, Paris.

Martin Philippe 2015: *The Structure of Spoken Language: Intonation in Romance*, Cambridge University Press, Cambridge.

Neveu Franck 1998: *Études sur l'apposition: Aspects du détachement nominal et adjectival en français contemporain, dans un corpus de textes de J.-P. Sartre*, Honoré Champion Editeur, Paris.

Neveu Franck 1998: *Dictionnaire des sciences du langage*, Armand Colin, Paris.

Paveau Marie-Anne, Georges-Élia Sarfati 2012: *Les grandes theories de la linguistique: De la grammaire comparé à la pragmatique*, Armand Colin, Paris.

Robrieux Jean-Jacques 2010: *Rhétoriques et argumentation*, Armand Colin, Paris.

Зборувачи

ДА – Димитар Апасиев

<<https://www.youtube.com/watch?v=-BtvLp9ev5w>>пристапено на: 30.10.2023

ВБ1 – Владимир Божиновски

<<https://www.youtube.com/watch?v=EwKvAHp-GO8>>пристапено на: 30.10.2023

ВБ2 – Владимир Божиновски

- <<https://www.youtube.com/watch?v=RyAwFzqCagY>>пристапено на:
30.10.2023
БВ – Билјана Ванковска
- <<https://www.youtube.com/watch?v=4Fz5YGhAzrw>>пристапено на:
30.10.2023
ЉГ – Љупчо Георгиевски
- <<https://www.youtube.com/watch?v=HmoLLr1gq5Y>>пристапено на:
30.10.2023
ДД1 – Драган Даниловски
- <https://www.youtube.com/watch?v=M8kq8mof6jQ&ab_channel=TV21>пристапено на: 30.10.2023
ДД2 – Драган Даниловски
- <<https://www.youtube.com/watch?v=V9sMLAPkO3A>>пристапено на:
30.10.2023
ЈД – Јован Деспотовски
- <<https://www.youtube.com/watch?v=DpO4CZaOxaU>>пристапено на:
30.10.2023
ИД – Илија Димовски
- <<https://www.youtube.com/watch?v=OyZmWLxN8ls>>пристапено на:
30.10.2023
БИ – Богдан Илиевски
- <<https://www.youtube.com/watch?v=9PbUPeOWj5U>>пристапено на:
30.10.2023
БЈ – Борјан Јовановски
- <<https://www.youtube.com/watch?v=n9BB35TMn0k>>пристапено на:
30.10.2023
ДК – Димитар Ковачевски
- <<https://www.youtube.com/watch?v=TsCIQRYpk3M>>пристапено на:
30.10.2023
ЈК – Јасна Котеска
- <<https://www.youtube.com/watch?v=Ydv4tnNhIa4>>пристапено на:
30.10.2023
АК – Александар Кржаловски
- <<https://www.youtube.com/watch?v=d8GDVxUmuoM>>пристапено на:
30.10.2023
АК2 – Александар Кржаловски <<https://www.youtube.com/watch?v=Qkw41Ogiv0Y>> пристапено на: 30.10.2023
- ВМ – Вело Марковски
- <<https://www.youtube.com/watch?v=hx6FfxosWtA>>пристапено на:

30.10.2023

АМ– Антонио Милошоски

<https://www.youtube.com/watch?v=Cn1E_JlGL1o>пристапено на:

30.10.2023

ХМ – Христијан Мицкоски

<<https://www.youtube.com/watch?v=dmfslsc05XQ>> пристапено на:

30.10.2023

МН – Миленко Неделковски

<<https://www.youtube.com/watch?v=4X48wI2WyEI>>пристапено на:

30.10.2023

СО– Сашо Ордановски

<<https://www.youtube.com/watch?v=n9BB35TMn0k>>пристапено на:

30.10.2023

СО2 – Сашо Ордановски

<<https://www.youtube.com/watch?v=KkJQIbzN1oA>> пристапено на:

30.10.2023

АР – Александар Русјаков

<<https://www.youtube.com/watch?v=5notKdMs9LI>>пристапено на:

30.10.2023

проф. д-р Лидија Тантуровска

Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“ при УКИМ во Скопје
lidijatanturovska@yahoo.com

120 ГОДИНИ ОД КНИГАТА „ЗА МАКЕДОНЦКИТЕ РАБОТИ“

На самиот почеток од дваесеттиот век, Крсте Петков Мисирков успеа да ја објави книгата „За македонските работи“ (Софија, 1903), која претставува алка меѓу целокупниот македонистички багаж од неговите претходници, особено од деветнаесеттиот век, и современиот чекор на идните македонисти од дваесеттиот век.

По овој повод сакаме да прозбориме за македонските работи во книгата „За македонските работи“, а потоа сето тоа да го поврземе со културните рефлексии денес.

Книгата претставува неисцрпно богатство за анализа како на научно-теориската поставеност на развитокот на македонската мисла, така и на ставовите за посебноста на македонскиот народ и на македонскиот јазик, особено наспроти двата соседни словенски народи и јазици.

Во продолжение ќе бидат истакнати Мисирковите ставови за македонските работи, со посебен акцент на оние од последната (а водечка) статија „Неколку зборои за македоцкиот литературен јазик“, од некој што е јазичар пред сè, особено кога станува збор токму за македонскиот стандарден јазик. Од друга страна, значењето на делото и на ликот на Крсте Мисирков ќе ги поврземе со културните рефлексии на македонските работи денес.

Крсте Петков Мисирков (1874 – 1926) во 1903 година ја даде предлошката за кодификацијата на македонскиот современ јазик. Не само што ги омеѓи принципите според кои треба да се создаде официјалниот македонски јазик, Мисирков истовремено ја напиша книгата „За македонските работи“ токму на тој јазичен израз, со што не само што им го даде своето капитално дело на своите современици туку им го остави и на идните генерации. Особено сакаме да го истакнеме фактот што делото е напишано од филолог лингвист, кој има завршено на Петроградскиот универзитет, каде што студирал санскритски јазици и споредбена лингвистика на индоевропските и на словенските јазици и кој истовремено ги зборува тогашните современи јазици: англиски, француски, германски, руски, бугарски, чешки, полски, српски, хрватски, грчки, романски, литвански итн. како и вештачките: есперанто и идо. Ова е особено важно кога ги читаме ставовите на Мисирков.

Стручно-научниот пристап на Мисирков кон јазични проблеми може да се види уште при неговото оформување на образованието, како ученик на белградската Учителска школа, каде што го подготвува својот прв научен прилог, кој подоцна, како тукушто запишан студент, го презентира пред Етнографското одделение на Императорското руско географско друштво (1897) и го објавува во „Живая старина“ (1898) под наслов „О значении Моравского или Ресавского наречия для современной и исторической этнографии Балканского полуострова“.²⁰ Подоцна, во 1900 година, како студент на III година, поттикнат од неговиот професор, рускиот славист П. А. Лавров, се наоѓа меѓу членовите на „Македонската експедиција“ на руската Академија на науките кога ги прави првите записи на фолклорот од својот роден крај и ги пишува првите текстови на македонски јазик со посебна графика и со посебени фонетски принципи. Кон ова, кога станува збор за неговите научни трудови, треба да се истакне и темата „Кон прашањето на народноста и причините на популарноста на македонскиот крал Волкашин“ со која во 1902 год. Мисирков дипломира на Историско-филолошкиот факултет во С.-Петербург. Јазичните прашања се негова преокупација и подоцна, но веќе зборуваме за перо на оформен лингвист.

Со својата диплома на филолог, јазичар, голем дел од својот работен век го минува на професорско место. Впрочем, учителско место му е понудено веднаш по завршувањето на Учителската школа во Белград (1895) и наместо да прифати да биде српски учител во Приштина, тој заминува на студии во Русија. Инаку, како професор работи во битолската Женска гимназија, како и во Бугарија, каде што пред крајот на својот живот е и директор на гимназијата во Копривштица. За време на својот престој во Битола е и учител на децата на рускиот конзул во Битола.

Неговата професионална патека секогаш е испреплетена од неизбежните историско-политички настани што се случуваа во тој период во и за Македонија. Всушност, тоа може да се прочита од неговите напишани стотици страници за посебноста на македонскиот народ, за националниот сепаратизам, за автономијата на Македонија како одделна етнографска и политичка единица, за македонската култура, за народноста на Македонците, за македонскиот национализам итн., и особено за посебноста на македонскиот јазик. Сите овие компоненти го сочинуваа толкуспоменуваното и нерешливото „македонско прашање“ во XIX и на почетокот на XX век. Од неговите написи се согледува сложената состојба на македонскиот народ, чии последици не треба да

²⁰ Мисирков, *Собрани дела*, III, 2008: 222–224 (Подготовка: Бл. Ристовски).

се бараат само внатре во Македонија, туку и надвор, како што пишува Мисирков, како меѓу соседите, а уште повеќе меѓу големите сили во Европа. Свесен за ова, Мисирков ќе напише:

„Којшто се интересирал за развитокот на македонското прашање, не само внатре во Македонија, туку и во странство, можел да забележи дека успехот на нашето дело во голема степен зависи од запознавањето на европската јавност со положбата на Македонија и на Македонците. Без ова сите усилби внатре во Македонија можат да бидат попусто“²¹ (Мисирков, Собрани дела, III: 320).

Важноста да се сфати македонското прашање во Европа се провлекува во речиси сите негови текстови во кои зборува за македонскиот народ и за македонскиот јазик. Мисирков смета дека треба да се најде вистинскиот начин Македонија да ѝ се доближи на Европа за да си ја каже вистината: „Јасно е дека ние направивме голема грешка што сета своја дејност ја сконцентриравме внатре во Македонија...“ при што размислувајќи како лингвист: „... и главното средство за културна борба ни беше само нашиот роден јазик“, па предлага: „Ние треба да отидеме кај нив и да им проговориме на еден јазик што го познаваат, што да е нивно орудие за заемно меѓународно разбирање и општење...“, за да каже:

„Ние треба да си му ги кажеме болките на културниот Запад и можеме да бидеме чуени и уверени дека нашата благородна кауза ќе го најде сочувството на мнозина благородни и хумани средини од сите народи на светот. И тоа ние треба да го направиме не само веднаш, ами да го правиме ситемски сè дотогаш додека не бидеме чуени од сите и додека не ја добиеме поддршката од сите“²².

Барајќи излез од ваквата ситуација, Мисирков ги почувствувал културните вибрации од Европа и сметал дека не треба Македонија и Македонците да останат надвор од културните движења:

„Вие знаете дека син ми и јас сме Македонци. А Македонците можат ли и треба ли да останат надвор од современите културни движења, а пред сè надвор од движењата за заемно разбирање меѓу културните народи?“²³

21 Мисирков, Собрани дела, III: 320.

22 Ibid.

23 Мисирков, Собрани дела, III: 318.

На самопоставеното прашање: „Како да се направи тоа?“²⁴, одговора:

„Се разбира, не само преку печатењето статии или брошури или научни трудови на француски, англиски, германски или руски јазик, ами и преку наше приклучување кон движењето на еден вештачки меѓународен јазик што се чита од луѓе учени, литератори, новинари од сите културни земји во светот.“²⁵

Барајќи излез, Мисирков се залага за пишувањето на еден меѓународен вештачки јазик, што е основна причина за неговата заинтересираност за вештачките јазици: „Од тоа гледиште јас се заинтересирав поодблизу за постојните вештачки помошни²⁶ јазици и, како филолог-лингвист, најдов дека вештачкиот 'Меѓународен јазик на Делегацијата', познат уште под името 'Идо', е пред другите вештачки јазици“²⁷, но, каде што се гледа и неговата воздржаност (како јазичар):

„Засега ќе кажам само дека на 'Идо' денеска постојат списанија, издавани во многу европски држави, како: Франција, Бугарија, Швајцарија, Шведска, Чехословакија, Русија, Унгарија и други. Ако и ние Македонците би издавале слично списание, тоа би ни послужило како најефикасно средство да трубиме по целиот свет за нашите погазени човечки права и за ненаситната крвожедност на нашите нови тирании“²⁸.

Јасно е дека со својата наобразба, како полиглот и како лингвист, ја покажува леснотијата за совладување на еден вештачки јазик:

„За мене, како филолог што ги познава старогрчкиот и латинскиот, старобугарскиот²⁹, којшто на Петроградскиот универзитет студирал санскритски јазици и споредбена лингвистика на индоевропските и на словенските јазици, а знаејќи ги, покрај бугарскиот, уште и современите јазици: англискиот, францускиот, германскиот, рускиот,

24 Мисирков, Собрани дела, III: 321.

25 Ibid.

26 Мисирков ги нарекува вештачките јазици и „помошни“ во вистинска смисла на зборот, зашто, како што ќе се види подолу, излезот од безизлезноста го наоѓа токму со помошта на споменатиов вештачки јазик.

27 Идо“ и Македонија на Македонците, в. Мисирков, Собрани дела, III: 321.

28 Ibid.

29 Констатацијата на Бл. Ристовски дека именувањето на старословенскиот јазик како старобугарски е под влијание на германската лингвистика, ја позајмуваме како веројатна (в. фуснота 191: „Писмо на К. Мисирков до водачот на идистите во Бугарија Т. Канев“, К. Мисирков, Собрани дела, III: 317).

чешкиот, полскиот, српско-хрватскиот, современиот грчки, романскиот и литванскиот, за мене, значи, не беше тешко не само да го разберам есперанто, туку и да го сфатам потеклото на неговата лексика и на неговите граматички форми, како и неговата артифициелност и нелогичност.³⁰

Затоа, со зборовите што следуваат, ја покажува и неговата резервираност кон вештачките јазици, признавајќи ја својата професионална наклонетост кон учењето природни јазици:

„Признавам дека мошне многу инсистирам на изучувањето на природните јазици, мислејќи дека вештачкиот е осуден на ефемерна егзистенција, па токму затоа го советував син ми да се откаже од вештачките јазици и да прилегне врз изучувањето на живите. Не ме послуша: само го остави есперантото и почна да учи идо ... Во текот на годината интересирањето за идо се засили кај него и тој се претплати на списанието Мондо“³¹.

Како филолог, и Мисирков се заинтересирал за јазикот идо: „Тогаш и јас се заинтересирав за јазикот идо и за содржината на списанието“ и понатаму во текстот, јазично го анализира овој вештачки јазик, давајќи еден вид рецензија³². Со оглед на состојбите во Македонија и со оглед на нејзината безизлезност, Мисирков смета дека овој вештачки јазик може лингва франка и да биде решение за општењето со народностите во Македонија:

„’Идо‘ би можел да стане не само средство за општење со западните културни народи на стариот и новиот свет, но и за заемно општење меѓу сите македонски народности: Бугари, Власи, Албанци, Турци и Грци, кога секој Македонец, освен мајчиниот јазик, како средство за општење со своите сонародници, го учи уште и меѓународниот јазик ’Идо‘ за општење со другите народности во Македонија и во целиот културен свет.“³³

30 Ibid.

31 Текстот (потпишан како: S-o.Th. Kaneffen Sofiarecevislasequantaletroda Sioro K. Misirkoff, filologo, profesoroginazialaenKarlovo) што го користиме е објавен во споменатото списание „Мондо“, XIII, 1-2, Stockhlohm, 1924, 4-5, што значи на идо-јазикот, кое за потребите на Собраните дела на Мисирков, акад. Бл. Ристовски се погрижил да биде преведено на македонски јазик, в. фуснота од „Писмо на К. Мисирков до водачот на идистите во Бугарија Т. Канев“, Собрани дела, III: 317.

32 Собрани дела, III: 318.

33 „Идо“ и Македонија на Македонците, Собрани дела, III: 321.

Од 1923 година,³⁴ па сè до крајот на својот живот Мисирков повеќе пати пишува за вештачките јазици есперанто и идо³⁵, а во учебната 1925/1926 година држи и повеќе предавања во Копрившtica, каде што е отворен и курс за јазикот идо и каде што не е сличајно што го води тој, зашто написите за вештачкиот јазик идо се поврзани директно со македонското прашање. Меѓутоа, вештачкиот јазик идо им го препорачува и на Бугарите³⁶, што може да се види од објавената статија „Меѓународен јазик“, под чиј наслов е и предавањето пред граѓанството во Копрившtica.³⁷ Познавајќи ги образовните програми за средните училишта во Бугарија, каде што се предаваат: францускиот, германскиот и делумно англискиот јазик, кои се во функција на нивната подоцнежна примена (за публикување двојазични научни изданија, истовремено на бугарски и на француски; за употреба на некој од живите јазици во меѓународната трговија итн.), Мисирков смета дека во сите случаи меѓународниот вештачки јазик може да го замени кој било жив европски јазик, давајќи му предност на идо-јазикот: „... јас му давам предност на идо пред есперанто“. Мисирков, како јазичар, ја наведува причината зошто нема големо внимание за учење вештачки јазик:

„Причината за тоа се крие во околноста што живите јазици на современите големи европски народи со нивните богати литератури можат наполно да ги задоволат културните потреби на луѓето што им припаѓаат на мали народности и што имаат потреба од туѓи јазици.“

Во негов стил, во текстот полемизира, при што ги наведува своите размислувања сопоставувајќи ги вештачките („Зошто ни е нов, вештачки јазик кога има толку живи, па и мртви (како старогрчкиот, латинскиот, старобугарскиот) природни јазици, со готови културни творби на нив! Зошто ни е одново да создаваме јазик што не се зборува досега од никој народ и да создадеме наука и литература на тој вештачки јазик што нема да биде разбираана од ниеден народ, а ќе гледа да ги задоволува потребите на целото општество“) наспроти природните јазици³⁸ за,

34 На почетокот на „Писмото ...“ Мисирков запишал: Карлово, 14 декември 1923.

35 Како јазичар, согледувајќи го подобриот јазичен систем на јазикот идо, Мисирков го претпочита повеќе овој вештачки јазик од есперанто.

36 Мисирков во тој период живее и работи во Бугарија и во статијата „Меѓународен јазик“ што е објавена во „Мирь“, XXX 7318, на 7.XI1924, 4. пишува: „Идејата за меѓународен јазик во Бугарија го нема она внимание што го заслужува“ (Собрани дела, III: 324.)

37 Бл. Ристовски, Одбрани страници, 364–365. 28 „Меѓународен јазик“ (Собрани дела, III: 324.)

38 „Во овие и во слични размислувања има извесен дел вистина, но не помалку и

во продолжение, да може да ја искаже вистинската (нелингвистичка) оправданост:

„Но вештачкиот меѓународен јазик има свои предимства и свој *raison d'être*. Тој не е национален, така што не ѝ дава предимство на една нација пред други... Кога учиме и користиме еден вештачки меѓународен јазик ние со тоа не спомагаме за зголемување на националната гордост на ниеден од современите големи европски народи што се стремат кон хегемонија, и политичка и духовна, честопати вонредно жестока спрема другите големи и мали народности.“³⁹

Мисирков, искажувајќи ја состојбата на малубројните нации и нивната „потреба“, покрај својот роден јазик, да учат/да изучуваат барем уште еден туѓ јазик, препорачува да биде тоа еден меѓународен вештачки јазик за да може секој човек да ги прошири своите познавања и да го следи животот во странство, а на секој член од малубројните народи му сугерира живите јазици на големите европски народи да го заземат третото, четвртото итн. место во филолошкото образование. Пишувањето на ваков текст, за употребата на еден меѓународен вештачки јазик во Бугарија, сметаме дека е обмислено од страна на Мисирков, по објавувањето на текстот „’Идо‘ и Македонија на Македонците“. Гледано хронолошки, текстот „Меѓународен јазик“ е објавен четири месеци по текстот „’Идо‘ и Македонија на Македонците“, во кој е засеegnато македонското прашање, што, пак, ни дава право да мислиме дека со залагањето за воведување вештачки јазик, како втор, и во Бугарија, Мисирков ќе има можност и на овој начин да дејствува надвор од својата татковина.

Со разработувањето на идејата за втор, вештачки јазик уште еднаш се покажа немирниот дух на Мисирков, кој, до крајот на својот живот, не можеше да се помири со состојбата на македонскиот народ и на македонскиот јазик, а тоа што сакаме да го подвлечеме, по овој повод, е дека Мисирков дејствувал како филолог, јазичар и за јазичното прашање барал *јазично решение* (подвл. Л.Т.).

Како што можеше да се забележи погоре, Мисирков водел сметка за културните вибрации во Европа и сметал дека не треба Македонија и Македонците да останат надвор од културните движења. Во таа насока, нашата анализа ќе ја привршиме со еден осврт кон една културна рефлексива денес за значењето на делото и на ликот на Крсте Петков Мисирков.

заблуда. Вистина е дека англискиот, францускиот и германскиот јазик имаат богата литература што конкуренцијата на еден вештачки јазик за нив долго нема да им биде страшна. Знаењето на еден од овие три живи јазици ќе ги задоволи првин потребите од еден туѓ јазик повеќе од еден вештачки јазик.“

39 „Меѓународен јазик“, Собрани дела, III:325.

Како што можеше да се забележи, на слајдовите од презентацијата оеа цитати од делото на Крсте Мисирков, кои се особено важни во научноистражувачката работа.

Но, цитатите, како *тточно и целосно пренесен дел од некој текст* или *од оидределен автор* (дефиниција според Толковниот речик...) се употребуваат и во друго нетекстуално опкружување, односно можат да бидат вклучени, пошироко, во друг вид културно опкружување. Причините можат да бидат различни. Имено, последниве години (па и децении – можеме да кажеме) се наоѓаат начини, на пример, да се привлече вниманието на пошироката јавност токму со делото на Крсте Мисирков. Можеме да кажеме дека поттик за тоа беа, на пример, различните јубилејни датуми на Мисирков и на неговото дело, вклучени во различни форми, меѓу кои, овде, сакаме да ја истакнеме формата *филм* –2. Уметничко или документарно дело снимено на филмска лента. Игран филм. Футуристички филм. Документарен филм. Цртан филм; 3. а) Дејност поврзана со снимање и прикажување на филмски остварувања. Состојбата во македонскиот филм. б) Уметност настаната со реализирање на филмската техника. Тој успеа на филм. в) Конкретна реализација од филмската уметност, кино или телевизиска претстава. Вечер ќе гледаме филм.

Во таа насока, препознаваме една културна рефлексija – подготвување филмови за определена историска личност. Таков пример беше долгометражниот документарен филм „Јанса“ на новинарот Никола Т. Калајциски. Имено, во овој филм, кој е направен за животот и за делото на академиот, поетот, писателот и еден од кодификаторите на современиот македонски стандарден јазик Блаже Конески, според мотиви од неговиот „Дневник по многу години“ е неизбежно присуството и на Крсте Мисирков. Пред сè, во оригиналните снимки, кои се вметнати во документарниот филм, каде што зборува самиот Блаже Конески, името и делото на Крсте Мисирков го споменува неколку пати. Така, во рамките на Блажеконеесковата културна мрежа се продолжува животот и делото на Крсте Мисирков, која е посилна од фактот дека книгата „За македонските работи“ од пред тоа се наоѓа поставена на интернет.

Во таа насока се и документарни филмови, меѓу кои можеме да го вброиме и најновиот – подготвен по повод 70 години од основањето на Институтот за македонски јазик „Крсте Мисирков“ – Скопје, кој беше емитуван во рамките на Отворените денови на Институтот во јуни 2003 година.

Но, ако се вратиме на цитатите, тогаш одличен пример за нивно користење се токму краткометражните филмови (клипчиња), каков што беше првонаградениот од студентите од ..., кој беше емитуван првиот ден од Отворените денови.

Очигледен е бенифитот од културните рефлексии во пошироката јавност особено кога се прославуваат јубилеи, кои можат да бидат најразлични – покрај „подвижни слики“ – мислиме на филмот, можат да бидат и „статични“ – како што се оние на најразлични форми: маици, беџови итн. со амблемот на Крсте Мисирков, со негови цитати и сл.

Наместо заклучок, ќе кажеме дека што и да се направи, е можност културно да се разбранува јавноста, па ни се наметнува идејата и за реобјавување на книгата „За македонските работи“ во некомерцијално издание, достапно до секој заинтересиран читател. Зошто да не биде сторено тоа сега и овде, односно во оваа година (2023) во издание на Институтот, а по повод 120 години од нејзиното објавување.

проф. д-р Борче Арсов

Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“ при УКИМ во Скопје
borcea@imj.ukim.edu.mk

ОД БОЖИГРОПСКИ ДО МИСИРКОВ. ОД СТИЛИЗАЦИЈА ДО СТАНДАРДИЗАЦИЈА НА МАКЕДОНСКИОТ ЈАЗИК

Апстракт: Во центарот на ова предавање се две сопоставувања: Павел Божигропски наспрема Крсте Мисирков и Кониовското евангелие наспрема „За македонските работи“. Преку споредба на животниот пат и на родниот говор на Божигропски и на Мисирков, како и преку анализа на делови од дела или од записи со кои се поврзуваат нивните имиња, доаѓаме до мошне интересни согледувања. Двајцата ги поврзува истиот роден говор, еницевардарскиот, но и придонесот во стандардизацијата на македонскиот јазик. Во средината на 19 в., Божигропски тоа го прави суптилно, но не и несвесно, преку редакција и стилизација на првата рака на текстот на Кониовското евангелие. На почетокот на 20 в., Мисирков настапува директно и ги изнесува своите ставови во книга, јасно поставувајќи ги столбовите на современиот македонски стандарден јазик.

Клучни зборови: Павел Божигропски, Крсте Мисирков, стилизација, стандардизација, македонски јазик.

1. Вовед

Годинава се навршуваат 120 години од издавањето на „За македонските работи“ на Мисирков, книга со епохално значење за секој Македонец и непресушен извор на истражувања за секој македонист, без разлика дали неговата работа е потесно поврзана со јазикот, со историјата, со културата.

Овој јубилеј нè наведе на размислување дали оваа книга и, пошироко, дејноста на Мисирков, е директно или индиректно поврзана со дејноста на една друга личност значајна за македонскиот јазик, литература и култура, чијшто животен пат, за сосема малку, не се пресекува со оној на Мисирков. Станува збор за Павел Божигропски.

Во тој правец, клучни за предавањево се две сопоставувања: Божигропски наспрема Мисирков и Кониовското евангелие наспрема „За македонските работи“. За момент некому овие сопоставувања може да му звучат збунувачки, особено второво, каде што паралелно се разгледуваат превод на евангелски текст и оригинално дело што се занимава со политичка, општествена, историска, етнографска и со јазична проблематика. Сепак, заклучоците можат да бидат интересни.

2. Животниот пат и јазикот на Божигропски и на Мисирков

2.1 Божигропски

Во денешно време, за животот и за работата на Павел Божигропски (приближно 1800 – 1871) се знае многу повеќе од порано. Од работата на акад. Блаже Ристовски се добиваат основните сознанија за животот и за книжевната дејност на Божигропски (Ристовски 1989: 96–107). Во своите трудови, Божигропски го споменува и бугарскиот научник Јордан Иванов (в. на пр. Иванов 1970: 181) Понатаму, за неговиот живот и за неговата работа пишува и Илија Велев (в., на пр., Велев 1997: 309 и Велев 2009: 180–201), но најмногу информации за животот на Павел Божигропски, во поново време, извлекуваме од изданието на монографијата посветена на Кониовското евангелие (Lindstedt, Spasov, Nuorluoto 2008).

Архимандрит Павел Божигропски е роден во близина на Еницевадар (грч. *Γαννισά*), во селото Кониово (грч. *Λυτικό*), Р Грција. Во погоре споменатата монографија Људмил Спасов (Spasov 2008: 423–426) прави хронолошки преглед на фактите, поврзани со животот на Павел Божигропски. Според овој преглед, Божигропски е роден приближно во 1800 г. и, најверојатно, станал монах во Зографскиот манастир на Света Гора. Подоцна добива титула *архимандрит*⁴⁰. Во 1841 година го составил и го подготвил за печатење изборниот Апостол („Апостол или дејанија и посланија свјатих апостолов“) на црковнословенски јазик, а го издава во 1856 (?) во Константинопол. Во 1852 година е издаден дел од Кониовското евангелие (КЕ) во печатницата на Кирјак Држилович во Солун (грч. *Θεσσαλονίκη*).

Во 1856 година Божигропски престојува во Белград и тоа кај Шафарик, кој во тоа време е директор на Белградската библиотека. Овој податок е интересен, бидејќи печатот на печатената насловна страница од текстот (в. Фотографија 4) покажува дека овие неколку печатени страници од Кониовското евангелие биле дел од библиотеката на Шафарик, односно сфаќаеме дека Божигропски нему му го дал печатениот текст. Дополнително, од ракописниот текст на насловната страница, се заклучува дека оваа копија била купена од страна на македонскиот преродбеник Константин Димитриевич Петкович (1826 – 1897) или му била дадена во Истанбул на 29 јануари 1953 година (Lindstedt, Wahlström 2008: 236).

40 Од грч. *αρχιμανδριτης*; значење: старешина на важен манастир или на група манастири во православната црква.

Во октомври 1867 година Божигропски станува игумен на Лесновскиот манастир, каде што останува да живее приближно 3 години. Умира, приближно, во октомври, 1871 година и е погребан или во Битола или зад олтарот во црквата во Вртокоп во близината на Воден (за повеќе в. Spasov 2008 и Ристовски 1989).

Родниот говор на Божигропски, според овие податоци, е еницевардарскиот говор или, пошироко, долновардарските говори. Покрај познавањето на црковнословенскиот јазик, но, несомнено, и на други словенски и несловенски јазици, Божигропски, секако, во текот на животот, освен со родниот говор, бил во контакт и со други македонски говори, вклучувајќи ги и централните говори на западномакедонското наречје. Ова е особено важно и за неговите интервенции во текстот на Кониовското евангелие, но и за сопоставувањето со текстот и со јазикот на „За македонските работи“ на Мисирков.

2.2 Мисирков

Крсте Мисирков ѝ е многу (по) добро познат на македонската и на македонистичката јавност, но овде изделуваме неколку важни податоци за неговиот живот, осврнувајќи се на оние што можат да бидат клучни во сопоставувањето со Божигропски. Најмногу информации за Мисирков наоѓаме во истражувањата на акад. Блаже Ристовски, кој голем дел од кариерата му ја има посветено токму нему.

Роден е на 6/18⁴¹ ноември 1874 година во село Постол (недалеку од некогашниот антички град Пела, престолнина на Античка Македонија, денешна Р Грција) во Егејска Македонија. Образованието го почнува во родното село на грчки јазик, а го продолжува во Софија, во Белград и во Шабац. Во 1885 г. во Белград, Мисирков ја завршува Белградската учителска школа, а 2 години претходно го основа и здружението, односно *ученичката дружина* „Вардар“, чишто неофицијални, но вистински цели, како што се споменува кај Ристовски (1991: 9), биле „Негоите членои да се запознаат и да си изработат една програма, која ќе ја осашествуваат во Македонија тајно од србцката пропаганда“. По замирањето на дружината и завршувањето на учителската школа, во 1885 г. Мисирков заминува во Одеса, а по неколку обиди за продолжување на образованието во Софија и во Москва, заминува во Санкт Петербург. Успева да се запише на омилениот Историско-филолошки факултет, но стипендија добива дури подоцна, со помош на својата прва сериозна

⁴¹ Ристовски 1991: 5.

студија (на руски јазик) под наслов „За значењето на моравското (ресавското) наречје за српскиот јазик за современата и историската етнографија на Балканскиот Полуостров“, објавена во списанието „Живая старина“.

Летото 1900 година Мисирков го поминува во родното село, а есента во Постол пристигнува „Македонската експедиција“ на Руската академија на науките, во која учествува и Петар А. Лавров, професорот на Мисирков. Како дел од оваа експедиција, Мисирков ја пишува својата прва научна работа на македонски јазик, која целосно никогаш не е објавена, туку само дел од тие материјали се поместени во првиот број на списанието „Вардар“ (1905 г.). Во архивот на Лавров е делумно зачуван ракописот на Мисирков, заедно со народните песни што тој ги запишал во тоа време во родното село. (Ристовски 1991: 14). Во 1902 година ја одбранува својата дипломска работа „Кон прашањето за народноста и причините за популарноста на македонскиот крал Марко“. Во Санкт Петербург, како ученик на Бодуен де Куртене, изработува семинарска работа за полскиот јазик, а во Одеса подготвува студија за носовките во овој јазик, повикувајќи се и на носовките зачувани во некои јужномакедонски говори.

Од особено значење за македонската национално-револуционерна работа е основањето на ТМОК (Тајниот македонско-одрински кружок) во Санкт Петербург, чијшто член-основач е Мисирков, а потоа и негов претседател и најактивен член. Овој кружок е чекор кон основањето на Македонското студентско друштво во 1902 г., кое следната година се преименува во Македонско научно-литературно другарство „Свети Климент“ (а потоа „Св. Кирил и Методија“) и прераснува во најзначајна македонска национална институција во тој период.

На крајот од 1902 г. Мисирков се сели во Битола, каде што работи како гимназиски професор, а во август 1903 г. повторно се враќа во Санкт Петербург, каде што се одржуваат првите три заседанија на Македонското научно-литературно другарство „Свети Климент“ и каде што Мисирков изнесува три научни работи, кои стануваат први три статии во неговата книга „За македонските работи“. На овие три статии, во ноември 1903 г., Мисирков додава уште два прилога и предговор, со што целосно ја оформува книгата и ја печати во Софија. Прогонуван поради силното национално чувство и поради македонистичките идеи, Мисирков заминува во Бердјанск, па во Одеса, каде што во 1905 г. го подготвил за печат првиот број од списанието „Вардар“. И покрај

плановите да излегува две или три години по ред, сепак, пред сè, поради финансиски причини, од списанието останува само подготвениот прв број. Потоа, Мисирков има неколку неуспешни обиди за враќање во Македонија, но по краткиот престој во Јужна Македонија како „руски воен дописник“ за време на Првата балканска војна, се враќа во Одеса. Во неможност да се врати во татковината, а постојано патувајќи меѓу Одеса, Киев и Кишенев, мигрира во Софија, каде што, по извесно време, му се прибира и семејството (Ристовски 1991: 35). Живеејќи и работејќи во Бугарија (Софија, Карлово, Копривштица), а безуспешно трудејќи се да мигрира во Скопје, Белград или Загреб, во текот на околу две години (1923 – 1925) Мисирков објавува триесетина значајни статии што се однесуваат на Македонија и на македонското прашање во тогашните услови. Обвинуван за недоследност и за предавство на бугаризмот, Мисирков само една година пред својата смрт изјавува: „Јас не се каам што уште пред 28 години се објавив за македонскиот сепаратизам. Последниов беше и си остана за мене единствениот излез, најдобриот пат по кој македонската интелигенција би го исполнила и ќе го исполни својот долг пред татковината и пред нашиот народ“. (Ристовски 1991: 38).

Во пријавата за стипендија на Универзитетот „Колумбија“ во Њујорк, кон крајот на својот живот, Мисирков пишува дека, освен англискиот, ги владее и следниве странски јазици: германскиот, францускиот, старогрчкиот, латинскиот, рускиот, чешкиот, полскиот, српско-хрватскиот, новогрчкиот, романскиот и литванскиот.

Мисирков умира на 27 јули 1926 г. во Софија.

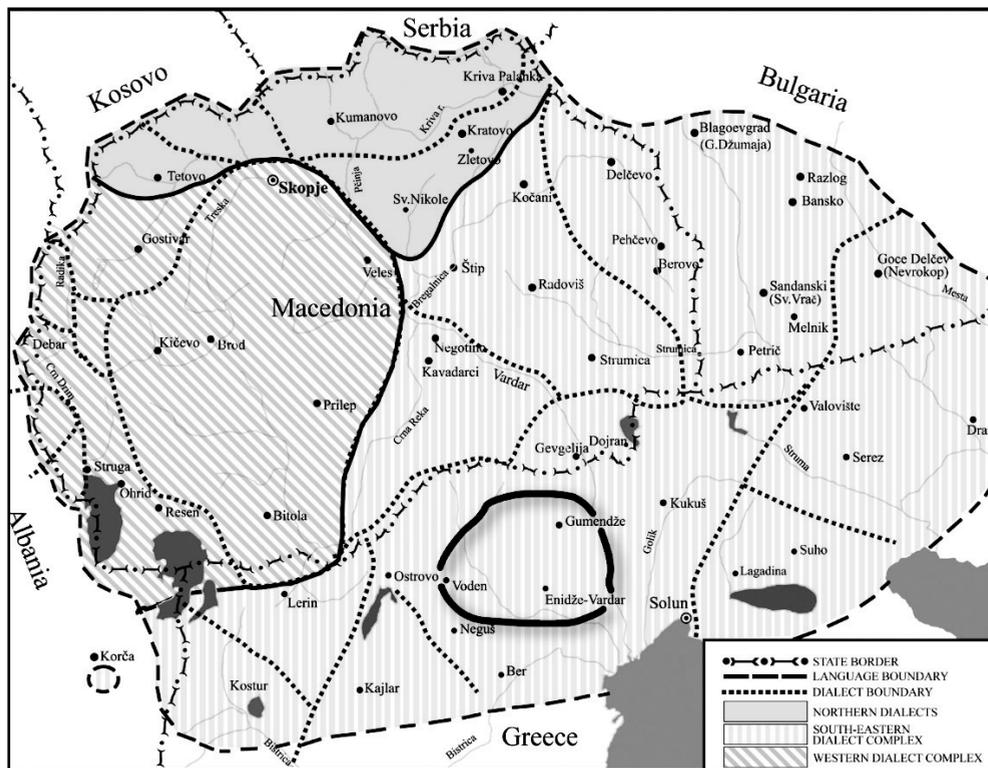
Важно за предавањево е да се концентрираме, покрај на јазикот во „За македонските работи“, на јазикот на Мисирков во неговите рани ракописи напишани на македонски.

Истакнуваме дека родниот говор на Мисирков, исто како и на Божигропски, е еницевардарскиот говор, односно долновардарските говори.

3. Родниот говор на Божигропски и Мисирков

Еницевардарскиот говор, односно, пошироко, долновардарските говори ги опфаќаат областите по долниот тек на реката Вардар, и тоа во Гевгелиско и во Дојранско во нашата република, а во Егејска Македонија, во Кукушко, Воденско, Пазарско, Солунско, Мегленско

и Кајларско. Овие говори на север граничат со планинските масиви Беласица–Кожуф–Нице; на запад со леринскиот говор, по линијата на планината Нице–Островско Езеро и преку планината Каракамен до реката Бистрица и до Солунскиот Залив; на исток граничат со лагадинските и со серските говори, а границата оди источно од Солун и се движи приближно по вододелницата на сливот меѓу реките Струма и Вардар (в. Карта 1). На фонетско-фонолошки план, како поважни се издвојуваат следниве особености: парадигматскиот акцент (сп.: *уфч'ар*, *уфч'ари*, *уфч'ариѝе*); редуцијата на неакцентираниите вокали (сп.: *раб'оѝа*, *чув'ек*, *жил'езо*); елизијата на неакцентираниите вокали (сп.: *ж'ениѝа*, *вр'емѝу*, *о'еѝѝѝо*); рефлексот на *он* (**o*) во *а* (сп.: *р'ака*, *ѝаѝѝ*); рефлексот на **r* и **l* во двофонемски групи во кои вокалната функција ја врши *а* (сп.: *с'арце*, *о'арва*, *ж'аѝѝо*, *с'аѝа*), *к'шиѝ*, односно *ѝ/ж*о како рефлекс на групите **tj* и **dj* (сп.: *нок*, *св'ека/ѝл'еици*, *ѝ'аѝѝѝи* и *в'ежда*, *м'ежда*); нецелосно извршено ново јотување (сп.: *бр'аѝѝја*, *л'удје*); *x* се чува на крајот на зборформите (сп.: *сѝрах*), пред согласка се слуша ослабнатото *ʃ*/, а во одделни случаи се испушта или е заменето со *j* (сп.: *ѝлед'ахме*, *ѝлед'аме*, *н'иѝни*); согласката в пред сонантите *n* и *l* преминува во *ф* (сп.: *фнук*, *фл'езе*). На морфолошки план, значајни се следниве особености: множинската наставка *-ове* (сп.: *сваѝѝ'ове*, *вул'ове*), но и *-ови* (во Воденско) (сп.: *сѝул'ови*, *нуж'ови*); наставката за 1 л. едн. презент *-ум*, во која *у* е добиено со лабијализација (сп.: *в'икум*, *б'еѝум*, *с'акум*); во врска со реструктурирањето на глаголските групи, кај глаголите од е-групата има комбинација, и тоа во 3 л. едн. презент глаголите завршуваат на вокалот *-е* (сп.: *н'осе*, *ѝ'ере*, *с'аке*), а во 2 л. едн. основниот вокал *е* и (сп.: *н'осиѝи*, *ѝ'ериѝи*, *с'акиѝи*); образување на 2 л. мн. од императивот со наставката *-еѝѝе* (сп.: *бир'еѝѝе*, *нус'еѝѝе*); предлогот во се јавува во формата *уф* (сп.: *уф нас*, *уф мене*); има само една членска морфема *-оѝ*, која се редуцирала во *-уѝ* (сп.: *чув'екуѝ*, *в'олуѝ*), а поретко може да се испушти *-ѝѝ*; предлозите на и врз се употребуваат заедно (сп.: *ѝагна на врз неѝо*); општата множинска замена се јавува во формата *сѝѝ*, *сѝѝа*; кратките заменски форми за директен објект се јавуваат во формите *мѝ* (ме), *ѝѝ*, *нѝ*, *вѝ* (в. Марковиќ 2001, 122–125). За повеќе за долновардарските говори в., на пример, Каранфиловски 1992, Каранфиловски 2000.

Карта 1 (на Марјан Марковиќ и на Макс Валстрем, од Karanfilovski, Spasov, Arsov 2008, 313)

Голем дел од споменатите карактеристики забележуваме во првата рака на KE (в. точка 4), која, иако не му се припишува на Божигропски, сепак, го изразува неговиот роден говор, односно говорот на неговото родно место. Овде ја даваме кириличната транскрипција⁴² на многу кус извадок од првата рака на почетокот на ракописот (Јован 1, 1–4)⁴³, а во продолжение е даден и факсимил од првата страница од оригиналниот двојазичен текст со грчко писмо (Фотографија 1):

42 Кириличната транскрипција на целосниот текст на првата и на втората рака на KE, подготвена од Мито Аргировски, Елка Јачева-Улчар, Виолета Крстевска, Људмил Спасов и Марија Чичева-Алексиќ се содржи во монографијата посветена на KE (Lindstedt, Spasov, Nuorluoto 2008: 179–234).

43 Транскрибираниот дел е даден во вид на фотографија за да не дојде до несакани изместувања на знаците при техничката обработка на материјалот од предавањето.

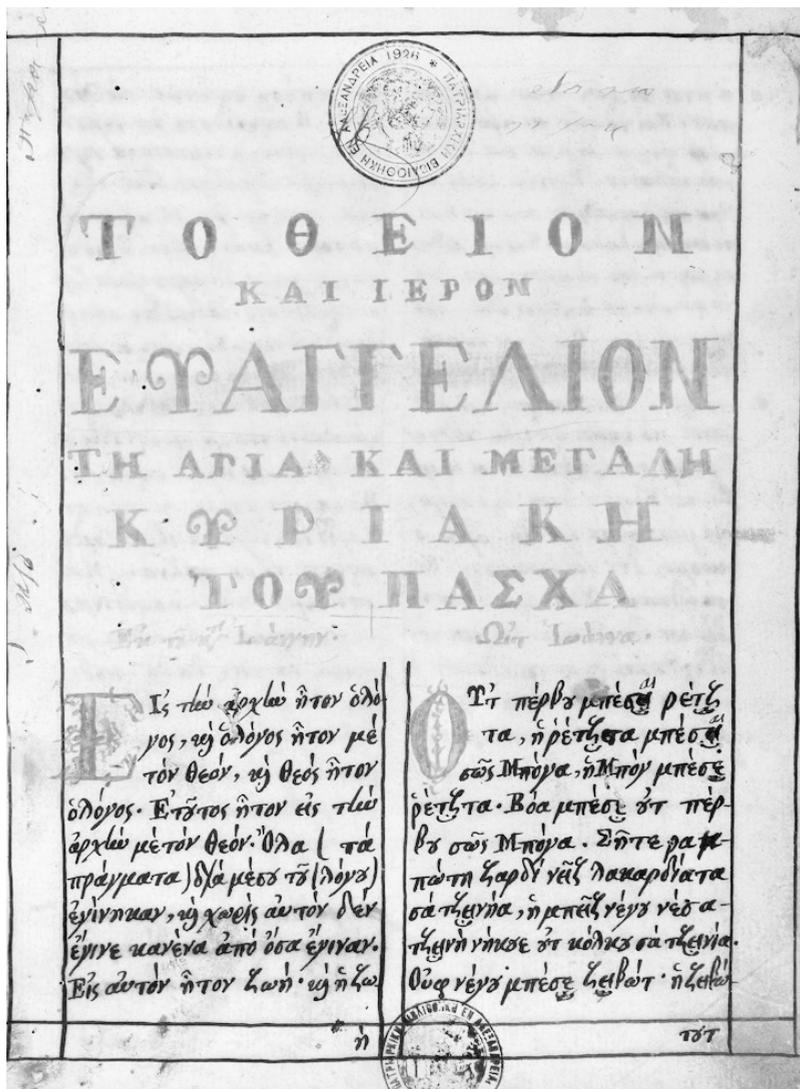
От Иоанна. (JI, 1-17)

(1) Утпέρву бέши рέχта⁶, и рέχта бέше сѡс⁷ Бѡга, и Бѡг бέше рέχта. (2) Вѡа бέше утпέρву сѡс Бѡга. (3) Сѣте рабѡти⁸ зарди⁹ нѣз лаκάρдиата са¹⁰ чинѣа, и биз нѣгу нѣ са¹¹ чинѣ нѣкуе ут κόлку са чинѣа. (4) Уф нѣгу бέше живѡт: и зивѡ-¹²

ТУТ

стр. 2

тут бέше сфѣтут нá л'удиту. (5) И сфетѣлуту уф темнѣната сфѣти, и темнѣната нѣ

Фотографија 1: Првата страница од ракописот на КЕ (Јован 1, 1–17)

Од *Bibl. Patr. Alex.* 268. Фотографијата е преземена од: Lindstedt, Spasov, Nuorluoto 2008, III

Родниот говор на Мисирков го гледаме во неговите записи на народни песни од селото Постол (1900 г.), како и од неговите записи за родниот крај (1900 г.) направени за потребите на „Македонската експедиција“ на Руската академија на науките, во која учествува и Петар А. Лавров, професорот на Мисирков, во чијашто архива и се пронајдени овие записи.

Овде даваме мал извадок од транскрипцијата⁴⁴ на записите за родниот крај на Мисирков и на записите на народни песни од селото Постол (транскрипцијата е позајмена од Ристовски 1991: 67, 93), а во продолжение се дадени и факсимили од првите страници на двата ракописа (Фотографија 2 и Фотографија 3):

I. ЗАПИСИ НА КРСТЕ МИСИРКОВ ЗА РОДНИОТ КРАЈ (1900)

На крајта на ланцката скалјајцка гудина¹ съ стукмих су брат ми Лазар² па да си ом на патриата и ако уломнани да си имах утидено ув идна гудина две пъга ув идна гудина.³ Ама ки реча некуј шо зар ногуту удејна на патриата можа му а удмиля на неа? – На ва питачка му са пувъријна на чувек су изридувачката на съта патки шо имам пуминато, коа бих дома на 1898–99 гудина. Ама не гледајки на то шо ма чека ут ки си ом дома и сакајки да му свършам идна работа на брат ми яс чиних нает да кинисъм ут тува за милта ми патрида на крајта на Питровјут месец. За то прид кинисувајнето му удрих иден телј: шо права да права, да си ј зева по ихтизалијте шејва и поскоро да са најда на Питирбург, оти он имаше нает пишин да ода на јдно русско село къд иден му другар, там да пуседа тро и напкум къда стреди на Бугу-

⁴⁴ Транскрибирианиот дел е даден во вид на фотографија за да не дојде до несакани измествувања на знаците при техничката обработка на материјалот за предавањето.

II. ЗАПИСИ НА НАРОДНИ ПЕСНИ ОД СЕЛОТО ПОСТОЛ
ОД КРСТЕ МИСИРКОВ (1900)

[1] *Лазаричка. II¹. На дете*

Виздѐн ми са шѐташ лудо нис ширóко пóле,
На вичѐра идиш кóина да напóиш на бѐли Дуна́ве
На бѐли Дуна́ве, на мóмини двóре.
Шо тѐ видѐ мóмината ма́ика
Ка́ тѐ видѐ, станá уф кúk'и² флизѐ.
Шо испадна́ ма́ик'ината к'ерка:
Шо шк'итúваш лудо-младо во́иа нок'ну вре́ме.

[2] *III. На жинѐт*

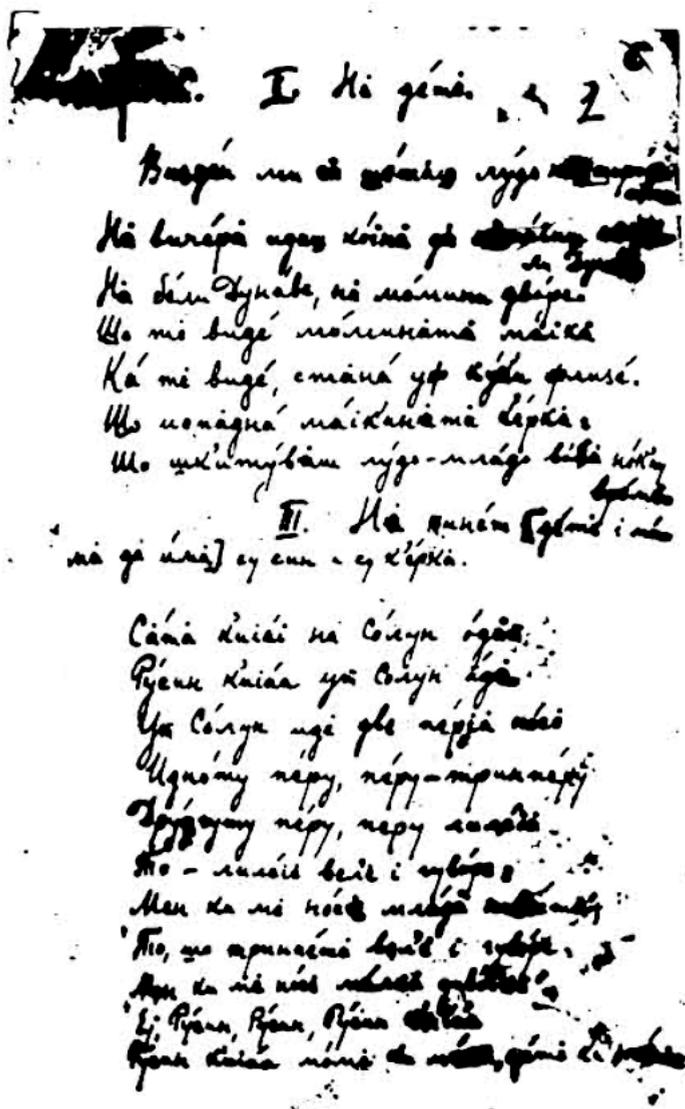
[*дѐтѐ³ и мóма да́ има*] *су син и су к'ѐрка.*

Са́та к'и́и́и на́ Сóлун óдат,
Рúсин к'и́и́а ут Солун йдѐ
Ут Сóлун идѐ две пѐри́а нóсѐ
Иднóту пѐру, пѐру-тринпѐру
Дрúгугу пѐру, перу лилѐ́иа
То – лилѐ́иѐ велѐ и гувóре:
„Мен ки мѐ нóсѐ млада нивѐста“;
То, шо тринпѐ́та велѐ и гувóре:
„Мен ки мѐ нóсѐ ма́лка диво́ика“.
Еј, Рúсин, Рúсин, Рúсин к'и́и́а
Рúсин к'и́и́а мóма ки м́жа, дѐтѐ к'и жѐна.

ia
КЕИ'Б К.Б.В КЕИ'Х, КЕИ'А 1 25

На крајта на лавулата слајјачка у-
 дна се сојузничу су брати ми лаву на да си
 од на патрима и ако уломоти да си иста
 утврдоу че иста утврдоу две нџма че иста у-
 дна. Иста че рота сакуј мо сар сојузничу утврдоу
 на патрима? ³ КЕИ'А му а утврдоу че иста?
 Не че тумарка му се тумарује на мувел су
 аспригубарката на авна патри мо патри
патри Кос дир дома на 1898-99 утврдоу. Иста
 че мегајчи на мо мо на патра че че си он дома
 а савајчи да му аспригубарката иста работна че
 брати ми че тумарка насти да Кос патри че
 тумарка на тумарка ми патрима на крајта
 на Питровијур месу. Че тумарка Кос патри
 мо му утврдоу иста тумарка: мо права да права
 да си; сева мо Питровијур месу и тумарка
 ево че са тумарка на Питровијур, месу.

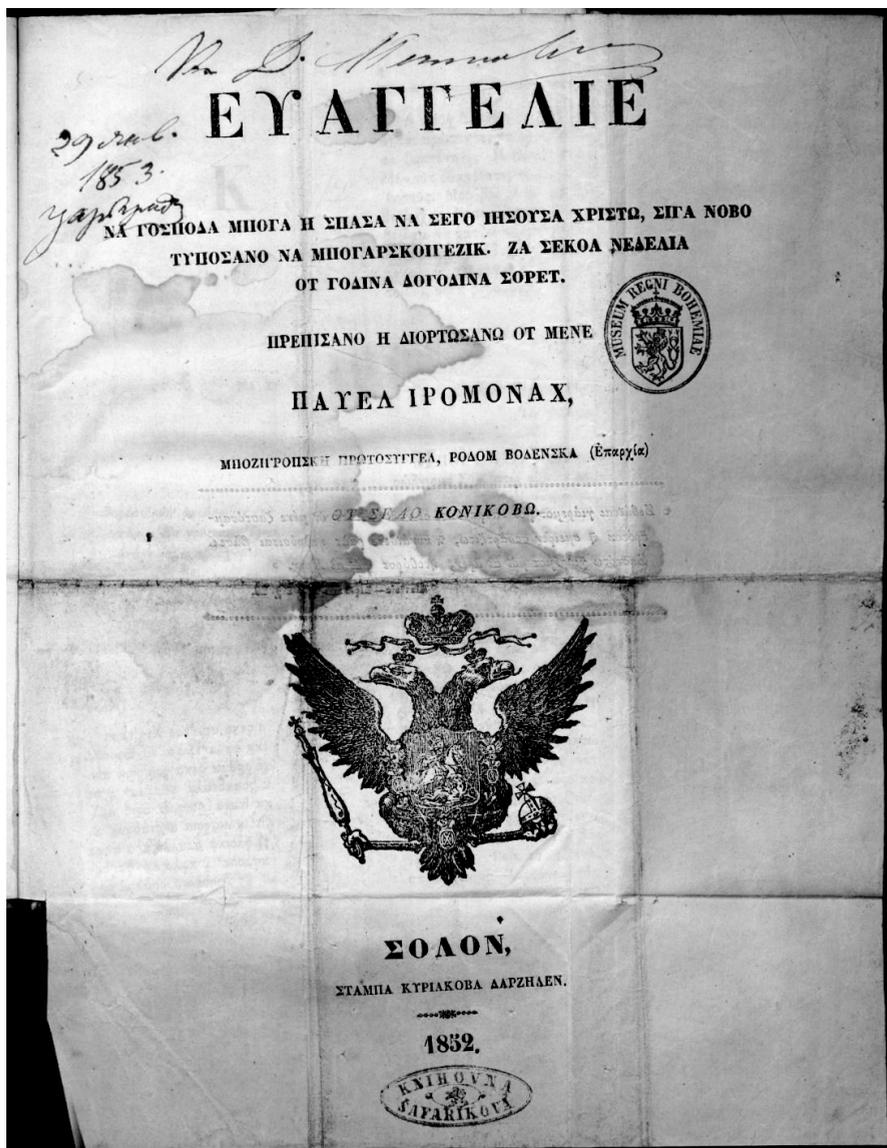
Фотографија 2: Записи на Крете Мисирков за родниот крај (1900) – од
 Ристовски 1991: 113

Фотографија 3: Записи на народни песни од селото Постол од Крсте Мисирков (1900) – од Ристовски 1991: 153

Од приложениот материјал, очигледно е дека станува збор за сосема истиот говор и во првата рака на КЕ и во записите на Мисирков, а разликите, наместа, се гледаат при изборот на графемите. На пример, во случајот на КЕ доследно се следи изборот направен во оригиналот напишан со грчко писмо, па, оттаму, се користи графемата „а“, односно

Lindstedt, Spasov, Nuorluoto 2008: 21–22). Мошне значајно е да се спомене дека втората рака претставува стилизација, со што Божигропски се јавува како редактор на првата рака (на оригиналниот превод на народен македонски јазик). Особено важно е и дека КЕ е најраното современо македонско евангелие печатено со грчко писмо во Солун, во 1852 г.

Фотографија 4: Од Чешкиот национален музеј (Библиотеката на Шафарик 75, D 152); Фотографијата е преземена од Lindstedt, Spasov, Nuorluoto 2008: 246

Наведуваме уште неколку исправки, кои се гледаат и во приложениот текст на Фотографија 5 (Јован 9, 1–38):

- Изборот на формата *руо'иш̄ели* покажува стилизација од страна на втората рака. Употребата на оваа форма во втората рака на КЕ е доследна, т.е. се среќава секаде, без исклучок. Во сите позиции каде што во првата рака на КЕ се среќава формата *иш̄'аӣки* за означување на двајцата родители, во втората рака на КЕ се среќава формата *руо'иш̄ели*. Ова покажува влијание или од централните говори или од писмената традиција.
- Во сите примери, глаголот од црковнословенско потекло *ош̄веш̄ӣа* од првата рака, редакторот на втората рака на КЕ го исправа со неговиот соодветник од народниот јазик *ош̄г̄овори*, сп.: *Т'аӣкиш̄е му му ош̄веш̄ӣ'аа*; *П'еӣар му ош̄веш̄ӣ'а*; *ош̄веш̄ӣ'а Ис'ус* (прва рака на КЕ) : *Т'аӣкиш̄е му му ош̄г̄овор'иа*; *П'еӣар му ош̄г̄овор'и*; *ош̄г̄овор'и Ис'ус* (втора рака на КЕ). Се претпоставува дека мотивацијата е текстот да му се доближи на локалното население, односно да се искористи збор типичен за современиот народен јазик, наспрема црковнословенски збор, кој во периодот кога е напишан текстот, најверојатно, не се користел во секојдневната комуникација, што претставува стилизација во насока кон осовременување на традиционалниот библиски текст. (Арсов 2019: 162)

Преводите на Новиот завет настанати во јужна Македонија во времето на 18. и на 19 в. се особено значајни за формирањето на македонскиот писмен јазик. Ова подоцна има свој удел во неговото стандардизирање на современа основа. Во прв ред, овде е КЕ, со оглед на тоа што текстот на втората рака, докажано, претставува стилизација со стремеж кон стандардизација на македонскиот јазик на синхрониска основа. Сепак, треба да се нагласи дека, во случајот на КЕ, не станува збор за стандардизација врз основа на централните говори на западномакедонското наречје, онака како што тоа подоцна го прави Мисирков (в. Мисирков 1903) и како што е конечно кодифициран македонскиот јазик во 1944 г. Текстот на втората рака на КЕ претставува чекор кон создавање еден македонски регионален, наддијалектен јазик, кој не се поврзува со ниту еден конкретен говор од југоисточното македонско наречје, туку содржи елементи и од источните и од западните јужни говори, но и од централните говори на западномакедонското наречје (в. Арсов 2011, 97–98).

„За македонските работи“ е најзначајното дело од творештвото на Мисирков и со неа тој го запечатува своето место на крајот на 19 в. и почетокот на 20 в. како најистакнат и најкомплетен македонски славист, како човек што се зафатил со клучните филолошки, историски, етнографски и други прашања на Македонија и на Балканот. Имено, „За македонските работи“ е првата книга на современ македонски литературен јазик и правопис. (Ристовски 1991: 43) Таа, всушност, настанува како збир од трите научни работи „Шчо напраифме и шчо требит да праиме за однапред?“, „Имат ли се нужда од македонски национални научно-литературни другарства?“ и „Националниот сепаратизм: земишчето, на кои се имат развиено и ке се развиат за однапред“, кои најпрво ги претставува на првите три заседанија на Македонското научно-литературно другарство „Свети Климент“ во Санкт Петербург во септември и во октомври 1903 г. и со кои, всушност, Мисирков прави анализа на состојбата во која се нашол македонскиот народ и на неговата борба по Илинденското востание. По одлука на Другарството, во ноември истата година, Мисирков ги додава уште двете статии „Состауала, состауат и можит ли Македонија да состауат от себе оддел’на етнографска и политична јединица“ и „Неколку зборои за македонскиот литературен јазик“, како и својот „Предгоор“ и заминува во Софија да ја печати книгата. Иако наидува на препреки, таа се издава. Потоа, книгата била откупувана и палена, а за да се спаси и самиот мора, уште еднаш, да пребегне во Русија. А, сепак, иако е забранувана и палена, *сè до јолнајта афирмација на Македонциите во СР Македонија, ние немаме добиено јозначајна, јојолна и јоакџуелна книџа од делото на К. П. Мисирков „За македонскиите работи“* (Ристовски 1991: 21).

Она што го прави Мисирков со „За македонските работи“ е издигнување на централните говори на западномакедонското наречје на ниво на стандарден јазик, којшто и самиот го користи во книгата и којшто има голем број разлики во споредба со неговиот роден говор. Во тоа се уверуваме и од малиот извадок од книгата, којашто ѝ е веќе добро позната на македонската и на пошироката јавност.

„Но јас ке си дозвол’ам да повторам. Она јет: прво, Македонија да се неутралисат за Бугарија и Србија и да се оддалечит једнакво од двете држаи и друго, она требит да се објединит на јазична основа. Тије принципи ке ракоодат изработуајн’ето на литературниот наш јазик; они ке ракоодат и праописот. На тије два принципа одгоарат: 1, Прилепско-Битол’цкото наречие за литературен јазик, као једнакво

далеко и от србцкиот и бугарцкиот јазици, и централно во Македонија. 2, фонетичниот праопис со употребените во таа книга писмени знакови и со мали отстапки на етимологијата и 3, речничниот материјал да іет собраин' е от сите македонцки наречија.“

Како што забележува Ристовски, „За македонцките работи“ е, всушност, *їрваїта книџа на современ македонски лїтерайїурен јазик и їрваїис и їрваїта научно їосїавена и їеорейїски образложена исїиорија на македонскиої народ и їосебно на македонскаїта национална мисла*. (Ристовски 1991: 21) Дополнително, оваа книга, а особено нејзината петта статија се смета за прв и најсериозен чекор во процесот на стандардизацијата на македонскиот јазик на почетокот од 20 в. Очигледно е дека јазикот што Мисирков го предлага и го користи е сосема близок до формата на јазикот што, конечно, се кодифицира на Првото заседание на АСНОМ во 1944 г.

5. Заклучок

Тргуваме од фактот што и Божигропски и Мисирков, кои, повторуваме, ги поврзува истиот роден говор, еницевардарскиот, во своите објавени дела споменати погоре користат јазик што природно не се користи во секојдневната комуникација и не може директно да се поврзе само со еден говор.

Божигропски тоа го прави суптилно (но, не несвесно) и, како што стана збор погоре, иако во неговиот израз постојат елементи што се стремат кон централните говори на западномакедонското наречје, сепак, повеќе прави стилизација како чекор кон создавање еден македонски регионален, наддијалектен јазик, кој не се поврзува со ниту еден конкретен говор од југоисточното македонско наречје, туку содржи елементи и од источните и од западните јужни говори. А, самата идеја еден евангелски текст да се преведе на народен јазик отвора потреба за издигнување на стилот. Таквиот превод, воедно, претставува и некаква стандардизација на тој говор/јазик. (за повеќе в. Арсов 2019: 220).

Мисирков, од друга страна, настапува директно и отворено, преку својата македонистичка визија, која ја претставува секогаш и секаде во текот на својот животен пат, пренесувајќи ги и објавувајќи ги ставовите за тоа како треба да изгледа современиот македонски стандарден јазик, но и пластично покажувајќи го тоа преку јазикот што го користи.

Конечно, врз основа на досега кажаното, можеме да гледаме на Божигропски како на предвесник на Мисирков.

На тој начин, можеме да зборуваме за следнава хронологија во стандардизацијата на македонскиот јазик:

1. Павел Божигропски – средина на 19 в. – свесен стремеж кон издигнување на современиот македонски народен јазик на ниво на наддијалектен и библиски јазик.
2. Крсте Мисирков – почеток на 20 в. – јасен, директен предлог и пример за изгледот на современиот македонски стандарден јазик.
3. Прво заседание на АСНОМ (2 Август 1944 г., пошироко, средина на 20 в.) – официјална кодификација на современиот македонски стандарден јазик.

Користена литература:

Арсов Борче 2019: *Јазикот на првите преводи на Новиот завет на современ македонски јазик напишани со грчко исмо*, Пагома прес, Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“, Скопје.

Арсов Борче 2011: *Морфологија на именскиот зборови во Кониовскојо евангелие (1852) во споредба со Кулакискојо евангелие (1860) (магистерски труд)*, Филолошки факултет „Блаже Конески“, Скопје.

Велев Илија 2009: „Ракописниот изборен Апостол на Павел Божигропски од 1841 година“. Во почетокот беше словото, Институт за македонска литература, Скопје, 180–201.

Велев Илија 1997: „Евангелскиот текст и неговите преводи на народен македонски говор во XIX век“, *Кирилотеодиевската традиција и континуитетот*, Институт за македонска литература при Филолошкиот факултет „Блаже Конески“ и „Култура“, Скопје, 307–318.

Иванов Јордан 1970: *Български сџарини из Македония*, БАН, Софија.

Мисирков Крсте 1903: *За македонскиот работи*, Либералниот клуб, Софија.

Ристовски Блаже 1989: *Поретокот од македонската литературна и национална историја*, Македонска книга, Скопје.

Karanfilovski Maksim, Spasov Ljudmil, Arsov Borče 2008: „The Dialect of the Konikovo Gospel in Comparison with the Enidže Vardar Dialect“. *The Konikovo Gospel / Кониовско евангелие*, The Finnish Society of Sciences and Letters, Helsinki, 313–324.

Lindstedt Jouko, Spasov Ljudmil, Nuorluoto Juhani eds. 2008: *The Konikovo*

Gospel / Кони́ковско еванџелие, The Finnish Society of Sciences and Letters, Helsinki.

Lindstedt Jouko, Wahlström Max 2008: „The Printed Pages“, *The Konikovo Gospel / Кони́ковско еванџелие*, The Finnish Society of Sciences and Letters, Helsinki, 235–248.

Spasov Ljudmil 2008: „The Konikovo Gospel in Macedonian Cultural History“, *The Konikovo Gospel / Кони́ковско еванџелие*, The Finnish Society of Sciences and Letters, Helsinki, 403–430.

Spasov Ljudmil, Arsov Borče 2008: „Review of Morphology and the Function of Morphological Categories in the Konikovo Gospel“. *The Konikovo Gospel / Кони́ковско еванџелие*, The Finnish Society of Sciences and Letters, Helsinki, 325–362.

проф. д-р Славчо Ковилоски
Институт за македонска литературапри УКИМ во Скопје
slavcho.koviloski@outlook.com

КРСТЕ МИСИРКОВ: ПРЕДВЕСНИК НА НОВАТА ЕПОХА (книжевно-историски осврти)

Апстракт: Крсте Мисирков е, бездруго, една од најзначајните личности во сета македонска историја. Познат и признат како кодификатор на современиот македонски јазик, зад себе оставил голем број публицистички текстови објавувани во периодиката од крајот на XIX и првата половина на XX век. Сепак, најпознат е по своето исклучително дело *За македонскиите работи*. Меѓутоа, треба да се истакне дека целокупното негово дејствување и работа е поврзано со општествено-политичките, културните и економските прилики во коишто се нашла Македонија во овој период. Во овој текст ние ќе се задржиме токму на нив.

Клучни зборови: Крсте Мисирков, Македонија, македонски јазик, *За македонскиите работи*, публицистика.

Кон општествено-политичките и културните состојби во Македонија во XIX и почетокот на XX век

Појавата на Крсте Мисирков на македонската културно-историска сцена е обусловена од повеќе фактори. Таа никако не е случајна, бидејќи периодот на македонскиот XIX век е исполнет со низа значајни политички, економски и општествени настани кои влијаеле врз секојдневниот живот, а со тоа и врз просветните, црковните и културните прилики во Македонија. Голема улога во нивото обликување имале надворешните и внатрешните настани. Османлиската Империја го губела здивот во борбата со западноевропските држави во однос на економијата, трговијата, индустријализацијата и технологијата и воената сила. Во такви прилики започнало будењето на граѓанската свест во Македонија во XIX век. Тоа било поттикнато од низа фактори: обидите за спроведување реформи од страна на османлиската власт (Ѓулханскиот хатишериф, Хатихумајунот), но и од силното надворешно просветителско влијание, кое доаѓало од Запад.

Во овој период се забележува зголемување на градското население од кое подоцна произлегла граѓанската класа, класното раслојување, еснафското здружување, изградбата на печатници и појава на световната книжевност, создавање црковно-училишни општини, а

особено се карактеристични борбите за отфрлање на грчката духовна власт и воведувањето на народен јазик во наставата. Положбата на Македонија во овој период била таква, што Македонците се наоѓале под тројно ропство: политичко, духовно и просветно. Во одделни подрачја и места, управата на Османлиите преминувала во безвластие, поради самоволијата на локалните моќници; Цариградската патријаршија силно го проповедала грцизмот и се залагала за погрчување на македонското население; малку подоцна, истата ја заменила бугарската Егзархија, која не само што ја наметнала својата духовна власт, туку отворила и голем број училишта во кои се учело на бугарски јазик.

Во такви услови започнало просветителското движење, чија основа била иста кај сите народи: борба за народен јазик, описменување на народот, конституирање на државноста. Црковно-училишните општини станале носители на преродбенско-просветителските тенденции и биле средиште на јавниот живот во кои се прекршувале разни влијанија. Тука се воделе дебати, биле средство за културно издигнување на народот, но некои биле и средство за наметнување туѓите пропаганди. Како институции тие се афирмирале во средината на XIX век, кога започнала борбата против грчкото влијание и било истакнато барањето за воведување словенски, односно народен говор во богослужбата и училиштата. Црковно-училишните општини ги опфатиле речиси сите сфери на животот и интересите на народот.

Образованието станало една од основите врз која се одвивала македонската преродба. Биле отворени голем број просветни институции, почнувајќи од основни училишта и гимназии, неделни училишта, библиотеки и читалишта; се појавила Младата македонска книжевна дружина, која го издавала „сепаратистичкото“ списание „Лоза“ во Софија, Бугарија; во Србија било формирано Друштвото „Вардар“. На револуционерен план евидентираме неколку востанија: Негушкото (1822), Разловечкото (1876) и Македонското (Кресненското) востание (1878), како и неколку вооружени провокации: таканаречените Мелничко (1895) и Горноцумајско востание (1902). Во 90-тите години на XIX век ја регистрираме и појавата на две поголеми организации: во 1893 година била создадена Македонската револуционерна организација во Солун, носител на идејата за автономна Македонија во рамките на Османлиската држава или во идната Балканска федерација. Нејзин производ било Илинденското востание во почетокот на XX век (1903). Само две години по основањето на МРО, во Софија бил создаден Македонскиот комитет, подоцна познат како Врховен македонски

комитет (ВМК) или Врховен македоно-одрински комитет (ВМОК). Тој претставувал пандан на МРО во плановите за ослободувањето на Македонија. Македонската емиграција во Бугарија, Србија, Швајцарија и уште неколку европски земји формирала повеќе емигрантски друштва кои ја промовирале македонската кауза.

На културен план, македонскиот XIX век е период на подем во книжевноста, архитектурата, фолклорот, музиката, театарот итн. Благодарение на печатарската и журналистичка активност, постоечките библиотеки во Македонија го збогатиле својот книжевен фонд, а биле отворени и нови, во најголемиот дел од училиштата (манастирски и граѓански). Во корелација со библиотеките, значајно било и отворањето на читалишта, во кои се наоѓале книги од разни области и биле претплатени или поседувале значителен број примероци од тогашната периодика. Активностите на читалиштата се однесувале на будење на народниот дух преку вечерни општествени беседи и педагошки конференции на учителите и книжарите.

„Претходниците на Мисирков“

Ова поглавје, земено од насловот на истоимената книга на Гане Тодоровски во себе го инкорпорира претходно кажаното и почетоците на размислите за создавање на јазик близок до народните македонски потреби. Важно е повторно да се напомене дека голем дел од македонските ученици се школувале во Русија, во Србија, Грција и Бугарија, во Цариград, така што тие ги усвојувале образовните програми на земјите во коишто учеле. И оние деца коишто учеле во локалните училишта учеле на грчки, бугарски и на српски јазик. Во вакви прилики, појавата на интелектуалци коишто го разбирале значењето на јазичното прашање започнале врз база на своите сфаќања да создаваат учебни помагала за учениците во Македонија.

Како примери ќе ги издвоиме: Партенија Зографски со размисли за јазикот (1858), Константин Миладинов со размисли за подготовка на македонска граматика (1860), Венјамин Мачуковски со обид за издавање на граматика на „македонско наречје“ (1872) (според Блаже Ристовски, Мачуковски е автор на првата македонска граматика), Димитар В. Македонски – *Крайќика свештѣна истѣорија за училишнѣтаѣ ѣо Македонија (на македонско наречје)* (1867), Кузман Шапкарев со два буквара (1868), Коста Групче и Наум Евро – *Македонска граматика* (1870-тите), Ѓорѓија Пулевски со два речника (1873 и 1875), Младата македонска книжевна дружина со списанието *Лоза* (1892) итн. Кај мнозинството од нив се

забележуваат заеднички особености со предлозите на Мисирков. Така, често пати се истакнуваат западните македонски говори како најпогодни за создавање некаков „општ“ јазик (влијанието на „брсјачките говори“), односно токму оние прилепско-битолски говори кои и Мисирков ги зел како основа на идниот литературен македонски јазик. Исто така, при компаративно согледување на знаците на буквите, односно графите коишто тие ги употребуваат во најголемиот дел се поклопуваат со оние што ги употребувал Мисирков. Така, со ъ (малиот ер) се означени гласовите л и н (љубет, свинџа) со што станувале љ и њ. Графијата і е употребена на местото на фонемата ј. Претходно со оваа графема се користеле Константин Петкович, Кузман Шапкарев и Ѓорѓија Пулевски. Значи, постои исфрлање и замена на кь, гь, њь, љь – к', г', н', л' – к', г', њ', љ'; употреба на буквата s; исфрлање и замена на дж во ц; щ – шч, шт итн. Овие буквари, учебници, речници, граматика, објавени или во ракопис, остануваат сведоштво за развојниот процес на македонскиот јазик.

Овој „предмисирковски“ период, како што забележува Тодоровски е „времето кога се врши посистемна пенетрација на македонскиот јазик во литературата, јазик кој денеска со минимални диференции, речиси се совпаѓа со нормите на литературниот наш јазик;⁴⁶ тоа е времето кога се буди македонската национална свест и кога се регистрираат бројни манифестации на културно и политичко поле среде македонската емиграција“ (Тодоровски 1968: 6). Оттаму значењето на овие автори кои твореле децении пред Мисирков и оттаму значењето на нивните дела.

Блаже Конески за значењето на традицијата ќе истакне дека: „стојалиштето на Мисирков спрема факторот на традицијата добива свое место на фонот што го создава претходниот период. Својот однос кон традицијата Мисирков го изразил не само во својата практика, ами и експлицитно во својата статија посветена на македонскиот литературен јазик во книгата ‘За македонските работи’“ (Конески 1976: 89–93).

За македонските работи

Македонската писмена традиција познава повеќе книги кои би можеле да го обележиме како многу значајни, како, на пример, *Зборникот* на браќата Миладиновци, *Сергарот* на Григор Прличев итн. Меѓутоа, треба да се напомене дека сепак, овие набројани дела жанровски се определени како поезија, поеми, драми и др., додека пак, книгата

46 Да се види и кај: Тодор Димитровски 1976: „Лексички разлики меѓу јазикот на Мисирков и современиот македонски литературен јазик“, *Крстие П. Мисирков и национално-културниот развој на македонскиот народ до ослободувањето*, Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“, Скопје, 43–53.

За македонскиџе работџи (1903) можеме да ја наречеме македонска национална програма. Ете, тоа е разликата помеѓу ова дело на Мисирков и останатите. Во конкретното дело, Мисирков дал повеќе предлози, идеи и размислувања за тоа како да се решат повеќе прашања што ја засегаат македонската самобитност. Современите политички, културни и образовни прилики се само дел од широкиот репертоар обработен на страниците на *За македонскиџе работџи*. И сите тие одат во прилог на покажување и обнародување на Мисирковото македонство, но и на македонството на неговите современици.

Причината за создавање едно вакво дело коешто требало да даде некои одговори во врска со македонското јазично прашања, според Мисирков, е едноставна. Еве што вели тој: „Јазикот е средство со кое ние дознаваме што мисли, што чувствува и што сака нашиот собеседник. Во јазикот има одделни гласовни знакови или зборови за сите мисли, чувства и желби на еден човек, затоа јазикот на еден народ е негово духовно богатство и наследство во кое се заклучуваат отпечатени во гласовни знакови или зборови сите народни мисли, чувства и желби со коишто има живеано и живее еден народ и коишто се предаваат како нешто свето од едно поколение на друго. Да си го зачува некој својот народен јазик да го брани како светиња, значи да му остане тој верен на духот на своите предедовци и да почитува сè што имаат тие направено за своето потомство. Да се откаже човек од својот народен јазик значи да се откаже тој и од народниот дух. Со тоа само се објаснуваат и желбите и усилбите на покорителите да ги направат покорените да се откажат од својот јазик и на негово место да го научат нивниот; исто така со тоа се објаснува упорството на покорените народи да си го зачуваат сето свое духовно народно наследство, а особено јазикот“ (Мисирков 1991: 213).

Мисирков продложил: „Историјата, како на нашиот исто така и на другите јазичи ни покажува оти секој дијалект, поддијалект, говор и подговор може да се употребува во литературни творби. Таа привилегија на еден дијалект, поддијалект итн. да биде орган на литературната реч – според учењето на историјата на јазичите, им се дава ним не по некакви особени естетски предимства, а по чисто практични причини, т.е. по стекот на историско-културните околности. Тие околности денеска го подигнуваат едно наречје на степен на литературен јазик, утре друго итн.“(Мисирков 1991: 215).

Токму затоа, тој го дава следниот предлог: „Историско-културните услови секогаш господареа во создавањето на литературни јазичи, господарат тие и сега. Благодарекји ним, во најново време се откажавме

да си избереме едно од нашите наречја за наш општ литературен јазик, а наместо тоа зедеме да се учиме и да пишуваме на туѓите соседни јазици, најповеќе на бугарскиот. Благодареејќи на условите, сега ние си го избираме за општ литературен јазик централното македонско, т.е. велешко-прилепско-битолско-охридското наречје“ (Мисирков 1991: 216).

Во суштина, предлогот на Мисирков во однос на македонскиот јазик поедноставено можеме да го прикажеме во три точки: 1. прилепско-битолското наречје за литературен јазик, како еднакво далечно и од српскиот и од бугарскиот јазик и централно во Македонија, 2. фонетскиот правопис со употребените писмени знаци во оваа книга и со мали отстапки на етимологијата, и 3. речничкиот материјалда е збир од сите македонски наречја.

Речиси четириесетина години подоцна, идеите на Мисирков ќе се реализираат на Првото заседание на АСНОМ во манастирот „Св. Прохор Пчињски“ (1944). Тие успеси ќе следуваат со објавувањето на *Грамаџикаџа на македонскиот јазик*, тритомната *Историја на македонскиот народ*, формирањето на Универзитетот „Св. Кирил и Методиј“ во Скопје, МАНУ, Македонската радио телевизија итн.

Публицистиката на Мисирков

Иако со Мисирков најчесто се врзува неговата *За македонскиот јазик*, никако не смее да се заборави неговата публицистичка дејност. Исто така, не треба да се занемарат неговите организаторски способности преку активностите во македонските друштва и организации во Санкт Петербург, Одеса, Белград и Софија, а не смееме да ја заборавиме и неговата проникливост во одредена ситуација и за одреден настан да се искаже, би рекол, пророчки. Голем дел од ставовите во врска со Македонија и македонското прашање ги објавил во весниците *Мир*, *Санкт Петербургскија вedomости*, *Славјанскија извесџија*, *Македонскиј глас*, *Македоно-одрински лисџ*, *Илинден* и други, во временски период од дваесет и пет години. Важно е да се напомене дека за Мисирков нема друга тема за пишување освен Македонија.

Ќе наведеме само некои од неговите најзапазени текстови: „Македонија и славјанството“, „Македонски и бугарски национални идеали“, „Народноста на Македонците“, „Македонскиот национализам“ и „Самоопределувањето на Македонците“. Мисирков бил свесен за негодувањата и како што самиот пишувал за „гневот“ на провладините весници во Бугарија, што предизвикало голема огорченост против него

од страна на жителите во градот каде што во тоа време живеел, во 1925 година, односно во Карлово. Истакнувањето на посебна македонска народност во статијата „Македонскиот национализам“ објавена во весникот *Мир* истата година, редакцијата на весникот *Свободнареч* го искористила да објави текст против Мисирков, нарекувајќи го „човек којшто уште не си ја знае народноста“, со „проставки умувања“, кој „може да пишува неубавости, дури нискости“. На оваа реакција Мисирков одговорил со статијата „Самоопределувањето на Македонците“. Во неа искажал повеќе, би рекол, антологиски мисли, меѓу кои размислата дека: „Свеста и чувството дека сум Македонец треба да стојат повисоко од сè друго на светов. Македонецот не треба да се слева и да се обезличува меѓу Бугари и Срби. Ни можеме да ја констатираме близоста на српските, бугарските и македонските интереси, но сè треба да биде оценувано од македонско гледиште“. И заклучокот: „Беззаветната и безгранична љубов кон Македонија, постојаното мислење и работење за интересите на Македонија и полн конзервативизам во пројавите на македонскиот национален дух: јазикот, народната поезија, наравите, обичаите – ете ги главните црти на македонскиот национализам, изјаснет преку – проставките умувања на еден човек што уште не си ја знае народноста“ (Мисирков 1991: 457).

Ова нè доведува до прашањето на односот на Мисирков кон народното творештво. Имено, Мисирков уште од рана возраст покажал интересирање кон народната епика, особено кон ликот на Крали Марко. Во еден запис тој пишува дека уште како студент на универзитетот правел обиди да собира народни песни за Крали Марко, но дека овие обиди не завршувале успешно. Мисирков бил препенувач на песната „Патник“ од Петар Прерадовиќ, историчар кого го интересирала теоријата за популарноста на Крале Марко, славист, етнограф итн. Мисирков ни ја доловува сликата на целокупниот македонски XIX век: притисоци, негации, влијанија врз Македонија и Македонците.

Каков заклучок можеме да изнесеме за времето кога се одвивала дејноста на Мисирков? За неговото општествено и културно-историско значење е повеќепати пишувано, неговото дело е повеќепати анализирано, елаборирано и синтетизирано во македонската и странската наука во поединечки изданија и зборници (Блаже Ристовски, Тодор Димитровски, Гане Тодоровски, Мито Миовски, Лилјана Макаријоска и др.) (Крсте П. Мисирков, 1976; Мисирков-предизвик, 2016). Но, како што се чини, допрва уште ќе се пишува и зборува за него.

Користена литература

Димитровски Тодор 1976: „Лексички разлики меѓу јазикот на Мисирков и современиот македонски литературен јазик“, *Крстиџе П. Мисирков и национално-културниот развој на македонскиот народ до ослободувањето*, Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“, Скопје, 43–53.

Конески Блаже 1976: „Односот на К. П. Мисирков спрема факторот на традицијата во развитокот на литературниот јазик“, *Крстиџе П. Мисирков и национално-културниот развој на македонскиот народ до ослободувањето*, Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“, Скопје.

Мисирков – предизвик за нови истражувања во науката 2016: зборник на трудови, Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков.

Мисирков Крсте П. 1991: *Одбрани страници*, приредил Блаже Ристовски, Мисла, Скопје.

Ристовски Блаже 2000: *Крстиџе Мисирков, нови истражувања и сознанија*, Матица македонска, Скопје.

Ристовски Блаже 2001: *Столетија на македонската свес, истражувања за културно-националниот развој*, Култура, Скопје.

Тодоровски Гане 1968: *Преходниции на Мисирков*, Мисла, Скопје.

АДРЕСАР НА 56. ЛЕТНА ШКОЛА НА МСМЈЛК ПРИ УКИМ**Грција**

1. Евстатија Бекијари
студентка
Orchomenou 27 Livadeia, Greek
efstathia.bekiari@gmail.com
esther.bekiari@gmail.com

Јужна Кореја

1. Хјебин Ким
студентка
9-1, Sujeong-ro 578beon0gil, Sujeong-gu, Seongnam-si, Gyeonggi-do, Republic of Korea
kkhhbb368@naver.com
2. Хјонду Џонг
студент
1-204, 316 Dongsuwon-ro, Yeongtong-gu, Suwon-si, Gyeonggi-do
Republic of Korea
hyundu617@naver.com

Народна Република Кина

1. Зијуан Лу
студентка
Sunshine 100. Huaiyin Distruct, Jinan, Shandong
19070087@bfsu.edu.cn
2. Тианци Дан
студентка
No 2 Hiasanhuan North Road, Haidian District, Beijing, China
amandady1998@gmail.com
3. Цјао Чен
професорка
No 2 Xisanhuan North Road, Haidian District, Beijing China
chenqiaochen@bfsu.edu.cn

Полска

1. Александер Једришчак
студент
Janusza Korczaka street. H7. Flat 36, 41-300 Dąbrowa Górnicza,
Poland
olek.jedrzychczak@onet.eu
2. Ана Гурка
студентка
Ul. Wiazowa 78, 43-100 Tychy, Poland
anna.eleonora.gorka@gmail.com
3. Војциех Рушай
студент
Pilsudskiego 40/8, Krakov 31-111 Poland
wojciech.ruszaj@student.uj.edu.pl
4. Јан Файто
студент
Wczasowa 16, 15-410 Józefów, Polska
ivan-ivanovitch@seznam.cz
5. Јежи Болеслав Кавка
студент
31-619 Krakow, ul. Budziszynska 42, Polska
jerzy.boleslaw.kawka@gmail.com
6. Каролина Ана Јучш
студентка
05. Spotdzielcze 8/56, 31-944, Krakow, Poland
k4rolina.luszcz@student.uj.edu.pl
7. Макеј Кавка
професор
31-619 Krakow, ul. Budziszynska-42, Polska
mk1762@poczta.onet.pl
8. Марија Стришевска
професорка на Филолошкиот факултет во Вроцлав
Daszynskiego 36/3, 50-310 Wroclaw
maria.avaria@gmail.com

9. Матеуш Хмелињски
студент
mateuschmielinski@gmail.com
10. Хана Зиелениевска
студентка
Katowicka 33/3, 61-131, Poznan, Poland
hanna_maria@wp.pl
11. Фабјан Сковрон
студент
Górki 15c/13 60-204 Poznan
fabian00skowron@gmail.com

Романија

1. Александра Хаџив
студентка
Pallady 26, 120 Bucharest, Romania
alexandra.hadjiv@gmail.com
2. Бјанка Александра Кожокару
студентка
Romania, County Prahova, city Ploiesti st. Aleea Zamora, No. 5A
b.cojocarub60@yahoo.com

Руска Федерација

1. академик Ала Шешкен
професорка на Универзитетот „Ломоносов“ во Москва
119607 Россия, Москва. Ул Раменки, д.9, кор.1, кв. 103
asheshken@yandex.ru
2. Марина Панова
професорка
Московский проспект. 142 у, кв. 275, Воронеж, 394005
mvpanova@mail.ru
3. Никита Никитин
студент– Универзитет „Ломоносов“ во Москва
Г. Москва, пр. Вернадского 37
nikitinnikita.01@mail.ru

САД

1. Хедер Роберсон Гастон
докторанд
810 Rugby Road, Charlottesville, VA 22903
Hg4vy@virginia.edu
hroberson@gmail.com
2. Ноа Нап
1506 Stewart Drive, Aberdeen, SD 57401, USA
noahk643@gmail.com

Словачка

1. Доминика Кубишова (стипендистка на МОН)
докторанд
Námestie 1. Mája 1, 97646 Valaská, Slovakia
dn.kubisova@gmail.com
2. Наталија Конколјова
Lachova 17, 85103 Bratislava
konkolyova.n99@gmail.com

Словенија

1. Марија Рибик
студентка
Strtenica 12, 3252 Pristava pri Mestinju
marija.ribic1999@gmail.com
marija.ribic@student.um.si
2. Намита Субиото
професорка на Филозофскиот факултет во Љубљана
Nanoška ulica 26, 1000 Ljubljana
namita.subiotto@ff.uni-lj.si
3. Пиа Жула
студентка
Obrežna ulica 57, 2000 Maribor
pia.zula@student.um.si

Србија

1. Александра Стошиќ
докторантка
Доња Трница бб 17 525 Трговиште
aleksandrastosicd@gmail.com
2. Ангела Обреновиќ
студентка
Јаловик Владимирци 15225, Р Србија
andjelaobrenovic156@gmail.com
3. Билјана Петковиќ
студентка
Kosovska 16, 16210 Vlasotince, Srbija
florianafreitag@gmail.com
4. Даница Иванов
студентка
Јована Ристића 10/7, Ниш, Србија
danicaivanov111@gmail.com
5. Ѓорѓе Геновиќ
преведувач
Војводе Степе 123/2, 32000 Чачак, Р Србија
genovic94@gmail.com
6. Зорана Црноглавац
студентка
Ливадска 9, Врњци
zoxacrnoglavac15@gmail.com
7. Јована Томашевиќ
студентка
Суво Грло бб, Србица Р Србија
jovanatomasevic03@gmail.com
8. Катарина Рашиќ
докторантка
11500 Обреновац, Кнеза Михаила 5/8
iskoni.be.slovo@gmail.com; katarinarasic92@gmail.com

9. Милош Пантик
Велика Хоча, 38430 Ораховац, Р Србија
професор
miskorantic96@gmail.com

Турција

1. Догукан Кахвеџи
студент на постдипломски студии
Sabit Sagiroglu Avenue, Sedir Apartment, No:8 Flat:1, Çanakaya,
Ankara, Turkey
kahvecidogukan@gmail.com
2. Ерен Ероглу
докторантка
Ayranci Tezel St. Number 9/20 Gankaya. Ankara/Turkey
eroglueren87@gmail.com
3. Жале Јасан
студентка
Varuthane steet, No:78/4 Cici Apartment Kurtulus –Sisli, Istanbul
jaleyasan@hotmail.com
4. Јулва Мухурџиси
асистент
Abbasaga Mah. Nurtanesi Sk. NO:57/5 Yildiz Beşiktaş, Istanbul
yulvamuhurcisi@gmail.com
5. Филиз Чолмекчиоглу
асистентка на Универзитетот во Анкара
Gaziosmanpaşa Mahallesi Bogaz Sokak, Doruk Apt. No: 6/8,
Çankaya, Ankara
filizcolmekci@hotmail.com
6. Хилал Бојаци
студент
March 18 Avenue, Nevruz Street, 17/2 Istanbul
hilal.boyacii@gmail.com

Украина

1. Илија Беј
докторанд
Brezinova 112 а, 586 01 Jihlava
illya.bey@juls.savba.sk

Унгарија

1. Богларка Ева Фодор
студентка
Hungary, Budapest 1223, Terv street 36. IV. /19
fodorbogyi@gmail.com
2. Мате Немет
студент
2483, Gárdony, Vörösmarti u.44
nemethmate20010317@gmail.com
3. Петра Грисхабер
студентка
Kassai utca 13.9/54, 1043 Budapest
petra.grishaber222@gmail.com

Франција

1. Верица Јакимов
саработник
83 Rue Amiral Mouchez 75013, Paris
verika.jakimov@inalco.fr

Хрватска

1. Ана Братовиќ
студентка
Šarjane 12, 51211 Matulji, Hrvatska
ana.bratovic36@gmail.com
2. Карла Шкрлец
студентка
1. G. BR. Tigorovi 14, Borovje, 10000, Zagreb
kaskrlec@gmail.com

3. Леа Сајко
Šaša 25, 42253, Bednja, Hrvatska
leasajko20@gmail.com
4. Маргарета Чанжар
Nazorova 48a, 42240 Ivanec, Hrvatska
margaretacanzar@gmail.com
5. Марта Рак
студентка
Ивана Шабана 17 а, Шиљаковина
marak@m.ffzg.hr

Чешка Република

1. Бара Крикавова
студентка
Sluneční 193/31, 586 01 Horní Kosov Jihlava
bara.krikavova@seznam.cz
2. Кристина Дуфкова
Jana Zajice 959, 53012 Pardubice
професорка
kristyna.dufkova@seznam.cz
3. Тху Хуонг Дао
студент
Plzenská 611/77, České Budejovice 37004
Evadaova00@gmail.com

СОДРЖИНА

проф. д-р Никола Јанкуловски ректор на Универзитетот „Св. Кирил и Методиј“ во Скопје ПОЗДРАВНО ОБРАЌАЊЕ НА ПРОФ. Д-Р НИКОЛА ЈАНКУЛОВСКИ, РЕКТОР НА УНИВЕРЗИТЕТОТ „СВ. КИРИЛ И МЕТОДИЈ“ ВО СКОПЈЕ	4
проф. д-р Весна Мојсова - Чепишевска директор на Меѓународниот семинар за македонски јазик, литература и култура при УКИМ во Скопје ПОЗДРАВНА РЕЧ НА ДИРЕКТОРКАТА НА МЕЃУНАРОДНИОТ СЕМИНАР ЗА МАКЕДОНСКИ ЈАЗИК, ЛИТЕРАТУРА И КУЛТУРА ПРИ УКИМ	8
ПРЕДАВАЊА	11
проф. д-р Лидија Капушевска-Дракулевска Филолошки Факултет „Блаже Конески“ при УКИМ во Скопје ПОЕТСКИОТ ПРОФИЛ НА АЦО ШОПОВ По повод 100 години од раѓањето	12
проф. д-р Ѓоко Ѓорѓевски Православен богословски факултет „Свети Климент Охридски“ при УКИМ во Скопје СОВРЕМЕНИТЕ ПРЕВОДИ НА СВЕТОТО ПИСМО НА МАКЕДОНСКИ ЈАЗИК	22
доц. д-р Бобан Карапејовски Филолошки факултет „Блаже Конески“ при УКИМ во Скопје ОД ПОКАЗНИ ЗАМЕНКИ ДО ЧЛЕН: ПРИРОДАТА И РАЗВОЈОТ НА ПОСТПОЗИТИВНИОТ МАРКЕР НА ОПРЕДЕЛЕНОСТА ВО МАКЕДОНСКИОТ ЈАЗИК	28

проф. д-р Трајче Стамески Филолошки факултет „Блаже Конески“ Скопје при УКИМ во Скопје ФИГУРИТЕ НА ЗМЕЈОТ И ЛАМЈАТА ВО ПРИКАЗНИТЕ НА МАРКО ЦЕПЕНКОВ	43
проф.д-р Ана Стојаноска Факултет за драмски уметности при УКИМ во Скопје ФЕНОМЕНОТ ИЛИНДЕН ВО МАКЕДОНСКАТА ДРАМА И ТЕАТАР	50
доц. д-р Бојан Петревски Филолошки факултет „Блаже Конески“ при УКИМ во Скопје (МАКРО)СИНТАКСИЧКИТЕ КАРАКТЕРИСТИКИ НА ГОВОРЕНИОТ МАКЕДОНСКИ ЈАЗИК ВО МЕДИУМИТЕ	65
проф. д-р Лидија Тантуровска Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“ при УКИМ во Скопје 120 ГОДИНИ ОД КНИГАТА „ЗА МАКЕДОНЦКИТЕ РАБОТИ“	88
проф. д-р Борче Арсов Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“ при УКИМ во Скопје ОД БОЖИГРОПСКИ ДО МИСИРКОВ. ОД СТИЛИЗАЦИЈА ДО СТАНДАРДИЗАЦИЈА НА МАКЕДОНСКИОТ ЈАЗИК	97
проф. д-р Славчо Ковилоски Институт за македонска литературапри УКИМ во Скопје КРСТЕ МИСИРКОВ: ПРЕДВЕСНИК НА НОВАТА ЕПОХА (книжевно-историски осврти)	118
АДРЕСАР НА 56. ЛЕТНА ШКОЛА НА МСМЈЛК ПРИ УКИМ	126

CIP - Каталогизација во публикација

Национална и универзитетска библиотека “Св. Климент Охридски”, Скопје

811.163.3(062)

821.163.3(062)

МЕЃУНАРОДЕН семинар за македонски јазик, литература и култура (2023 ;
Охрид)

Зборник - предавања на 56. Летна школа на Меѓународниот семинар за македонски јазик,
литература и култура при УКИМ во Скопје : Охрид,
17-31.8.2023 година / [редакциски одбор Александар Скепаровски ... и др.]. - Скопје :
Универзитет “Св. Кирил и Методиј”, 2024. - 133 стр. :
илустр. ; 25 см

Фусноти кон текстот. - Други членови на редакциски одбор: Кристина Николовска,
Веселинка Лаброска, Лорета Георгиевска-Јаковлева, Евдокија Илијевска. - Библиографија
кон повеќето трудови

ISBN 978-9989-43-514-0

1. Летна школа (56 ; 2023 ; Охрид)

а) Македонски јазик -- Собири б) Македонска книжевност -- Собири

COBISS.MK-ID 64161285

УНИВЕРЗИТЕТ „СВ. КИРИЛ И МЕТОДИЈ“

Бул. Гоце Делчев Бр. 9, 1000 Скопје,
Република Северна Македонија

Т: +389 2 3293 293
Ф: +389 2 3293 202
www.ukim.edu.mk

ISBN 978-9989-43-514-0

9 789989 435140